

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHĂ

4

TOMUL 22

1971

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Redactor responsabil :

D. M. PIPPIDI, membru corespondent al Academiei
Republicii Socialiste România

Redactor responsabil adjunct : SEBASTIAN MORINTZ

Membri :

D. BERCIU, MARIA COMȘA, acad. C. DAICOVICIU,
VLADIMIR DUMITRESCU, MIRCEA D. MATEI, BUCUR
MITREA, I. NESTOR, membru corespondent al Academiei
Republicii Socialiste România, M. PETRESCU-DÎMBO-
VIȚA, DORIN POPESCU, GH. ȘTEFAN, membru cores-
pondent al Academiei Republicii Socialiste România.

Prețul unui abonament anual este de 100 lei. În țară, abona-
mentele se primesc la ~~oficiile poștale~~, factorii poștali și difu-
zorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și
abonamentele din străinătate se primesc la „Întreprinderea
de comerț exterior — LIBRI”, București, Căsuța poștală
134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se
vor trimite Comitetului de redacție pe
adresa : Str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucu-
rești.

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ

TOMUL 22

NR. 4

1971

S U M A R

STUDII

	<u>Pag.</u>
MARIN NICA, O așezare de tip Starčevo-Criș lângă Basarabi (jud. Dolj)	547
GH. I. PETRE, Necropola și așezare a din epoca fierului de la Gătejești	557
EM. ZAH și AL. SUCEVEANU, Bessi consistentes	567
BUCUR MITREA, Două tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia	579
V. H. BAUMAN, Note epigrafice	593
RADU POPA, Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureș. Șantierul Sarasău	601

DISCUȚII ȘI NOTE

V. MIHALACHE, Topoare de silex șlefuite descoperite pe teritoriul comunei Valea Seacă (jud. Iași)	627
EUG. COMȘA și Z. NANASI, Mormîntul neolitic descoperit la Săcueni	633
V. CULICĂ, Un topor plat de cupru găsit la Izvoarele	637
CORNELIU N. MATEESCU, Centenarul săpăturilor arheologice de la Vădastra . . .	643
FL. GAVRILESCU și A. VULPE, Topoare de aramă în muzeul din Dej	651
P. ALEXANDRESCU, Însemnări arheologice	655
GH. BICHIR, Precizări în legătură cu unele lucrări recent apărute	663
O. TOROPU și C. VOICU, Noi descoperiri din perioada feudală timpurie în Oltenia . .	671

RECENZII

ANDREI ARICESCU, Graham Webster, <i>The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A. D.</i>	677
---	-----

INDICE	679
------------------	-----

LISTA PRESCURTĂRILOR	683
--------------------------------	-----

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 22

N° 4

1971

SOMMAIRE

ÉTUDES	Page
MARIN NICA, Un établissement de type Starčevo-Criș près de Basarabi (dép. de Dolj)	547
GH. I. PETRE, Eisenzeitliche Siedlung und Gräber bei Gătejești in NO-Olténien . .	557
EM. ZAH et AL. SUCEVEANU, Bessi consistentes	567
B. MITREA, Deux trésors de monnaies de la République romaine découverts en Olténie	579
V. H. BAUMAN, Notes épigraphiques	593
R. POPA, Nouvelles recherches d'archéologie médiévale au Maramureș. Les fouilles de Sarasău	601
DISCUSSIONS ET NOTES	
V. MIHALACHE, Haches polies en silex, découvertes sur le territoire de la commune de Valea Seacă (dép. de Jassy)	627
EUG. COMȘA et Z. NANASI, Le tombeau néolithique de Săcueni	633
V. CULICĂ, Une hache plate en cuivre trouvée à Izvoarele	637
CORNELIU N. MATEESCU, Le centenaire des fouilles archéologiques de Vădastra	643
FL. GAVRILESCU und A. VULPE, Kupferäxte im Museum Dej	651
P. ALEXANDRESCU, Notes archéologiques	655
GH. BICIR, Observations au sujet de certains ouvrages récemment parus	663
O. TOROPU et C. VOICU, Nouvelles découvertes concernant l'époque du commencement du féodalisme en Olténie	671
COMPTES RENDUS	677
INDEX	679
LISTE DES ABRÉVIATIONS	683

O AȘEZARE DE TIP STARČEVO-CRIȘ LÎNGĂ BASARABI (JUD. DOLJ)

DE

MARIN NICA

În vara anului 1968, cu ocazia săpăturilor arheologice de salvare efectuate în comuna Basarabi, s-a urmărit depistarea unor eventuale așezări preistorice în imediata apropiere a Dunării. La 1,5 km nord de comuna Basarabi, sub terasa de luncă a Dunării, în punctul ce se cheamă „La vârtej”, la numai 40 m de apele fluviului, excavatoarele au scos la iveală o așezare neolitică de tip Starčevo. Cea mai mare parte a așezării (circa 2 000 m²) a fost distrusă, crășându-se numai 280 m² din centrul așezării.

Așezarea neolitică se află pe un grind, astăzi acoperit de un strat aluvionar în grosime de 2 m și inundat mai tot timpul anului de apele Dunării. Grindul, cu diametrul de aproximativ 100 m și înălțimea de 1,5 m, format dintr-un ml de culoare neagră-vineție, puternic cimentat de un pietriș mărunț, s-a acoperit după părăsirea de către oameni cu un strat de loess nisipos, remaniat, în grosime de 2 m (fig. 1). În partea cea mai înaltă a grindului, stratul neolitic atinge grosimea de 0,60 m, iar la periferie 0,25 m. Grindul a fost locuit mai intens pe o rază de 50 m, unde grosimea stratului neolitic variază între 0,40 m și 0,60 m (fig. 1).

Pe suprafața centrală, distrusă de excavatoare, s-au putut observa urmele a numeroase gropi, în care se găseau un bogat material ceramic, precum și oase de animale, pietre și scoici, iar spre marginea grindului s-a constatat prezența unor gropi de dimensiuni mai mici pline numai cu scoici.

Intervenind în salvarea materialului neolitic răvășit, am încercat să golim gropi care își mai păstrau conturul și care au avut, probabil, rol de locuință-bordei. Întrucât nivelul apelor Dunării a crescut, nu am putut duce pînă la capăt cele propuse.

Gropile de locuit aveau forma aproape ovală (2 × 1,50 m) și o adîncime destul de mică (0,60 m); ele erau pline cu numeroase materiale ceramice, mai puține oase de animale și scoici și mai multe pietre de rîu risipite anarhic. Menționăm că în imediata apropiere a acestor gropi, așezate în centrul așezării, existau altele mai mici, care conțineau cenușă, numeroase resturi de scoici și foarte puține fragmente ceramice și oase.

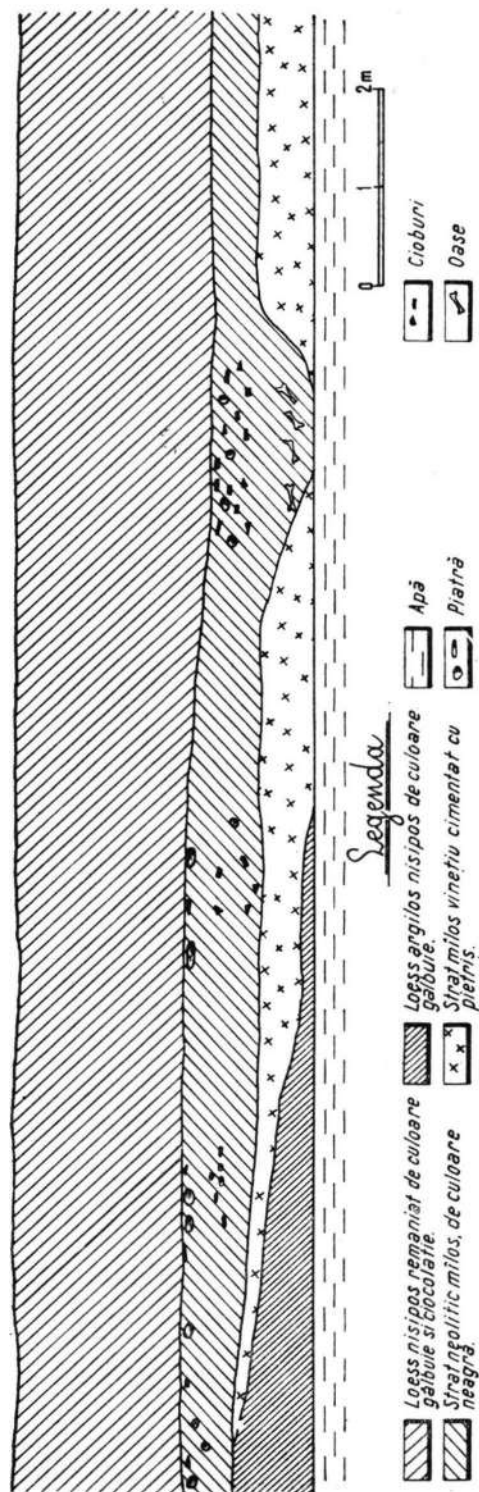

Fig. 1. — Profil stratigrafic : fragment din partea centrală a grindului de la Basarabi-Calafat.

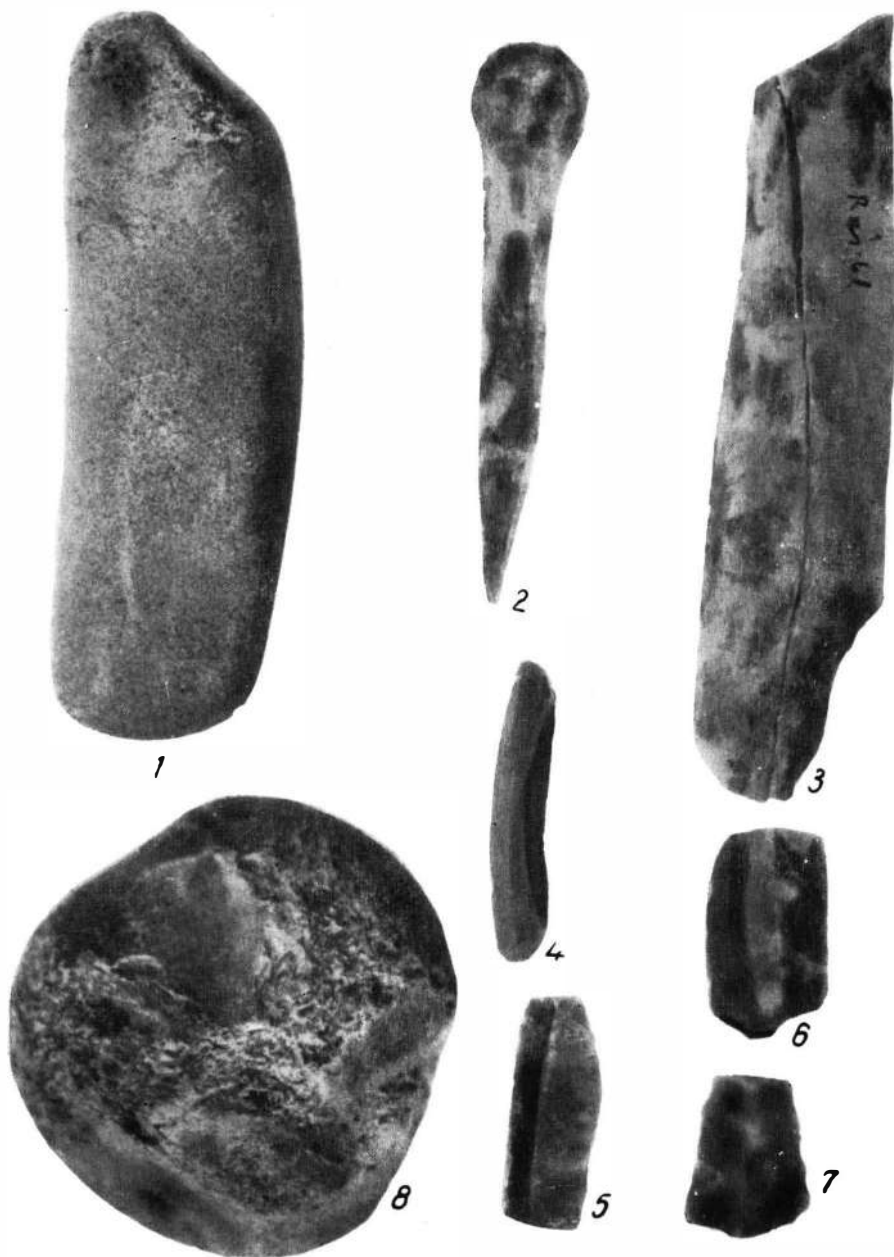

Fig. 2. — Unelte aparținind culturii Starčevo.

Printre resturile de ceramică s-au descoperit și câteva unelte de silex și os. Uneltele, avînd în general un caracter lamelar, au fost obținute din silex de culoare gălbuie, maronie și cenușie cu puncte albicioase (fig. 2/4—7). Două lame scurte prezintă urme de patină caracteristice pieselor folosite la seceri (fig. 2/6, 7). Pentru desprinderea lamelor se foloseau percutoare sferice cu diametrul de 0,06 m (fig. 2/8). Un topor de piatră, lung de 0,09 m și lat de 0,03 m, este obținut dintr-o gresie marnoasă, culeasă probabil din rîu; el prezintă o lustruire sumară la capătul tăișului de formă arcuită (fig. 2/1). Forma și dimensiunile toporului de la Basarabi sînt în general caracteristice topoarelor culturii Starčevo-Criș¹. Uneltele de os din această fază a culturii Starčevo sînt mai puțin cunoscute pe teritoriul patriei noastre. Din această categorie de unelte s-au descoperit aici: un străpunător lucrat dintr-un os de ovină, lung de 0,6 m, cu vîrf ascuțit, lustruit sumar (spre deosebire de cele din fazele mai tîrzii ale neoliticului²) (fig. 2/2); dintr-un fragment de os de animal mare s-a obținut, prin lustruire, o dăltiță lungă de 0,11 m și lată de 0,025 m, folosită, probabil, la lustruirea vaselor (fig. 2/3); un alt fragment de os găsit aici prezintă două incizii circulare (nu știm la ce a fost întrebuintat) (fig. 4/18).

Spre deosebire de materialul ceramic descoperit în alte așezări Starčevo-Criș, ceramica de la Basarabi, cu tot mediul umed în care s-a păstrat, este bine conservată. Ea este puțin corodată, dar culoarea roșie se menține aproape intactă. Deși găsită în stare fragmentară, ceramica manifestă îndeosebi elemente generale comune ceramicii din marea arie Starčevo-Criș-Kremikovci³. Fără a avea pretenția reconstituirii tuturor formelor de vase, le vom prezenta pe cele considerate ca fiind mai apropiate de formele cunoscute.

Mai toate fragmentele ceramice au în pastă pleavă și de cele mai multe ori paie tocate. Culoarea în spărtură este neagră și mai rar cenușie. La umezeală sînt friabile, dar uscate, majoritatea prezintă o puternică rezistență. Prin netezire și lustruire și în urma arderii, ceramica a obținut pe ambele fețe cite o pojghiță subțire, moale la pipăit, de culoare gălbuie, cu nuanțe de gălbui-albicios, cărămiziu și, mai rar, castaniu-deschis.

Dacă privim mai atent pasta vaselor, culoarea și suprafețele lor netezite sau lustruite, observăm oarecare deosebiri. Mai întîi deosebim categoria ceramicii lucrate într-o tehnică mai rudimentară. În această categorie intră vasele de provizii, cu pereții groși, în a căror pastă frămîntată există un procent mai ridicat de pleavă și paie tocate. Suprafețele lor exterioare, de culoare cărămizie sau cărămizie-gălbuie, sînt prost netezite, uneori cu neregularități și porozități, în timp ce interiorul vaselor este

¹ Draga Aranjelović-Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, pl. I; V. Giancolti-Tassone, *Observations sur quelques aspects de la culture de Criș du Néolithique ancien de la Roumanie*, in *Bulletin de la Société Préhistorique Française*, t. 67, 1970, fig. 3/8, 10 și fig. 8; Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, in *AMN*, VI, 1969, fig. 2/2—6.

² Corneliu N. Mateescu, *L'industrie de l'os à Vădastra durant la Vădastra II (Néolithique Moyen)*. *Extrait des Proceedings VIII, the International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences, 1968, Tokyo and Kyoto*, vol. III, p. 142—143, fig. 1; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, 1961, fig. 69.

³ Vl. Milojević, *Körös-Starčevo-Vinča*, in *Reinecke-Festschrift*, Mainz, 1950, p. 19; Eugen Comșa, *La civilisation Criș sur le territoire de la R. P. Roumaine*, in *Acta Arch. Carpathica*, I, 2, Cracovia 1959, pl. II; Ida Kutzian, *A. Körös-Kulture*, in *Diss Pann*, II, 23, Budapest, 1944, passim; Draga Aranjelović-Garašanin, *Starčevačka Kultura*, Ljubljana, 1954, passim.

Fig. 3. — Profile de vase aparținând culturii Starčevo.

mai întotdeauna bine netezit. Vasele de provizii, puține la număr, aveau pereții groși și bombăți, prevăzuți cu apucătoare de diferite forme și mărimi (fig. 4/12—14 și fig. 5/8, 12, 13, 15, 18). Apucătoarele jucau un rol atât practic, cât și ornamental. Ele erau dispuse pe maxima rotunjime a vasului și aveau forme cilindrice sau conice (fig. 4/12 și fig. 5/8, 15), sau erau proeminente prelungite și alveolate în formă de șa (fig. 4/13, 14 și fig. 5/13, 14, 18). Vasele de mărime mijlocie, lucrate în aceeași tehnică, aveau pereții exteriori ornamentați cu alveole sau prezentau impresiuni făcute cu unghia (fig. 6/3, 4), în timp ce interiorul era colorat cu roșu. Mai rar întâlним vase de aceeași categorie cu ambele fețe colorate cu roșu (fig. 3/23). În aceeași tehnică rudimentară sînt lucrate o parte din castroanele și tigăile de „pește și scoici”, cu pereții scurți și groși (fig. 3/6, 7, 9, 10, 12 și fig. 5/3, 14) și chiar unele vase cu fundul puternic profilat sau neprofilat (fig. 4/3, 7, 10, 11). Tigăile „de pește” au marginile înguste, fără nici un fel de ornament (fig. 3/9, 10). Fundurile tigăilor sînt, ca și în cazul castroanelor, de formă ovală și uneori mai profilate (fig. 3/12 și fig. 5/3). Întîlnim în aceeași categorie și unele tigăi care au pereții scurți și mai subțiri (fig. 3/4, 6).

Cea mai mare parte a ceramicii de la Basarabi este lucrată însă într-o tehnică bună. Pasta vaselor conține un procent mai mic de pleavă și paie tocate mărunt și un procent mai ridicat de nisip și mai rar bobite de pietricele. Pereții vaselor de culoare cărămizie sau gălbuie-deschisă și mai rar castanie au pasta bine frămîntată, uneori compactă și mai bine netezită pînă aproape de lustruire. Cîteva fragmente ceramice au interiorul lustruit, de culoare cenușie sau castanie. De remarcat că, spre deosebire de tehnica rudimentară, aici netezirea și lustruirea s-au făcut într-o „baie” cu un conținut mai ridicat de nisip fin, acoperindu-se în cea mai mare parte porozitățile și urmele de pleavă și paie tocate. Pe baza numeroaselor fragmente ceramice putem defini unele forme precise și altele probabile. Astfel, cîteva fragmente redau forme precise de castroane și tigăi „pentru pește și scoici” (fig. 3/3—5, 12). Castroanele sînt largi și adînci, cu fundul oval, neprofilat, iar pereții înalți sînt prevăzuți în exterior cu apucătoare din proeminente alungite și alveolate (fig. 3/3, 8 și fig. 5/1). Buzele castroanelor sînt drepte și cîteodată ornamentate cu alveole sau îngroșate puțin în afară (fig. 3/1, 3, 8). Majoritatea castroanelor au interiorul bine netezit sau lustruit, colorat cu roșu sîngeriu. Tigăile „de pește” lucrate în aceeași tehnică bună au formă ovală, pereții mai mult sau mai puțin înclinați în afară (fig. 3/5, 11, 14), iar pe margini prezintă diferite apucătoare (fig. 3/14, fig. 5/2, 7). Colțurile lor sînt prevăzute cu cîte o adîncitură (fig. 5/4, 5). De asemenea interiorul lor este bine netezit și lustruit, colorat cu roșu sîngeriu (fig. 6/1). Varietatea de forme și mărimi a tigăilor „de pește și scoici” este dovada peremptorie a unui pescuit intens, evidențiat de asemenea de scoicile și oasele de pește descoperite în gropile amintite.

Același rol în păstrarea produselor rezultate în urma pescuitului îl aveau și castroanele, a căror formă se apropie mult de cea a tigăilor, cu deosebirea că cele dintîi aveau pereții înalți și mai arcuiți (fig. 3/3 și 5/1).

O categorie la fel de numeroasă și variată o constituie vasele de formă globulară bombată sau piriformă, folosite ca pahare, borcane, străchini sau avînd alte întrebuințări (fig. 3/15, 17, 20—22, 24—34). Majoritatea sînt lucrate într-o tehnică bună și sînt de mărime mijlocie și mică. Un singur fragment dintr-un vas recipient, mare, piriform, are gît cilindric (fig. 3/20).

Urmărind arcuirea părților superioare ale vaselor, în continuarea buzelor putem observa tendința acestor vase de a deveni mai piriforme sau ușor bitronconice (fig. 3/15, 17, 21, 22, 25, 26, 31—34). Buzele lor sînt în general drepte, lipsite de ornament și foarte puține sînt ușor arcuite în afară (fig. 3/

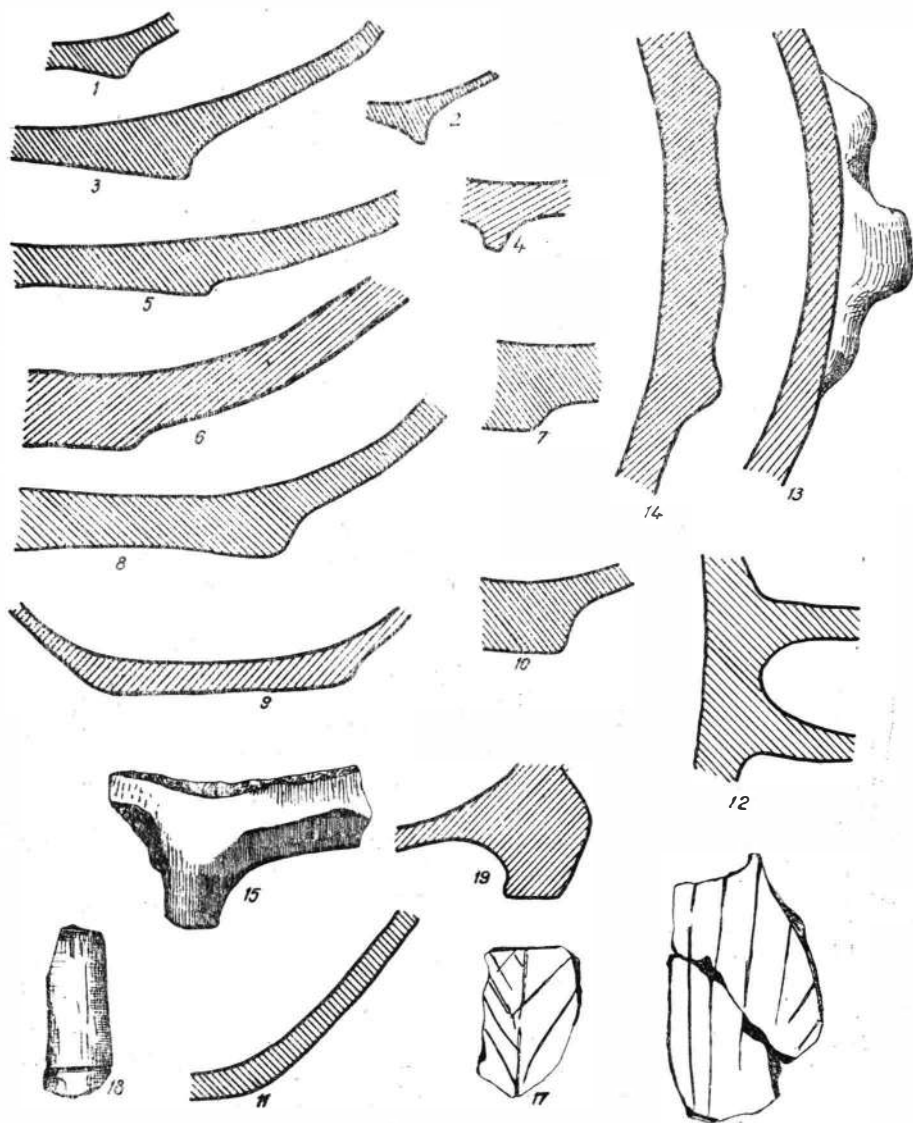

Fig. 4. — Profile și fragmente de vase aparținînd culturii Starčevo.

17—23). Pe maxima rotunjime a vaselor bombate sînt prevăzute torsi perforate rotund sau proeminente și pastile alveolate în formă de șa (fig. 3/29 și fig. 5/6, 9—11, 16, 17). Cîteva fragmente ceramice sînt ornamentate cu unghia și cu linii incizate și numai unul singur cu barbotină (fig. 4/16,

Fig. 5. — Fragmente ceramice aparținind culturii Starčevo.

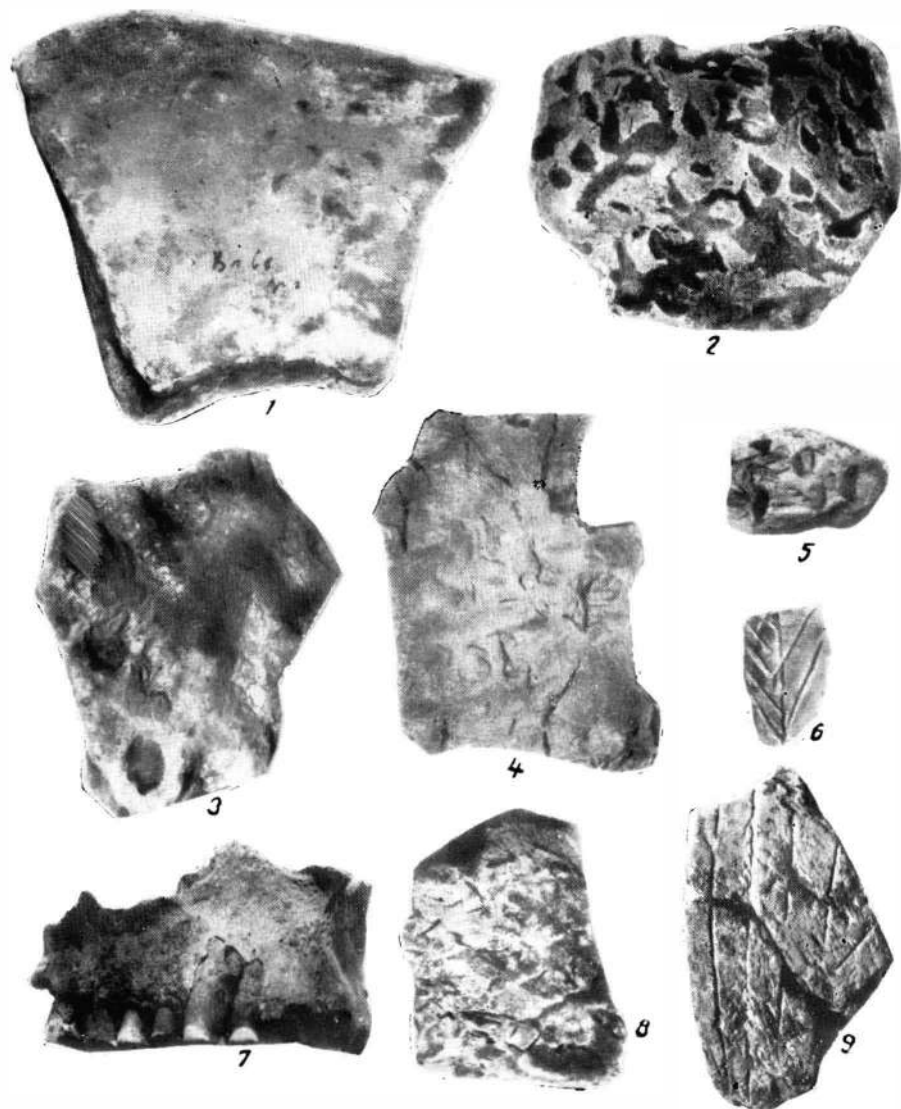

Fig. 6. — Fragmente ceramice și fragment de maxilar superior uman aparținând culturii Starčevo.

17 și fig. 6/2, 5, 6, 8, 9). Unele profile redau vase emisferice cu gura larg deschisă (fig. 3/26—30 și fig. 5/9). Cîteva reprezintă, probabil, străchini; astfel putem afirma că unele funduri de vase găsite aici au aparținut unor asemenea străchini (fig. 4/3, 5). Vasele descrise mai sus aveau în general fundurile groase și plate, mai mult sau mai puțin profilate (fig. 4/1—10). Nu știm precis cărei forme a corespuns fiecare fund de vas în parte. Cert este că ele au aparținut vaselor piriforme, bombate sau în formă de bol. Castroanele și tigăile, după cum am văzut, aveau fundurile neprofilate (fig. 3/3, 4).

Ceramica fină o întîlnim foarte rar. Cele cîteva fragmente reprezintă mai mult forme de pahare și străchini cu pereții subțiri de culoare gălbuie și gălbuie-albicioasă. Pasta lor este alcătuită din nisip fin și este de culoare cenușie în spărtură (fig. 3/16, 18, 19 și fig. 4/8). Un fragment puternic lustruit prezintă culoare roșie pe ambele fețe. În aceeași categorie intră și vasul lustruit, cu pereții subțiri, colorați cu roșu, dar a căror pastă mai conține încă pleavă bine frămîntată cu nisip fin (fig. 4/9). O formă rar întîlnită este cupa, despre care nu știm dacă a avut sau nu picior (fig. 3/35). Doar unele fragmente de funduri cu pedestal circular, scund aparțin, probabil, cupeilor (fig. 4/1, 2, 4). Cupele erau mici ca mărime, lustruite și colorate cu roșu sîngeriu pe ambele fețe. Dintre obiectele de cult întîlnim un fragment dintr-o măsuță-suport lucrată într-o tehnică fină (fig. 4/15). Piciorul măsuței este scund, rotund, de culoare gălbuie-albicioasă, arcuit în interior, caracteristic culturii Starčevo⁴.

Judecînd după resturile de oase bovine și ovicaprine descoperite în gropi, triburile neolitice de pe grindul Basarabi se îndeletniceau, pe lîngă agricultură, și cu creșterea animalelor. Pescuitul și vînătoarea ocupau un rol important, fapt dovedit de marea cantitate de scoici, precum și de prezența, mai slabă însă, a oaselor de pește și cerb. Consumarea rădăcinilor comestibile se mai obișnuia încă, dovadă fiind un fragment de maxilar superior uman cu coroana dentară puternic tocită (fig. 6/7).

Descrierea materialelor de mai sus apropie așezarea neoliticului timpuriu de tip Starčevo II de la Basarabi, mai mult de așezările de același tip din Oltenia, Muntenia, Banat și mai puțin de cele din Moldova și Transilvania. Urmărind comparativ și mai amănunțit materialele descoperite la Basarabi cu cele din așezările din Oltenia, Muntenia și Banat, constatăm multe asemănări, dar și mici deosebiri, derivînd, probabil, din poziția topografică a fiecărei așezări. Prin poziția ei geografică, așezarea de la Basarabi este, pînă în prezent, cea mai sudică așezare de acest gen atît în Oltenia, cît și în celelalte regiuni ale țării. Privită orientativ cu celelalte așezări, ea indică, parcă, pătrunderea aspectului cu pictură monocromă a culturii Starčevo dinspre sud și vest. Deducem în mod firesc că tot aici s-au manifestat elemente mai timpurii față de așezările mai apropiate geografic, cum sînt cele de la Verbița, Verbicioara și Sălcuța.

În general, ornamentarea este caracteristică fazei mijlocii a culturii Starčevo⁵.

⁴ Draga Aranjelović-Garašanin, *op. cit.*, p. 159, fig. 2; cf. și fig. 3c. și pl. V/13, pl. V/25; I. Kutzian, *op. cit.*, pl. XXXVII/5, XXXVI/5; D. Berciu, *op. cit.*, fig. 44/1, 3, 6, 7.

⁵ Draga Aranjelović-Garašanin, *op. cit.*, pl. XI; D. Berciu, *op. cit.*, fig. 3/1.

Prin aspectul ei, ceramica de la Basarabi se apropie pînă la identitate cu cea din nivelul I al primului strat de la Verbița⁶ și cu cea din stratul I de la Sălcuța⁷. Totuși elemente deosebitoare există. Astfel, în timp ce la Basarabi ceramica cu barbotină este aproape inexistentă, la Verbița ea crește ca frecvență de la nivelul I la nivelul II al aceluiași strat⁸. În timp ce la Verbița apar două fragmente pictate⁹, la Basarabi pictura este inexistentă. Forma piciorului de altăraș își găsește asemănări în cele două așezări, dar la Verbița el este ornamentat cu linii incizate¹⁰, în timp ce la Basarabi ornamentul lipsește. Și la Basarabi există două fragmente ceramice cu incizii, dar acestea pot să aparțină unui eventual nivel superior. Se pare că există identitate de situații și cu descoperirile din stratul I de la Sălcuța. Materialul ceramic este identic atît ca formă, cît și ca ornament¹¹. Constatăm doar deosebirea că unele fragmente ceramice prezintă alveole sub buza vasului¹², ca de altfel și la Verbița¹³, ornament pe care la Basarabi îl întîlnim rar, numai pe buză (fig. 3/1, 2). Unele profile, la Sălcuța, arată vase ceva mai evolute ca formă¹⁴. O și mai mare asemănare există între ceramica de la Basarabi și cea din centrul Munteniei de la Tîrșor¹⁵. Formele vaselor și tehnica ornamentală sînt aproape aceleași¹⁶. Deosebirea constă numai în faptul că la Basarabi întîlnim o mai mare varietate de forme ale castroanelor și tigăilor, expresia unui pescuit intens, favorizat de existența bălților din jur. Deci, în perioada neoliticului timpuriu, intensitatea unei anumite ocupații depindea încă de condițiile naturale mai mult sau mai puțin favorabile. O apropiere se poate face și cu așezările neoliticului timpuriu din Banat, respectiv cu cele mai bine cunoscute de la Liubcova¹⁷ și Cuina Turcului¹⁸. În timp ce formele vaselor le apropie, tehnica ornamentării prin procedeul barbotinei și al decorului pictat le îndepărtează¹⁹. De exemplu, la Liubcova ceramica cu barbotină este frecventă, iar cea cu decor pictat constituie aproximativ 30% din totalul materialului ceramic²⁰, spre deosebire de situația de la Basarabi, unde pictura și barbotina sînt inexistente. Întrucît materialul de la Liubcova este puțin numeros, nu știm cîtă asemănare exista și în formele vaselor. Această realitate ne îndreptățește să considerăm că așezările cu ceramică monocronă sînt mai timpurii decît cele cu barbotină și decor pictat, fapt observat și de V. Boroneanț cu

⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 29; idem, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, V, 1959, p. 75 și urm., fig. 4.

⁷ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 185, 192, fig. 44, 45, 46.

⁸ *Ibidem*, p. 29–30.

⁹ *Ibidem*, p. 29.

¹⁰ *Ibidem*, p. 29, fig. 3/1.

¹¹ *Ibidem*, p. 185 și urm., fig. 44, 45, 46.

¹² *Ibidem*, fig. 44/2, 45/7, 11.

¹³ D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, V, 1959, fig. 4/1, 7, 8.

¹⁴ D. Berciu, *Contribuții...*, fig. 4, 6/8, 10.

¹⁵ V. Teodorescu, *Cultura Criș în centrul Munteniei*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 251 și urm.

¹⁶ *Ibidem*, p. 254–256, fig. 3, 4, 5, 6.

¹⁷ Eugen Comșa, *Materiale de tip Starčevo descoperite la Liubcova*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 355–361.

¹⁸ V. Boroneanț, *Neoliticul timpuriu în zona Porților de Fier*, în *Comunicări*, seria arheologie, VII, Centrul de istorie, filologie și etnografie al Academiei Republicii Socialiste România, Craiova, 1969, p. 3 și urm.

¹⁹ Eug. Comșa, *op. cit.*, fig. 2, 3, 4.

²⁰ *Ibidem*, p. 359.

privire la complexul Starčevo de la Cuina Turcului ²¹. Dacă le considerăm contemporane, vom constata că Starčevo II în România s-a manifestat, cum era și firesc, sub două aspecte în perioada mijlocie a dezvoltării: unul monocrom și mai puțină barbotină (Oltenia și Muntenia) și altul cu decor și barbotină (Banat și Transilvania). Mai departe, trebuie să socotim Moldova ca o zonă periferică în care au apărut manifestări ale aspectului Criș venit din Transilvania și cel monocrom Starčevo II, venit din sud și sud-vest, respectiv din Oltenia și Muntenia. Descoperirile de la Perieni ²² confirmă considerațiile noastre. Mai greu se poate face însă apropierea aspectului Basarabi de așezările din Transilvania, respectiv de aspectul Criș-Starčevo de la Leț ²³. În general se observă asemănări numai la câteva forme de vase, cum ar fi cele piriforme, bombate sau în formă de bol ²⁴. La Basarabi nu întâlnim varietatea de străchini ²⁵ și de cupe cu picior ²⁶, specifică culturii Criș-Starčevo, și nici tehnica ornamentală ²⁷, caracteristică aceleiași culturi. Comparind formele vaselor, observăm cum în așezarea de la Leț ele par mai evoluate atât printr-un bitronconism accentuat ²⁸, cât și prin arcuirea mai bruscă a buzelor și a gurilor ²⁹. Pentru aceste considerente și pentru altele arătate de Gh. Lazarovici ³⁰ nu putem fi de acord cu încercarea de a paraleliza Leț I cu Starčevo I. Iar cât privește încercarea lui V. Boroneanț de a stabili drumul pătrunderii culturii Starčevo în Transilvania prin Oltenia și Muntenia de sud-vest, o socotim prematură ³¹. Mai de grabă am putea considera Banatul ca o cale pentru pătrunderea culturii Starčevo în Transilvania, aceeași cale pe care au urmat-o mai târziu purtătorii culturii Vinča. Aspectele culturii Criș-Starčevo din Transilvania sînt mai apropiate de cele din Banat, decît de cele ale culturii Starčevo din Oltenia.

Prin poziția geografică și prin aspectul ei, așezarea de la Basarabi orientează așezările din Muntenia și Oltenia spre sud (Karanovo și Kremikovci) și spre vest (Starčevo). Astfel, venim în întîmpinarea ideii emise în urmă cu cîțiva ani de D. Berciu că Oltenia a format în epoca culturii Starčevo, împreună cu nord-vestul Bulgariei, o unitate culturală ³². Manifestarea mai slabă a elementelor Criș la Basarabi întărește ideea aceluiași arheolog că în Oltenia avem mai degrabă aspectul Starčevo decît Criș ³³. Prin caracteristicile sale general-tipologice, aspectul Starčevo de la Basarabi se încadrează perioadei Starčevo III după Milojević, respectiv a II-a după Draga Aranjelović-Garašanin. Este aceeași încadrare pe care o face D. Berciu nivelului I de la Verbița ³⁴. Rămîne de văzut dacă săpăturile și

²¹ V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 11.

²² M. Petrescu-Dîmbovița, *Sondajul stratigrafic de la Perieni*, în *Materiale*, III, 1959, p. 65—75.

²³ Eugenia Zaharia, *Considérations sur la civilisation de Criș à la lumière des sondages de Leț*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 5—51.

²⁴ *Ibidem*, fig. 14.

²⁵ *Ibidem*, fig. 4,5,7—13, 15.

²⁶ *Ibidem*, fig. 7—9.

²⁷ *Ibidem*, fig. 10, 11, 15, 19.

²⁸ *Ibidem*, fig. 4—6.

²⁹ *Ibidem*, fig. 14.

³⁰ Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo-Criș în Banat*, în *AMN*, VI, 1969, p. 22.

³¹ V. Boroneanț, *op. cit.*, p. 13.

³² D. Berciu, *op. cit.*, p. 34.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*, p. 31.

observațiile stratigrafice de pe grindul Basarabi vor arăta un nivel mai timpuriu decît cel de la Verbița. Întrucît așezările de acest tip din Oltenia sînt puțin studiate, iar așezarea de la Basarabi este concentrată pe o suprafață restrînsă, cu un strat de cultură pînă la 0,60 m, sînt necesare săpături viitoare, care vor aduce mai multe precizări de ordin stratigrafic, cronologic și cultural.

UN ÉTABLISSEMENT DU TYPE STARČEVO-CRIȘ PRÈS DE BASARABI (DÉP. DE DOLJ)

RÉSUMÉ

A l'occasion des travaux de sauvetage de l'an 1968, on a découvert dans la commune de Basarabi, tout près de la bande de terre qui longe le Danube, un établissement néolithique du type Starčevo II. La couche néolithique se trouve à la profondeur de 0,60—0,25 m.

Comme forme et ornement, le matériel céramique trouvé est très proche de celui découvert à Verbița, Verbicioara et Sălcuța (Olténie) et de Tîrșor (Munténie). Parmi les vases découverts ici prédominent des soupières et les poêles de forme ovale, employés pour conserver les poissons et les moules d'eau douce; ces vases sont ornementés en rouge (technique redwar) et portent des ornements plastiques caractéristiques pour la culture Starčevo II.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Profil stratigraphique : fragment provenant de la partie centrale de la bande de terre surélevée de Basarabi-Calafat.

Fig. 2 — Outils appartenant à la culture de Starčevo.

Fig. 3 — Profils de vases appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 4 — Profils et fragments de vases appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 5 — Fragments de céramique appartenant à la culture Starčevo.

Fig. 6 — Fragments de céramique et fragment d'un maxillaire supérieur humain datant de la culture de Starčevo.

NECROPOLA ȘI AȘEZAREA DIN EPOCA FIERULUI DE LA GĂTEJEȘTI

DE

GH. I. PETRE

Cercetările arheologice efectuate în ultimii ani în nord-estul Olteniei au conturat o imagine destul de clară a cronologiei primei și celei de-a doua epoci a fierului¹ în această zonă. Pe parcurs, noi elemente vin să confirme și să clarifice în mai mare măsură anumite probleme ce se leagă de aceste epoci. În cele ce urmează ne vom referi la o recentă descoperire întâmplătoare din punctul „Gătejești — Govora-Băi”, punct semnalat de noi și cu altă ocazie².

În vara anului 1969, executându-se lucrări de amenajare pentru o sondă amplasată în acest loc, s-a recoltat mult material arheologic din șanțul săpat, care pe traseul său a secționat mai multe gropi și vetre dintr-o așezare din prima și a doua epocă a fierului. Tot în vara acestui an, un grup de elevi de la Școala Generală Govora-Băi, păsând vitele pe izlazul din apropierea așezării, au deplasat întâmplător o lespede de piatră de pe o urnă funerară și au scos mai multe vase din prima epocă a fierului. Materialul a fost recuperat de noi. Așezarea am cercetat-o în timpul lucrărilor, iar necropola a rămas în stadiul descoperit de elevi³.

Așezarea. Pe partea dreaptă a râului Govora, paralel cu drumul ce merge de la riu spre punctul de amplasare a sondei, a fost săpat un șanț lung de 500 — 600 m, lat de 0,50 m și adânc de 1 m. Cercetînd aceste săpături, am putut identifica circa 4—5 gropi și urme de vetre, de unde s-au cules, atît de către noi cît și de lucrători, vase și fragmente ceramice, oase de animale și cărbune. Astfel, la circa 100 m de punctul fix al sondei s-a secționat prima groapă pînă la adîncimea de 1 m. Din inventar fac parte două vase care s-au putut reconstitui și mai multe fragmente ceramice,

¹ Vezi A. Vulpe, *Necropola hallstăliană de la Ferigile*, București, 1967; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 254; Gh. I. Petre, în *Materiale*, IX, 1970, p. 467—489.

² Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 482.

³ Ulterior, la invitația noastră, punctul arheologic Gătejești a fost vizitat de A. Vulpe de la Institutul de arheologie din București.

toate lucrute cu mîna. Ca forme distingem : cana mare pîntecoasă, lucrată din pastă grosolană, cu multe impurități în amestec, gîtul cilindric, legat de corpul vasului cu o toartă grosolană în bandă lată, avînd pe partea opusă torzii o proeminență plată semicirculară, plasată sub gîtul vasului, iar sub pîntece patru apucători (fig. 3/8) ; strachina-căzănel, lucrată în pastă fină, de culoare cenușie, cu buza lătită oblic spre interior și avînd două torzi șanțuite în secțiune, aplicate vertical pe buza vasului, baza lor fiind reliefată. Sub torzi se observă două proeminențe (fig. 3/4). Mai notăm un fragment de strachină cu marginea arcuită spre interior. Pe margine se află caneluri dispuse oblic. Pereții vasului sînt lustruiți mai puternic pe partea exterioară (fig. 5/10).

Groapa 2, situată la circa 150 m de prima, a fost secționată pe traseul aceluiași șanț. S-au scos mai puține fragmente ceramice, dintre care s-au putut reconstitui un vas-fructieră lucrat cu roata din pastă fină de culoare cenușie (fig. 3/10) și un fragment de vas-borcan, lucrat cu mîna din pastă avînd în amestec nisip, pietricele și paete de mică. Pereții sînt groși, iar în partea superioară a corpului erau, probabil, patru proeminențe cilindrice (fig. 5/3).

Groapa 3 s-a descoperit la 10 m depărtare de groapa 2 și avea forma ovală. Inventarul arheologic provenit din această groapă este bogat și mai variat, deși în cea mai mare parte fragmentar. Ceramica este lucrată cu mîna și se poate împărți în două categorii : (a) modelată din pastă grosolană de culoare cărămizie și cărămizie-închisă, avînd ca degresant nisip și pietricele ; b) din pastă fină de culoare cenușie închisă sau cenușie-deschisă, lustruită pe ambele fețe, avînd în compoziție nisip fin și paete de mica.

Prima categorie cuprinde o ceașcă (cățuie) cu o parte din marginea bazei, precum și buza vasului ornate cu creștături incizate, dispuse neregulat (fig. 3/12). Ceașca prezintă pe pereți, atît în exterior, cît și în interior, pete negricioase. O altă ceașcă de tip asemănător, avînd fundul ușor lătit, pereții mai subțiri, buza lăsată spre exterior și toarta plasată pe mijlocul corpului, este de culoare cărămizie-deschisă (fig. 4/4). Notăm, de asemenea, două fragmente de vas-borcan, unul cu buza îngroșată spre exterior, avînd pe corp un decor format din linii adînc incizate, trasate oblic (fig. 5/7), iar altul cu buza îngroșată, ușor arcuită spre exterior, decorat cu un brîu crestat pe gîtul vasului și proeminențe cilindrice, plasate sub brîu (fig. 5/1). Amintim și un fragment de vas grosolan, decorat cu trăsături de măturică (fig. 3/9). Din categoria a doua s-a putut întregi o cană cu corpul bitronconic, gîtul înalt, buza îngroșată spre exterior. Partea superioară a buzei este legată de corpul vasului cu o toartă cilindrică. Vasul este acoperit cu un slip fin de culoare maron-deschis (fig. 3/11). Din categoria fină s-au găsit multe fragmente din pastă de culoare cenușie-închisă, cu lustru fin pe ambele fețe, care ar putea face parte din mai multe fructiere cu picior cilindric scobit la bază (fig. 4/5) și marginea îndoită spre exterior (fig. 5/9) sau mai puțin (fig. 5/6) sau mai mult evazată (fig. 5/5).

Gropile 4 și 5, secționate pe același traseu al șanțului cu direcția spre riul Govora, au dat multă ceramică fragmentară.

Din groapa 4 notăm două fragmente ceramice din corpul unor străchini cu marginea arcuită spre interior. Unul din fragmente face parte din corpul unei străchini tronconice, cu caneluri oblice pe umăr, sub care este

plasată o proeminență apucătoare, semicirculară și semiperforată în partea superioară. Mai amintim și un fragment dintr-un vas pîntecos cu pereții groși, lucrat din pastă grosolană, avînd în componență nisip, pietricele și cioburi pisate, de culoare neagră în spărtură, cu strat cărămiziu și lustruit pe ambele fețe (fig. 5/4).

Din groapa 5 menționăm un fragment din partea superioară a unui vas-borcan cu pereții groși, lucrat din pastă grosolană, amestecată cu nisip, pietricele și cioburi pisate, de culoare cărămizie (fig. 5/8), cu o proeminență pe umăr. Al doilea fragment provine de la o strachină mică, lucrată din pastă bine frămîntată, cu nisip mărunt în compoziție, de culoare neagră în interior și cărămizie pe partea exterioară. Pe umăr are o proeminență dispusă vertical și perforată (fig. 6). Fragmentele sînt acoperite cu slip pe ambele fețe.

Necropola. La circa 200 m sud-vest de așezare, pe un bot de deal numit „Săcle”, situat tot pe partea dreaptă a riului Govora, s-a descoperit necropola, în împrejurările amintite. De altfel, necropola a fost identificată de noi și pe partea stîngă a riului⁴. Cercetînd locul descoperirii, după ce ne-a fost adus o parte din materialul arheologic, am constatat că inventarul mormintelor era acoperit cu o manta de bolovani. Noi am mai cules două vase (de sub mantaua de bolovani) așezate alăturat, în poziție orizontală (vasul lucrat cu roata de la fig. 1/1 și cel de la fig. 1/3). Bolovanii de rîu au fost duși cu carele de cetățenii din sat și întrebuințați la construcții. Deoarece totul a fost răvășit, nu ne-am putut da seama dacă a fost un mormînt dublu sau două morminte. În tot cazul s-au descoperit două urne, dintre care una nu s-a mai putut reconstitui. Nu s-a putut sesiza nici forma ovală sau circulară, a mantalei de bolovani. Ritul de înmormîntare a fost incineratia.

Inventarul arheologic îl formează ceramica lucrată cu mîna și cu roata. Neputîndu-se distinge numărul mormintelor, vom prezenta toată ceramica în ansamblu. În general, aspectul ceramicii este unitar, predominînd ceramica fină lucrată cu mîna, din pastă bine frămîntată, fiind folosite ca degresant nisipul, rar cioburi pisate și părți de tuf vulcanic existent în regiune. Arderea a fost uniformă, vasele prezentînd o culoare brună-cenușie sau cenușie-fumurie, avînd suprafața acoperită cu un slip foarte fin, mai mult sau mai puțin lustruit. Din această categorie fac parte străchinile și cămile cu toartă suprainălțată.

A doua categorie este ceramica grosolană, cu aspect zgrunțuros (pasta conținînd cioburi pisate și pietricele în proporție mai mare), de culoare cărămizie sau cărămizie-cenușie cu nuanțe negre, mai ales în interiorul vasului. Aici încadrăm vasele-borcan și strachina de la fig. 2/6.

A treia categorie ceramică este cea lucrată cu roata, reprezentată printr-un singur vas, modelat din aceeași pastă fină și lucrat în tehnica ceștilor cu toartă suprainălțată din prima categorie.

Tot în zona necropolei hallstattiene s-au găsit și fragmente ceramice din epoca bronzului, cultura Verbicioara (fig. 2/7, 3/1—3, 6 și 7). Raportul acestor fragmente cu mormintele din vîrsta fierului nu este lămurit. Puteau să fi fost aduse cu pămîntul ce forma mantaua tumulilor. Puteau tot atît

⁴ Vezi Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 481.

de bine însă să fi fost găsite în epoca hallstattiană și refolosite în inventarul mormintului. Și la Ferigile s-a observat o situație similară⁵.

Grupa primei categorii ceramice cuprinde : 1) strachină cu marginea arcuită spre interior, cu două rinduri de proeminențe-apucători, dintre care patru plasate pe corpul vasului, iar două sub margine. Între acestea din urmă se găsesc reliefate două ornamente semicirculare. Diametrul 0,31 cm, înălțimea 17 cm (fig. 2/1); 2) fragment de strachină asemănătoare, cu proeminențe pe umăr (fig. 4/6); 3) strachină asemănătoare, fără proeminențe — diametrul 17,5 cm, înălțimea 8 cm (fig. 2/3); 4) fragment de strachină tronconică cu marginea dreaptă, diametrul 22 cm, înălțimea 15 cm (fig. 2/5); 5) strachină cu marginea scurtă și umărul accentuat. Pe umăr se găsesc două proeminențe perforate. Diametrul 16 cm, înălțimea 9,7 cm (fig. 2/6); 7) în grupa străchinilor s-a întâlnit și un exemplar miniatură cu diametrul 9,5 cm, înălțimea 5,4 cm (fig. 2/2).

Căni cu toartă suprainălțată lucrate cu mîna : 1) cană cu toarta în bandă lată, prinsă cu capătul exterior de buza vasului, iar cu cel inferior pe diametrul maxim al corpului (fig. 1/4). Diametrul 12,5 cm, înălțimea 13,5 cm; 2) cană asemănătoare, cu toarta cilindrică; pe partea de maximă arcuire are două caneluri delimitate de o nervură mediană reliefată (fig. 1/3). Diametrul 8,2 cm, înălțimea 9 cm; 3) cană asemănătoare, cu toarta în bandă lată (fig. 1/2). Diametrul 8 cm, înălțimea 7,9 cm; 4) cană asemănătoare, cu toarta în bandă lată (fig. 1/6). Diametrul 10,5 cm, înălțimea 11 cm; 5) cană asemănătoare, cu baza gîtului delimitată printr-un prag; toarta trasă din buză este șanțuită în lungime (fig. 1/5). Diametrul 10 cm, înălțimea 9 cm; 6) cană lucrată la roată, avînd aceleași caracteristici tipologice și modelată din aceeași pastă cu celelalte exemplare. Toarta în bandă lată (3 cm) este șanțuită ușor. Se disting clar urmele roșii în interior și pe fund. Este de culoare brună-cenușie, lustruită în interior și exterior în maniera vaselor lucrate cu mîna (fig. 1/1). Diametrul 11,5 cm înălțimea 15 cm.

Vasul-borcan, folosit drept urnă, are pereții ușor arcuiți și neteziți în partea exterioară, iar marginea dusă spre interior. Pe umăr sînt patru apucători alungite (fig. 2/4). Diametrul 17,5 cm, înălțimea 19,5 cm.

Tot din necropolă amintim și o fusaiolă bitronconică (fig. 3/5). Cît privește ceramica din epoca bronzului, descoperită în necropola hallstattiană, după afirmația unui elev, una din cești (fig. 3/1) a fost găsită în vasul-borcan de culoare cărămizie, care nu s-a putut reconstitui, iar celelalte printre vasele hallstattiene. Personal am cules cîteva fragmente din această epocă, aflate printre bolovani. Toate fragmentele se referă la cești. Prima (fig. 2/7) are gîtul delimitat de corpul vasului printr-o linie incizată și marginea reliefată în patru lobi. Decorul este realizat prin împunsături succesive. Fundul inelar este demarcat față de corpul vasului printr-o linie incizată.

Al doilea vas este un fragment de ceașcă reconstituită parțial, cu toarta ușor suprainălțată, avînd pe pîntec drept ornament un romb încadrat de două cîrlige laterale (fig. 3/1). Mai notăm și două fragmente din partea superioară a unei cești decorate cu triunghiuri hașurate (fig. 3/2, 3), precum și două fragmente de torți decorate în același stil (fig. 3/6, 7).

⁵ Cf. A. Vulpe, *op. cit.*, p. 144, 169, pl. 16/31, 33, 35.

Fig. 1. Gătejești, vase din morminte.

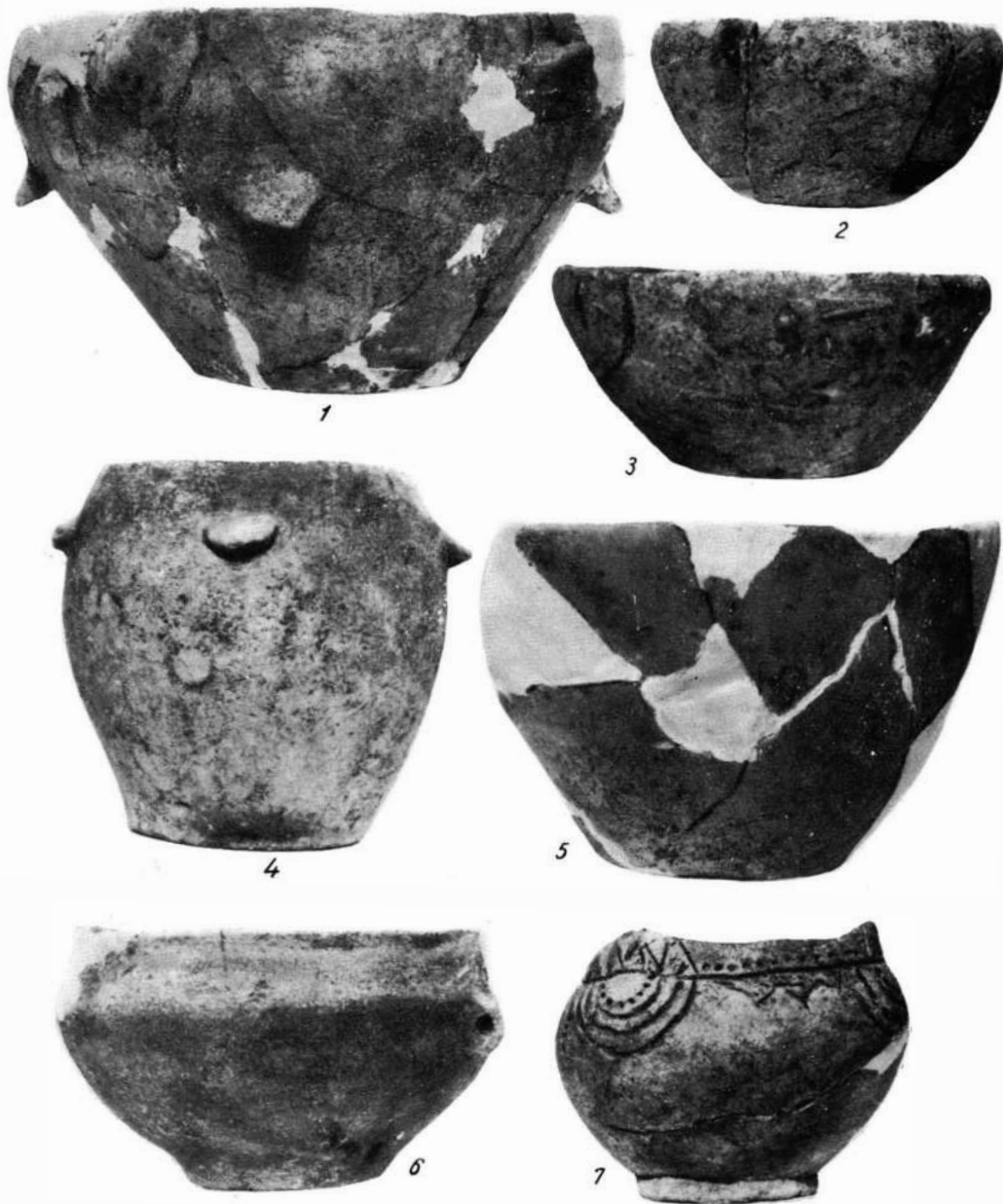

Fig. 2. — Gătejești, vase din morminte.

Fig. 3.—1—3 și 5—7, Gătejești, ceramică din morminte; 4, 8—12, Gătejești. ceramică din așezare.

Fig. 4. — 1-3, Ocenele Mari, ceramică din epoca bronzului; 4-6, Gătejești, ceramică din așezare.

Ceramica descrisă se încadrează în faza de sfârșit a epocii bronzului, cultura Verbicioara, prezentă în regiune ⁶. Amintim și așezarea descoperită de noi de la Valea Gorunilor, Ocnele Mari, jud. Vâlcea (fig. 4/1—3).

Materialul ceramic descoperit în gropile 1, 4 și 5 este cunoscut la Ferigile. Strachina-căzanel (fig. 3/4), cana cu toartă groasă (fig. 3/8) și străchinile cu caneluri pe umăr (fig. 5/10) sau simple și cu marginea arcuită spre interior, avînd proeminențe, semiperforate sau perforate (fig. 6), sînt încadrate în aspectul Ferigile III ⁷ și datate la sfîrșitul secolului al V-lea începutul secolului al IV-lea î. e. n. ⁸.

Ceramica din gropile 2 și 3, lucrată la roată și cu mîna, aparține epocii geto-dacice deplin dezvoltată. Fructiera cu picior inelar și scobit în interior, lucrată din pastă cenușie și descoperită în groapa 2 (fig. 3/10), își găsește analogii cu exemplarele de la Popești ⁹ și Piscul Crăsanilor ¹⁰, fiind larg răspîndită în faza mijlocie a ceramicii geto-dacice ¹¹. Fragmentele de vase-borcan din groapa 3 (fig. 4/1 și 4/7) își găsesc analogii cu ceramica dacică de la Histria ¹², Piscul Crăsanilor ¹³ și Poiana ¹⁴, datate în secolele II—I î. e. n. De asemenea cana cu corpul bitronconic (fig. 3/11) este frecventă în așezările geto-dacice și poate fi datată din secolul al III-lea î. e. n. înainte ¹⁵.

Se poate conchide deci că șanțul trasat în punctul Gătejești-Govora a secționat o așezare din perioada finală hallstattiană (sfîrșitul secolului al V-lea — începutul secolului al IV-lea î. e. n.), precum și una din perioada Latène-geto-dacă (secolele II—I î. e. n.). Nu sîntem în măsură să afirmăm dacă între cele două locuri a fost continuitate.

Încadrarea cronologică a necropolei de la Govora în subfazele hallstattului tîrziu din nord-estul Olteniei nu este dificilă datorită periodizării grupului Ferigile ¹⁶ și cercetărilor mai recente ¹⁷ făcute în această zonă.

Tipul de strachină cu marginea arcuită spre interior (fig. 2/1) corespunde la Ferigile variantelor IA2 și IA3 ¹⁸, iar ornamentul în formă de proeminență semicirculară îl întîlnim tot la Ferigile plasat pe corpul unei căni cu toartă supraînălțată ¹⁹. Străchinile tronconice cu pereții ușor arcuiți spre interior, fără proeminențe și de dimensiuni mai mult mici, amintesc

⁶ Semnalăm o așezare de acest fel în R.-Vâlcea, la punctul „Cetățuia”, unde am descoperit și o strachină în patru lobi, existentă în Muzeul Govora-Băi. De asemenea la Ocnele Mari, în punctul „Valea Gorunilor”, am descoperit o puternică așezare de acest tip, iar din materialul recoltat amintim un fragment de cană cu toartă în bandă lată, supraînălțată (fig. 4/2), o ceașcă avînd toarta supraînălțată (fig. 4/1) și un fragment de strachină decorată cu caneluri oblice pe umăr (fig. 4/3), acoperite cu slip și puternic lustruite.

⁷ Vezi A. Vulpe, *op. cit.*, p. 40, pl. II/10, 12, p. 38, pl. 1/2—4, 6, 7, 10 și 13; p. 39, p. 51. De asemenea bibliografia la A. Vulpe, *op. cit.*

⁸ Idem, *op. cit.*, p. 91.

⁹ R. Vulpe, în *Materiale*, III, p. 231, fig. 9.

¹⁰ V. Părvan, *Getica*, p. 202, fig. 103, 107.

¹¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-gețică*, București, 1968, p. 29, fig. 29.

¹² Em. Condurachi și colab., în *Materiale*, IV, p. 46, fig. 30.

¹³ V. Părvan, *op. cit.*, p. 187, fig. 44, 46, 56 și 57.

¹⁴ Radu și Ecat. Vulpe, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 287, fig. 38/1.

¹⁵ De exemplu la Piscul Crăsanilor (V. Părvan, *op. cit.*, p. 192, fig. 69); Popești (R. Vulpe, *SCIV*, 6, 1955 1—2, p. 250, fig. 11/1, 2 etc.).

¹⁶ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 92 și urm.

¹⁷ Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 467 și urm.

¹⁸ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 38, fig. 13/2.

¹⁹ *Ibidem*, p. 171, pl. VIII, 15.

de exemplarele de la Ferigile, varianta IA3, Alexandria²⁰ și Tigveni (descoperite în tumulul II, conținând elemente caracteristice fazei a III-a de la Ferigile)²¹.

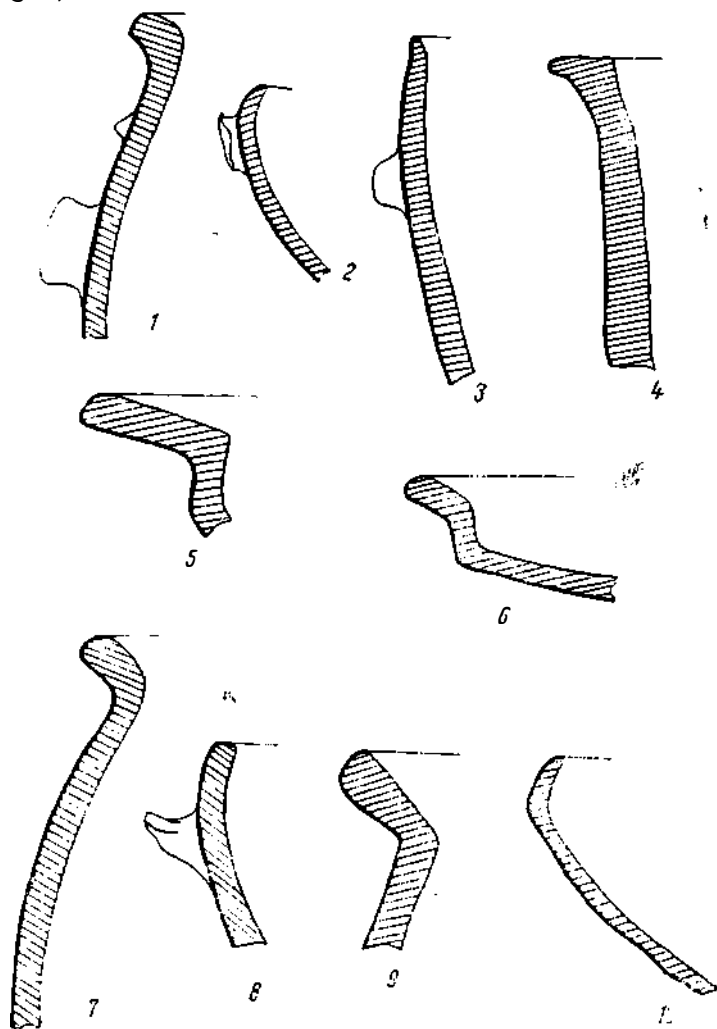

Fig. 5. — Gătejești, ceramică din așezare.

Vasul-borcan neornamentat (fig. 2/4) apare frecvent în necropola plană de la Ferigile²², precum și în așezarea de la Poeni — Govora-sat, unde s-a descoperit un exemplar similar²³; amintim că cel mai de jos nivel de la Poeni conține materiale analoge celui mai nou orizont de la Ferigile²⁴.

²⁰ C. Preda, în *Materialie*, VI, p. 255, fig. 5—6.

²¹ A. Vulpe și Eugenia Popescu, în *Studii și comunicări*, Pitești, I, 1968, p. 29, fig. 4/4.

²² A. Vulpe, *op. cit.*, p. 53, fig. 16/10, pl. XII, 16, 17, 23, 28.

²³ Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 477, fig. 6/1.

²⁴ A. Vulpe, *op. cit.*, nota 68, p. 45.

Cămile cu toartă suprainălțată și neornamentate (fig. 1/2—6) apar la Ferigile numai în ultimul orizont ²⁵. Acest tip de vas îl întâlnim și în necropola de la Tigveni, tot în faza Ferigile III ²⁶, precum și la Drăgoești ²⁷ și Slobozia, datate în secolele V—IV î. e. n. ²⁸.

Din cele expuse rezultă că necropola de la Govora se încadrează în

Fig. 6. — Gâtejești, vas din așezare.

grupul Ferigile, și anume în faza a III-a, datată la sfârșitul secolului al V-lea începutul secolului al IV-lea î. e. n. ²⁹.

Cana lucrată cu roata, descoperită în necropola de la Govora (fig. 1/1), ridică probleme de ordin mai general, ea reprezentând un nou element în precizarea momentului de pătrundere a roții olarului în mediul ceramicii tradiționale de tip hallstattian.

Una din laturile problemei este etnicul grupelor Ferigile și Bîrsești, inclusiv faza finală a lor, în care se încadrează tipologic vasul lucrat cu roata de la Govora. După cum s-a arătat mai înainte, în necropola de la Govora, ritul de înmormîntare este incinerarea, oasele calcinate și cenușa fiind depuse în urne și acoperite cu o manta groasă de bolovani. Avînd în vedere poziția geografică, ritul de înmormîntare și încadrarea ei în grupul Bîrsești-Ferigile, necropola poate fi socotită drept getică ³⁰.

Majoritatea așezărilor din jud. Vîlcea vădesc legătura genetică dintre faza hallstattiană tîrzie și începutul epocii Latene, reprezentînd în continuare fondul local al culturii geto-dacilor din subcarpații Olteniei și Munteniei. Cana cu toartă suprainălțată lucrată cu roata din necropola de la Govora reprezintă o formă locală, tradițională, ca și celelalte căni modelate cu mina din aceeași pastă și avînd aceleași caracteristici tipologice. Recenta descoperire de la Govora lărgeste zona geografică de răspîndire a roții olarului în depresiunile subcarpatice și confirmă momentul pătrunderii ei prin filieră sud-tracică în mediul autohton geto-dacic timpuriu ³¹, ceramica avînd specificul local de tradiție hallstattiană.

Este de așteptat ca în grupul Ferigile, răspîndit în depresiunile subcarpatice ale Olteniei și Munteniei, să apară noi descoperiri similare celei de la Govora, cum de altfel putem aminti necropola de la Tigveni, unde s-a

²⁵ *Ibidem*, p. 51.

²⁶ A. Vulpe și Eugenia Popescu, *op. cit.*, p. 29, fig. 3/2.

²⁷ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, p. 173, fig. 217/1, 3.

²⁸ C. Buzdugan, în *Carpica*, Bacău, 1968, p. 86, fig. 5/1.

²⁹ A. Vulpe, *Ferigile*, p. 91.

³⁰ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 103; D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 253.

³¹ Cf. D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969, p. 16.

descoperit un fragment ceramic lucrat la roată ³². Pînă la această dată s-a putut vorbi despre o ceramică lucrată la roată numai în regiunea din vecinătatea Dunării, unde s-a descoperit și cel mai vechi exemplar ceramic, cana cu toartă suprainălțată de la Gogoșu, datată în secolul al V-lea î. e. n. ³³, și mai apoi vasele de la Grojdibod, care dovedesc influențe și legături cu regiunile de la sudul Dunării ³⁴. Cercetările arheologice efectuate o dată cu începutul ultimului deceniu în cîmpia munteană, la Alexandria ³⁵, și mai spre nord, la Bălănești (jud. Argeș) ³⁶, vin să documenteze un nou aspect cultural al începutului epocii Latene în Dacia, ca fiind o rezultată locală izvorită din fondul general traco-getic de pe ambele maluri ale Dunării ³⁷. Acest complex cultural este datat între sfîrșitul secolului al V-lea și începutul secolului al IV-lea î. e. n. ³⁸. Noul aspect cultural este dominat clar de o ceramică lucrată la roată din pastă cenușie, imitînd în parte unele forme ale vaselor grecești din colonii, precum și din pastă roșie-portocalie, redînd forme tipic locale de tradiție hallstattiană ³⁹.

Descoperirea de la Govora pare să ateste pe de o parte, data mai timpurie a pătrunderii roții olarului decît cea presupusă în aspectul Alexandria; pe de altă parte, întărește teza caracterului local geto-dacic al ceramicii lucrate la roată.

Cercetările arheologice efectuate în nord-estul Olteniei au documentat o pătrundere a amforelor grecești rodene în așezarea de la Poeni — Govora-sat ⁴⁰. Ar fi vorba despre relațiile de schimb mai tîrzii prin filieră sud-dunăreană dintre băștinași și centrele grecești producătoare de vinuri sau untdelemn. Autohtonii au căutat mai degrabă să modeleze mai întîi cu mîna aceste tipuri de vase, iar prin noul meșteșug al olăritului să transpună vase cu care erau familiarizați de secole (vasul de la Govora prezintă o lustruire de suprafață, efectuată cu mîna, după scoaterea sa de la roată).

În felul acesta se infirmă ipotezele după care, în perioada primară a Latenului, nu era cunoscută roata olarului de către populația autohtonă nord-dunăreană, precum și a faptului că geto-dacii nu lucrau ceramica la roată înainte de începutul secolului III î. e. n., adică înaintea pătrunderii celților în Dacia ⁴¹. Implicit cade și opinia potrivit căreia ceramica lucrată cu roata ar fi o marfă venită pe calea schimbului intertribal de la sudul sau sud-estul Dunării ⁴² sau un material de import din orașele grecești pontice sau sudice ⁴³. Problema influențelor pe care culturile sud-tracice, grecești, ilirice sau scitice le-au avut în procesul dezvoltării culturii băști-

³² Informația o deținem de la A. Vulpe, căruia îi mulțumim și pe această cale.

³³ D. Berciu și Eug. Comșa, în *Materiale*, II, 1956, p. 418 și fig. 141/6.

³⁴ A. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 188 și urm.; idem, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*..., p. 40.

³⁵ C. Preda, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251—261; idem, *Materiale*, VII, 1961, p. 209—212; idem, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 179—194; idem, în *Dacia* (descoperirea de la Alexandria), în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 25—36; idem, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 571—578.

³⁶ Eugenia Popescu, în *Studii și comunicări*, I, Pitești, 1968, p. 57—66.

³⁷ C. Preda, *SCIV*, 21, 1970, 4, 572.

³⁸ *Ibidem*, p. 577.

³⁹ *Ibidem*, p. 575.

⁴⁰ Gh. I. Petre, *op. cit.*, p. 477, fig. 7/3.

⁴¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, p. 21—22; Em. Condurachi, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 48.

⁴² Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 48.

⁴³ H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 40; I. H. Crișan, *op. cit.*

nașilor din această zonă rămâne încă deschisă, dar din analiza materialului ceramic descoperit la Govora se pare că aceste influențe n-au modificat în mod esențial continuitatea factorului local.

Ținând seama de cele expuse, necropola de la Govora se încadrează în aspectul Ferigile III, cu ceramică autohtonă lucrată cu mina și la roată, precedind, poate, în timp aspectul Alexandria-Bălănești, datat între sfîrșitul secolului al V-lea și mijlocul secolului al IV-lea î. e. n., așezarea de la Zimnicea, datată prin monede de la Filip II și Alexandru cel Mare, cea de la Scărișoara, în care au fost găsite drahme de argint de la Histria, și cimitirele de tip Murighiol ⁴⁴. Ca și în aspectul Alexandria-Bălănești, ar fi vorba, desigur, de un început al folosirii roții olarului pe o scară redusă nu numai în regiunea din vecinătatea Dunării, ci și în zona de contact cu regiunile transcarpatice ale Daciei.

EISENZEITLICHE SIEDLUNG UND GRÄBER BEI GĂTEJEȘTI IN NO-OLTENIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Die hier behandelten Funde wurden zufälligerweise bei Gătejești (Gem. Govora, Kreis Vilcea) zutage gefördert. Es handelt sich zum ersten um eine Siedlung, die durch mehrere Gruben gekennzeichnet ist. Das Material lässt zwei Kulturschichten erkennen: eine die der späten Ferigile-Gruppe (bzw. Phase III) entspricht (Abb. 3/4, 8; 5/2; 5/8; 5/10; 6) und eine andere, die der vollentwickelten geto-dakischen Kultur zuzuschreiben ist (Abb. 3/9-12; 5/1, 3, 4; 5/5-7, 9; 4/4-6).

Etwa 200 m von dieser Siedlung entfernt, auf einer Berghöhe stiess man auf einen Grabfund. Es handelt sich um ein oder zwei Brandgräber mit Steinpackung (Hügelgräber?) deren ursprüngliche Lage und Befund nicht mehr mit Sicherheit wiederhergestellt werden können. Die Keramik (Abb. 1; 2; 3/1-3, 5-7) entspricht der Ferigile III-Stufe. Bemerkenswert ist die mit der Drehscheibe gearbeitete Kanne (Abb. 1/1), die der Form nach, den handgearbeiteten Exemplaren nahesteht. Dieses Gefäss stellt bis jetzt den ersten Beweis des Gebrauches der Drehscheibe innerhalb der eigentlichen Ferigile-Gruppe dar. Verfasser nimmt an, das Auftreten der mit der Drehscheibe gearbeiteten Kanne sei bereits ans Ende des 5. Jh. zu setzen d. h. etwa früher als der sogennante Alexandria-Bălănești-Horizont, der, wie Verfasser meint, besonders am Anfang des 4 Jh. seine Blütezeit hat.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. — Gătejești, Grabfundc.

Abb. 2. — Gătejești, Grabfunde.

Abb. 3. — 1-3 und 5-7, Gătejești, Grabfunde; 4, 8-12, Gătejești, Siedlungsfunde.

Abb. 4. — 1-3, Bronzezeitliche Funde von Ocnele Mari; 4-6, Gătejești, Siedlungsfunde.

Abb. 5. — Gătejești, Siedlungsfunde.

Abb. 6. — Gătejești, Siedlungsfunde.

⁴⁴ C. Preda, *op. cit.*, p. 577-578.

BESSI CONSISTENTES

DE

EM. ZAH și AL. SUCEVEANU

Din vastul ansamblu de probleme pe care-l ridică studiul vieții romane în Dobrogea ne propunem să discutăm mențiunile despre populația sud-tracică a bessilor în lumina unor texte mai puțin cunoscute, capabile, poate, să contribuie la o mai bună înțelegere a sensului prezenței acestei populații în interiorul ținutului dintre Dunăre și mare.

Cum se știe, documentele atestind în Dobrogea pe bessi, una din cele mai viguroase ramuri ale tracilor de la sud de Haemus¹, sînt destul de puține. Este vorba în primul rînd de mărturiile lui Ovidius, circumscrise între anii 8 și 17 e. n., în jurul orașului Tomis, unde ei apar ca o populație stabilă, alături de geți². În cu totul altă situație îi întîlnim menționați — în calitate de *consistentes*, alături de veteranii și cetățenii romani — în *vicus Quintionis* (Sinoe), între anii 139 și 177 e. n.³, și tot astfel — alături doar de cetățenii romani — în *vicus Ulmetum* (Pantelimonul de Sus), între

¹ Pentru localizarea lor, cf. Herod., VII, 111, 22; Strabo, VII, 5, 12 (C. 318); Plin., N. H., IV, 11, 40; Ptolem., III, 11, 6; Solin., 10, 1. Dintre autorii moderni, W. Tomaschek, *Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm*, Viena, 1869, extras din *SbWien*, LIX, 1868, p. 393 și urm.; V. Pârvan, *Ulmetum*, III, p. 34 (362); S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, Viena-Leipzig, 1932, p. 36; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja (=HAD)*, București, 1938, p. 108–109; I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed., a 2-a, București, 1959, hartă. De rememorat însă opinia lui Th. Mommsen, *Gesammelte Schriften*, V, p. 409, n.2, reluată și de H. Nessehauf, *CIL*, XVI, 1, n. 1, după care sub denumirea de bessi trebuie să înțelegem, în epoca romană, pe toți tracii.

² Ovid., *Trist.*, III, 10, 5, și IV, 1, 67.

³ Documentele unde apar ca dedicanți *veterani et cives Romani et Bessi consistentes vico Quintionis* sînt următoarele: 1) V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617, nr. 24 (139–161 e.n.); 2) idem, *Dacia*, II, 1925, p. 214, nr. 18 (144 e.n.); 3) idem, *Histria*, VII, p. 55, nr. 46 (149 e.n.); 4) D. Tudor, *SCȘ Iași*, II, 1951, 1–2, p. 501, nr. 2 (167 e.n.); 5) V. Pârvan, *Histria*, VII, p. 62, nr. 49 (169 e.n.); 6) *ibidem*, p. 67, nr. 50 (175 e. n.); 7) *ibidem*, p. 71, nr. 51 (176 e.n.); 8) *ibidem*, p. 74, nr. 52 (177 e.n.). *Vicus Quintionis* a fost localizat la Sinoe de către D. Tudor, *op. cit.*, p. 512.

anii 140 și 172 e. n.⁴. Mai mult chiar, o serie de magistrați din *vicus Quintionis* poartă nume tracice, eventual bessice⁵.

Acestea sînt, așadar, documentele care ne stau la îndemînă și care au prilejuit de-a lungul timpului o deosebită varietate de opinii.

În mod firesc, primul care s-a însărcinat să dea un răspuns felului în care bessii au venit în Dobrogea, precum și situației lor juridice din secolul al II-lea e. n. a fost V. Pârvan. Dacă în primele lucrări el se mulțumește să constate prezența acestora aici⁶, așa cum o făcuse, printre alții, înaintea lui și J. Weiss⁷, începînd din 1916, o dată cu publicarea primului lot de inscripții histriene, el extinde importanța acestei populații, prezentînd-o ca venită aici prin emigrare și colonizare⁸. Mai tîrziu, în ambele sinteze dedicate vieții romane la gurile Dunării, el ajunge să creadă că, veniți aici din vremea expedițiilor lui Crassus, bessii vor fi reprezentat elementele de încredere ale stăpînirii romane împotriva indigenilor, acordîndu-li-se totodată un teritoriu mult mai extins decît ar arăta-o documentele citate mai sus⁹. În același timp, faptul că în *vicus Quintionis*, *magistri* sînt, de regulă, un roman și un trac îl face pe marele învățat să acrediteze ideea unei perfecte colegialități, consecință a unei situații de deplină egalitate cu romanii *consistentes*¹⁰. Mai nuanțat, M. Rostovțev crede că aducerea lor în Dobrogea are scopuri mai complexe, ținînd cont de caracterul războinic al bessilor¹¹. Într-o remarcabilă notă dedicată acestei probleme, S. Casson subliniază faptul că bessii vor fi emigrat între 11 î.e.n. și 8 e.n., reluîndu-l însă pe V. Pârvan în ce privește marea extindere pe care acest neam a avut-o în special în nordul Dobrogei¹². S. Casson își pune pentru prima oară întrebarea dacă aducerea lor în Dobrogea nu va fi avut și un substrat economic, fiind utilizați, eventual, ca agricultori, dar formulînd și o a doua ipoteză, asupra căreia vom reveni¹³. O formulare de compromis o întîlnim în 1938 la R. Vulpe, după care bessii vor fi venit aici cu prilejul expedițiilor lui Crassus, ajungînd mai tîrziu să dețină în special partea de nord a Dobrogei¹⁴.

În 1951, Em. Condurachi reia chestiunea, afirmînd că între 13 î.e.n. și 11 î.e.n., în urma expedițiilor lui Piso, bessii, ca și laii, vor fi fost transplantați cu forța în Dobrogea, recunoscînd însă că situația lor juridică de mai tîrziu nu este clară, altfel spus că, măcar formal, ea nu pare să sprijine această ipoteză¹⁵. Cîțiva ani mai tîrziu, revenind asupra aceleiași probleme dintr-un

⁴ Documentele unde apar *cives Romani et Bessi consistentes vico Ulmeto* sînt: 1) *CIL*, III, 14.214²⁶ (140 e.n.); 2) V. Pârvan, *Ulmetum*, II, 2, p. 365, nr. 16 (163 e.n.); 3) I. I. Russu, *SCIV*, VIII, 1957, 1-4, p. 311-315, a demonstrat între timp că altarul publicat de V. Pârvan (*ibidem*, p. 344, nr. 2 (172 e.n.)) provine în realitate tot din Ulmetum, pretinsul *vicus Ultinsium* fiind în fapt o coruptelă pentru *Ul(me)linsium*.

⁵ Nume trace de magistrați apar în inscripțiile citate în nota 3, și anume în toate fie că este vorba de *magistri* sau *quaestores*.

⁶ V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 585-599, și II, 2, p. 396, 404.

⁷ J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Saraievo, 1911, p. 26-27.

⁸ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 617 și urm.

⁹ Idem, *Ausonia*, X, 1921, p. 196, și în *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 106-110.

¹⁰ Vezi, pe lîngă nota precedentă, comentariile inscripțiilor indicate în nota 3.

¹¹ M. Rostovțev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano*, Florența, 1933, p. 287, n. 4 (trad. italiană).

¹² S. Casson, *JRS*, XVII, 1927, p. 97-98.

¹³ *Ibidem*, p. 100.

¹⁴ R. Vulpe, *HAD*, p. 186-189.

¹⁵ Em. Condurachi, *B Șt. Ac.*, III, 1951, p. 31-36.

alt punct de vedere, Em. Condurachi susține că bessii și laii sînt *dediticii* din moment ce nu au primit cetățenia romană nici după Constituția Antoniniană¹⁶. O vehementă critică a acestor puncte de vedere se întîlnește la R. Vulpe, care, modificîndu-și punctul de vedere din 1938, afirmă că de la bun început este vorba de o colonizare pașnică și cu privilegii, în afara normelor curente de colonizare romană¹⁷, chiar dacă recunoaște că neacordarea cetățeniei romane lailor ar putea marca o anumită stare de inferioritate, nu însă sigur și pentru bessii, care, nemaifiind atestați ca atare, s-au putut romaniza cu timpul¹⁸.

Controversa este departe de a fi încheiată, și dacă între timp D. M. Pippidi atrage atenția asupra neconcordanței dintre modalitatea în care aceștia ar fi venit în Dobrogea și tratamentul lor de mai tîrziu¹⁹, recent, T. Sarafov revine hotărît la punctul de vedere al lui Em. Condurachi, subliniind caracterul războinic și nobila sete de libertate a uneia din cele mai reprezentative ramuri ale neamului tracice²⁰.

Două sînt, așadar, problemele principale care se degajă din trecerea în revistă de mai sus.

Mai întii, în legătură cu marea extindere care i se atribuie acestei populații, ajungîndu-se, cum s-a văzut, după unii, ca întreg nordul Dobrogei să fi fost ocupat de bessii, în dauna elementului autohton. Dar mențiuni despre geți nu lipsesc în general în Dobrogea și, în consecință, nici în nord, mai exact în teritoriile histrian și capidavens. Ne referim, se înțelege, la elemente de cultură materială²¹ și la toponimie²². Onomastic este, desigur, mai greu de dovedit acest lucru, dar oricum sînt de luat în considerație severele critici adresate de învățatul I. I. Russu diverselor încercări lingvistice ale lui V. Pârvan în general, tentat, cum se știe, a interpreta ca bessice majoritatea numelor indigene întîlnite în inscripțiile din secolul II—III e.n.²³. Or, cum în general cercetările onomastice sînt încă la perioada tatonărilor, uneori fructuoase, ne mulțumim a sugera, cu titlul de ipoteză, ca frecvența numelor deocamdată definite ca sud-tracice, să se explice prin moștenirea pe care a lăsat-o dominația de mai bine de o jumătate de secol a regatului odris în zona de care ne ocupăm²⁴. Revenind însă la dome-

¹⁶ Idem, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 291—292. În același sens, și E. M. Staerman, *VDI*, 2, 1946, p. 81—88.

¹⁷ R. Vulpe, *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 733—741, și în *Din istoria Dobrogei* (= *DID*), București, II, 1968, p. 39, n. 65.

¹⁸ R. Vulpe, *DID*, II, p. 199—200.

¹⁹ D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, București, I, 1965, p. 321, n. 156.

²⁰ T. Sarafov, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est-européennes*, II, Sofia, 1969, p. 141—150, cu o amplă bibliografie.

²¹ Printre dovezile de permanență getică în epoca romană de la Histria, vezi vasul getic publicat de H. Nubar, *Materiale*, IX, 1970, p. 199, fig. 16, ca și numeroasele reprezentări ale cavalerului trac. Cf. G. Bordenache, *Dacia*, N. S., V., 1961, p. 185—211. Pentru Capidava, vezi ceramica indigenă, menționată de Gr. Florescu și colab., *Materiale*, VII, 1960, p. 579, ca și cavalerul trac, frecvent întîlnit aici. Cf. idem, *Capidava*, București, 1958, passim — reprezentare care, după cum se știe, nu lipsește nici de la Ulmetum; cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I—III, passim. Desigur, argumentul cavalerului trac este labil, el putînd fi tot atît de bine adus de noii veniți.

²² Pe lângă Capidava, vezi recenta localizare a satului Buteridava în teritoriul histrian, datorată Emiliei Doruțiu-Boilă, *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 132, nr. 2, cu comentariul semnatarului acestor rînduri din *Peuce*, II, 1971, p. 155—166.

²³ I. I. Russu, *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 75—86; VIII, 1957, 1—4, p. 311—315; IX, 1958, 1, p. 39—59.

²⁴ Bibliografia aproape completă a acestei perioade se găsește la Al. Suceveanu, *Pontica*, IV, 1971, p. 105—123.

niul certitudinilor, împrejurimile orașului Tomis, *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* sînt, așadar, singurele locuri unde avem precis atestate elemente ale acestei populații.

O a doua problemă o constituie consensul aproape unanim de care se bucură ideea după care, indiferent de condițiile în care bessii vor fi ajuns în Dobrogea, ei vor fi avut în secolul al II-lea e. n. o situație privilegiată, comparabilă cu aceea a romanilor din cei doi *vici*. De unde, după unii, certitudinea că de la bun început va fi avut loc o colonizare pacifică, bessilor încredințându-li-se rolul de supraveghetori ai rebelilor geți, ceea ce ar coincide cu situația lor juridică de mai tirziu; în fine, după alții, dificultatea de a explica diferența de tratament între deportarea de la sfîrșitul secolului I î. e. n. și situația din secolul al II-lea e. n.

Mai întii ar fi să ne întrebăm în ce măsură cele cîteva enclave bessice puteau asigura paza unei întregi regiuni și observația apare cu atît mai justificată, dacă ne gîndim că nu toți bessii vor fi fost transplantați în Dobrogea, majoritatea populației rămînînd în teritoriul ei de baștină. Dar contraargumentul nu este, desigur, hotărîtor din moment ce în concepția celor mai mulți populația în discuție ar fi avut o întindere mult mai mare decît o arată documentele.

Soluție principal logică, dacă, pe de o parte n-am ține cont de numeroasele războaie purtate de romani împotriva bessilor²⁵, ceea ce le va atrage o faimă puțin onorabilă, măcar din punct de vedere roman, concretizată în memorabila caracterizare a lui Strabo: „Iar bessii, care ocupă cea mai mare parte a munților Haemus și sînt numiți tîlhari chiar de tîlhari, trăiesc în colibe și duc o viață oropsită”²⁶.

Pe de altă parte, cercetări mai noi resping tot mai mult ideea unei simbioze în aceste „duble comunități”²⁷, și faptul n-are de ce să surprindă dacă ne gîndim la suplețea noțiunii de *consistentes*, aptă să definească tot atît de bine pe romanii stabiliți într-o comunitate peregrină, ca și orice alt colegiu fixat într-un mediu străin²⁸. Că este așa, deci că situația romanilor din cei doi *vici* nu trebuie confundată cu aceea a bessilor, pare s-o dovedească faptul că laii — o altă populație sud-tracică, venită, probabil, în Dobrogea în aceleași condiții și avînd în mod cert aceeași situație juridică — nu au primit, așa cum s-a arătat, cetățenia romană nici la 30 de ani după promulgarea Constituției Antoniniane²⁹.

²⁵ Pentru conflictul acestora cu Lucullus (72–71 î.e.n.), cf. Eutrop., VI, 10; Sext. Ruf., IX; Amm. Marcell., XXVII, 4; Euseb.-Hieronym., *Chron.*, p. 152, 22–25 (ed. Helm). Tot bessii sînt în conflict cu tatăl lui Augustus (Suet., *Aug.*, III, 3: 60–59 î.e.n.), cu Brutus (Cass. Dio, XLVII, 25: 44–42 î.e.n.), cu Marcus Lollius (Cass. Dio, LIV, 20, 3: 20–18 î.e.n.) și, evident, cu L. Calpurnius Piso între 13 și 11 î.e.n. (Tit. Liv., *Per.*, CXL; Tac., *Ann.*, VI, 11; Florus, II, 27, 17; Cass. Dio, LIV, 34, 6). Vezi în general, pentru toate aceste lupte, bibliografia lui T. Sarafov, citat mai sus, în nota 20.

²⁶ Strabo, VII, 5, 12 (C. 318), în traducerea regretatului Virgil Popescu.

²⁷ Cf. L. Harmand, *L'occident romain*, Paris, 1960, p. 348–353, și F. De Martino, *Storia della Costituzione romana*, Napoli, IV, 2, 1965, p. 671–673, citîndu-l pe L. Teutsch, *Rev. Int. Dr. Ant.*, 1961, p. 281–351.

²⁸ Cf. E. Kornemann, *RE*, IV, 1901, col. 380–480, și în special 412–414 s.v. *collegium*; col. 922–926 s.v. *consistere* și col. 1173–1200 s. v. *conventus*. În același sens, vezi și P. Audin, J. Guey și P. Wuillemier, *REA*, LVI, 1954, p. 331–333.

²⁹ Pentru mențiunile despre laii, vezi ampla discuție a lui Sc. Lambrino din *Mélanges Marouzeau*, Paris, 1948, p. 319–346, iar pentru neacordarea cetățeniei după Constituția Antoniniană, cf. nota 16. În general, despre stadiul cercetărilor privind celebra constituție, vezi monumentală lucrare a lui F. De Martino, citată mai sus, în nota 27, p. 694–709.

Chiar dacă ultimele aserțiuni ar implica o armonizare a condițiilor în care bessii au venit în Dobrogea cu acelea în care îi regăsim mai târziu în secolul al II-lea e. n. — invers însă decît se credea pînă acum —, socotim decisivă intervenția lui D. Tudor la Congresul internațional de studii balcanice și sud-est europene de la Sofia din anul 1966, după care simplii bessii — așa cum apar de pildă la Ovidius — par a fi într-adevăr deportați, în timp ce *bessi consistentes* sînt probabil cei colonizați în secolul I e. n.³⁰.

Aceștia din urmă par să fi venit, așadar, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor, ca urmare a unei colonizări distincte de prima; ei vor fi fost așezați doar în *vicus Quintionis* și *Ulmelum*, posedînd o situație pe care nici antecedentele, nici condiția lor juridică actuală nu ne lasă s-o înțelegem decît ca una inferioară romanilor și, eventual, superioară indigenilor³¹.

Este legitim în aceste condiții să ne întrebăm ce va fi determinat autoritățile romane să-i aducă pe bessii, în condițiile date, numai în aceste două localități?

O ipoteză neglijată a lui S. Casson pare să aducă o neașteptată lumină în problema ce ne reține atenția. Pornind de la două texte din Vegetius³², urmat de o serie de autori datînd tot din secolul al IV-lea e. n.³³, pentru care mineritul, dar în special extragerea de aur și argint, era o adevărată specialitate a bessilor, învățatul englez formulează ipoteza după care aceștia au putut fi aduși în Dobrogea nu numai ca agricultori, cum s-a amintit mai sus, dar și ca mineri.

Situația juridică a acestora din urmă, cunoscută în special prin celebra *lex metalli Vipascensis*³⁴, ca și pe baza altor documente, comentate, între alții, de E. Ardaillon³⁵, Orth³⁶, M. Rostovțev³⁷, O. Davies³⁸, F. M. Heichelheim³⁹ sau R. J. Forbes⁴⁰, era, cum se știe, deosebit de variată în epoca romană — în mine fiind folosiți de la sclavi și prizonieri pînă la oameni liberi, lucrînd pe bază de contract. Cel mai frecvent se arată a fi însă procedeul utilizării provincialilor, în sensul cel mai larg al cuvîntului, transplantați în mod forțat în alte provincii pentru exploatarea

³⁰ D. Tudor, în *Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1969, p. 151.

³¹ Situația de la *Civitas Ausdescensium* (CIL, III, 14437², cu modificările justificate ale lui D. Tudor, *AUB*, 5, 1956, p. 45—47) nu este clară în măsura în care dacii pot fi noii veniți. Cf. A. Alföldi, *JRS*, XXIX, 1939, p. 31, și N. Gostar, *Buletinul Universității Babeș-Bolyai Cluj, Seria Șt. soc.*, I, 1956, 1—2, p. 195.

³² Veget., II, 11 : . . . (*cunicularii*) *qui ad morem Bessorum, ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvisi emergent ad urbes hostium capiendas.*; IV, 24: *Adhibita ergo multitudo ad speciem metallorum, in quibus auri argentique venas Bessorum rimatur industria.* . . .

³³ Paulin. Nola, *Carm.*, XVII, vv. 214—217 și 269—272; Latin. Pact. Drepan., *Pan. Theod. Aug.*, XVIII, 2; Claud. Claudian., XVIII, vv. 40—41; Codex Theod., X, 19, 3, 5, 7 și 15; Amm. Marcell., XXXI, 6, 6.

³⁴ Cf. P. F. Girard, *Textes de droit romain*, Paris, 1923, p. 119, nr. 20, și 884, nr. 4.

³⁵ E. Ardaillon în Daremberg-Saglio, *Dictionnaires des Antiquités*, III, 3, p. 1840—1873, s. v. *metalla*.

³⁶ Orth, *RE*, IV, *Supplbd.*, 1924, col. 108—155 și în special 145—148.

³⁷ M. Rostovțev, *op. cit.*, p. 391—392.

³⁸ O. Davies, *Roman mines in Europe*, Oxford, 1935, p. 1—16 și în special 14—16.

³⁹ F. M. Heichelheim, *Der Kleine Pauly*, I, 1964, col. 866—867, cu bibliografie.

⁴⁰ R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, Leiden, 1963, vol. VII, p. 223—232.

minelor metalifere ⁴¹. Desigur, nu există o uniformitate în organizarea acestor populații, dar termenul de *consistentes* în sens de colegiu de meseriași stabilit într-o altă comunitate ni se pare a-și găsi o bună aplicare în cazul unor grupări etnice ca cele ale bessilor, așezați în cele două localități tocmai în vederea exploatării unor eventuale zăcămintе ⁴².

Dar, dacă juridic vorbind nu vedem dificultăți esențiale în tentativa de asimilare a acestor *Bessi consistentes* cu niște simpli mineri, rămîne să răspundem la a doua mare întrebare, și anume ce vor fi avut ei să exploateze în jurul așezărilor de la Sinoe și Pantelimonul de Sus, mai mult chiar ce urme de eventuală prelucrare a metalelor cunoaștem în cele două localități. Sînt exact problemele cărora s-a însărcinat să le dea un răspuns geologul Emil Zah în rîndurile de mai jos ⁴³.

Pasajele din Vegetius indică destul de clar că bessii erau, printre altele, și mineri.

Această îndeletnicire nu era însă întîmplătoare, sporadică, ci reprezenta una din ocupațiile de bază ale bessilor, fiind practică la un nivel tehnic atît de înalt pentru acele timpuri, încît aceștia erau renumiți și recunoscuți ca specialiști în lucrări miniere.

Gradul de dezvoltare a acestui meșteșug, lucrările subterane ale bessilor trebuie să fi fost cu totul remarcabile, din moment ce autorii antici, vorbind despre executarea unor galerii subterane, precizează că ele sînt făcute după sistemul obișnuit al bessilor. Această referire ne arată că pentru lumea antică, realizările tehnice ale bessilor îi plasau pe aceștia în primele rînduri ale specialiștilor în domeniul exploatării metalelor.

Dintre metalele extrase de bessii, Vegetius amintește doar aurul și argintul ca reprezentînd o adevărată specialitate a lor.

⁴¹ Pentru O. Davies, piruștii au fost transportați cu forța în Dacia sub Traian, situație pe care o întîlnim frecvent în Dalmăția, Spania, Britania și Sardinia (*op. cit.*, p. 14). Să reamintim doar că, atunci cînd S. Casson își formula ipoteza sa (*op. cit.*, p. 100), îi avea în vedere pe aceiași dalmăți pentru care vezi, mai recent, C. Daicoviciu, *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 259 — 269. În general, pentru specialitatea de mineri prin definiție a bessilor, și nu numai de extractori de aur și argint, așa cum menționează textele, vezi C. Jirecek, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel*, Praga, 1877, p. 39; idem, *AEM*, X, 1886, p. 75—85, cu precizarea de la pagina 81 unde se spune că Iustinian fortifică cetatea *Ferraria* din teritoriul Remesianci (Procop., *De aedif.*, p. 284, 33, ed. Bonn), adică acolo unde locuiau cu precădere bessii; R.P.G. Sonceon, *Histoire de la Bulgarie*, Paris, 1913, p. 11 și 20; G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 57—61; G. Z. Koniarov, *Иринос към историята на рударството и металургия в България*, Sofia, 1953, p. 20—21 (lucrare semnalată nouă de P. Diaconu, căruia îi mulțumim), ca și O. Davies, *op. cit.*, p. 231, care, semnalînd sărăcia în zăcămintе aurifere a zonei locuite de bessii, se îndoiește că numai exploatarea aurului ar fi putut satisface nevoile acestora „if the principal product had not been iron”.

⁴² Vezi nota 28, iar ca exemple citate, la alegere, după E. Kornemann, *loc. cit.*: *CIL*, V, 7357: *collegium centona (riorum) Placent (inorum) consistent (ium) Clastidi*; *CIL*, V, 4017: *collegium nautarum Veronensium Asilicae consistentium*; *CIL*, VI, 7458: *collegium vocorum Aug(usti) n(ostri), quod consistit in Palatio*; *CIL*, VI, 9404: *coll. fabrum... qui consistunt in scola sub theatro Aug. Pompeiano*; *CIL*, II, 1180: *scapharii Romulae consistentes*. Lista s-ar putea evident prelungi.

⁴³ Sîntem aduși astfel a ne completa punctul nostru de vedere exprimat în *Peuce*, II, 1971, p. 158, n. 27. Aduși pentru aceleași motive, bessii nu vor fi exploatați numai mina cuprifera de la Altin-Tepe, cum credeam atunci, ci în primul rînd zăcămintеle metalifere din apropierea celor două localități unde au fost colonizați.

Aceste două metale atrag, de obicei, atenția și fac să fie ignorate celelalte — și în special fierul — metale mai puțin prețioase sub aspect valoric, dar foarte importante din punct de vedere al utilizării practice în viața de toate zilele. Este greu de presupus că bessii au extras din mine doar aur și argint, ignorând fierul, metalul de bază pentru confecționarea armelor și a uneltelor. Făcând această afirmație, ne bazăm pe următoarele argumente :

1. Analizînd harta zăcămintelor metalifere din teritoriile locuite de bessii, observăm că punctele în care se găsește aur și argint sînt înconjurate de numeroase zăcămintele de minereuri de fier sau zăcămintele de cupru, care, la suprafață, sînt alcătuite tot din compuși ai fierului ⁴⁴.

Apropierea minereurilor de fier de zonele cu aur și argint, exploatate în mod sigur de bessii, precum și numărul mare de zăcămintele care împînzesc teritoriul acestora ne fac să considerăm că această populație de mineri și metalurgiști ai antichității s-a ocupat în mod sigur și cu extragerea și prelucrarea fierului. Diviziunea muncii în antichitate nu era atît de pronunțată încît să conducă la specializarea unor lucrători pentru extragerea aurului, a altora pentru extragerea fierului sau a argintului etc. Cu atît mai puțin se poate admite specializarea unei populații întregi doar pe extragerea metalelor prețioase.

2. Bessii sînt recunoscuți ca un popor deosebit de războinic, cu care romanii, și, desigur, nu numai ei, au avut mult de luptat.

Pentru numeroasele lupte pe care le-au purtat, triburile bessice aveau nevoie de arme, și încă în cantități mari. Este greu de crezut că aceste arme erau procurate de la alte popoare și nu erau confecționate chiar de către bessii cu atît mai mult cu cît ei cunoșteau bine prelucrarea metalelor, iar minele de fier se găseau din belșug în teritoriile pe care ei le locuiau.

Dacă nu din alte motive, cel puțin pentru a-și asigura metalul necesar confecționării armelor, trebuie să admitem că bessii cunoșteau și practicau meșteșugul reducerii minereului de fier și prelucrarea acestuia.

3. Un ultim element care ne face să considerăm că bessii, pe lîngă aur și argint, se ocupau și cu extragerea altor metale, printre care și fierul, reiese chiar din interpretarea atentă a textelor din Vegetius.

Într-unul din pasaje, autorul antic arată că aurul și argintul erau specialitatea bessilor, iar în celălalt, vorbind despre galerii subterane, se referă la bessii, priceperea lor în acest domeniu fiind, probabil, unanim recunoscută în acele timpuri ⁴⁵.

Or, în vremurile vechi, cea mai mare parte a aurului extras era de natură aluvionară, zăcămintele de acest tip fiind mai ușor de depistat și mai ușor de exploatat decît aurul filonian. Nisipurile aurifere, cu conținuturi, desigur, mai mari în acele timpuri, permiteau o exploatare pe un front de lucru mai larg decît galeriile înguste unde nu puteau lucra alături mai mult de 2—3 oameni.

Cercetările etnografice arată că astăzi chiar aurul extras de populațiile primitive sau la nivel meșteșugăresc provine în special din aluviuni. Aceeași era, desigur, situația și în urmă cu aproape două milenii. Dacia în antichi-

⁴⁴ O. Davies, *op. cit.*, p. 224—225 și 231 ; E. R. Cohen, T. Dimitroff, B. Kamenoff, *Géologie de la Bulgarie*, Sofia, 1946.

⁴⁵ Cf., *supra*, nota 32.

tate a furnizat o mare cantitate de aur. Și totuși pe teritoriul ei nu se cunosc prea multe mine de aur, iar din cele cunoscute, volumul de rocă excavat este destul de mic față de cantitatea de aur pe care o aveau dacii. Ponderea o avea deci aurul extras din aluviuni. Situația este asemănătoare și în Tracia, unde cercetările privind istoria minereului în Balcani și în Rodopi nu au descoperit prea multe urme de mine din antichitate. Deci și pe teritoriile locuite de bessii aurul trebuie să fi provenit în special din exploatarea aluviunilor aurifere.

Dacă Vegetius arată că bessii erau renumiți prin galeriile subterane din care exploatau metale, aceste galerii erau săpate nu atât pentru aur, a cărui origine era, după cum am arătat, predominant aluvionară, cât pentru alte metale care nu se puteau extrage din aluviuni. Or, numărul metalelor cunoscute și exploatare în acele timpuri nu era prea mare, iar dintre acestea fierul, prin multiplele sale întrebuințări, ocupa, probabil, primul loc.

Coroborând informațiile din autorii antici cu analiza potențialului geologico-minier al Traciei, ajungem la concluzia că bessii nu se rezumau doar la extragerea aurului și argintului, ci exploatau intens și la un înalt nivel tehnic și alte zăcămintele de minereuri metalifere, fiind apreciați ca mineri dintre cei mai pricepuți.

Prin prisma celor arătate pînă acum, prezența acestei populații de mineri și metalurgiști poate să pară destul de curioasă într-o regiune, în general săracă în resurse miniere, cum este Dobrogea.

Analizând însă amplasarea strictă a celor două comunități de bessii pe care le avem atestate epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum*, remarcăm că în ambele locuri, în imediata apropiere a așezării, există minereu de fier și resturi care indică prelucrarea acestuia.

La Ulmetum, pe platoul dinspre sud, se găsesc numeroase bucăți de zgură metalurgică avînd uneori înglobate fragmente centimetrice de cărbune vegetal, combustibilul utilizat la reducerea minereului de fier. Într-o ruptură din malul pîrului se văd urmele unui cuptor căptușit cu material refractar monolit, a cărui formă ne determină să considerăm că era folosit pentru reducerea minereului.

În apropierea cuptorului s-au găsit fragmente de lupe cu mult material silicios. Săpăturile efectuate de V. Pârvan la Ulmetum au oferit o mare cantitate de obiecte de fier și zgură ⁴⁶. Toate acestea indică o intensă activitate metalurgică și în special de reducere a minereului de fier.

Minereul de fier, deși nu în cantități prea mari, este și el prezent în apropiere. La mai puțin de 1 kilometru în aval de Ulmetum, în versantul drept al pîrului, în masa șisturilor verzi alterate, apar filonașe lentiliforme, groase de 10—40 cm, formate din acumulări de limonit și hematit, cu un conținut mediu de fier de circa 25%. Aceste filoane însă nu puteau furniza cantități prea mari de minereu. De aceea, dată fiind amploarea remarcabilă a activității de reducere a minereului de fier în zona Ulmetum, a fost necesară aducerea de minereu și din alte zone apropiate. O astfel de zonă era situată la 12—15 km spre sud și sud-vest de Ulmetum.

Aici, în argilele caolinoase apțiene, apar 1—2 nivele de concrețiuni feruginoase uneori de dimensiuni destul de mari (pînă la 50 cm), formate

⁴⁶ Cf. V. Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 571; II, 1, p. 305—309; III, p. 282—283.

dintr-o masă de oxizi și hidroxizi de fier. Procentul de fier din aceste concrețiuni este cuprins între 55 și 60%.

În versanții văilor (Siliștea, Boasgic, Țibrinu) sînt numeroase deschideri în aceste argile apțiene din care se pot extrage cu ușurință concrețiunile feruginoase reprezentînd un minereu de fier de foarte bună calitate.

Iată deci că această primă comunitate de bessi este amplasată în apropierea unor zone cu minereu de fier, iar pe teritoriul ei sînt numeroase indicii de prelucrare a fierului.

Sîntem tentați să considerăm că apropierea dintre așezarea de bessi de la *vicus Ulmetum* și minereurile de fier nu este de loc întîmplătoare, ci, dimpotrivă, prezența bessilor, acești mineri și metalurgiști renumiți ai lumii romane, este direct legată de existența minereului și de necesitatea prelucrării acestuia.

Față de zona bogată în concrețiuni feruginoase apțiene, dezvoltată la sud și sud-vest, care considerăm că a fost principala sursă de minereu, amplasarea așezării este puțin excentrică.

Dar așezarea, cu cuptoarele de redus minereul și cu atelierele ei, este situată pe drumul care traversează centrul Dobrogei de la sud spre nord. Or, importanța acestui drum făcea, desigur, necesară prezența în anumite puncte a unor meseriași, printre care, probabil în primul rînd a unor meșteri fierari.

Nu trebuie însă exclusă nici posibilitatea unei erori inițiale în aprecierea potențialului minier al zonei din imediata apropiere a *Ulmetumului*. Toate sisturile verzi din jurul așezării prezintă o colorație ruginie foarte intensă datorată alterării compuşilor fierului și în special a piritei, astfel încît stîncile par a fi alcătuite doar din minereu. Este foarte posibil ca vreun magistrat roman, cu cunoștințe ceva mai slabe în domeniul geologiei și mineritului, să fi fost înșelat de acest aspect și, supraapreciînd resursele miniere ale zonei, să fi hotărît amplasarea coloniștilor bessi chiar în acel loc. În momentul cînd s-a început lucrul, probabil că s-a constatat eroarea și au fost nevoiți să aducă minereu și din alte zone. Dar aceasta a doua explicație, în lipsa unor date sigure, rămîne, deocamdată, doar în domeniul ipotetic.

Și în cazul celei de-a doua comunități de bessi pe care o avem atestată epigrafic în secolul al II-lea în Dobrogea, *vicus Quintionis*, situația este asemănătoare.

În malul sudic al lacului Zmeica, la circa 100 m de așezare, în baza depozitelor senoniene, apare un orizont de gresii și nisipuri feruginoase, în care se dezvoltă intercalații lenticulare groase de 10—100 cm, formate din minereu de fier de bună calitate. În masa nisipurilor apar numeroase concrețiuni sferoidale și reniforme, formate de asemenea din oxizi și hidroxizi de fier.

Minereul de aici conține în jur de 50% fier, deci poate fi considerat un minereu foarte bogat.

În acest nivel feruginos, la circa 300 m spre vest de *vicus Quintionis*, se observă una din carierele care a furnizat minereu de fier, o nișă de formă semicirculară, cu un diametru de 25—30 m. Exploatarea s-a făcut pînă la o adîncime de 2—3 m.

Iată deci că și a doua așezare de bessi din Dobrogea este situată tot lîngă un zăcămint de fier care a fost exploatat în antichitate.

Din datele pe care le cunoaștem privind săpăturile de la *vicus Quintionis* nu știm dacă aici s-au găsit fragmente de zgură sau alte resturi metalurgice care să ateste că în așezare se desfășura și procesul de reducere a minereului de fier ⁴⁷.

Înclinăm însă să considerăm că la *vicus Quintionis* se făcea doar extragerea minereului din zăcămint, acesta urmînd a fi prelucrat la Histria, deoarece în cetate s-au găsit fragmente de zgură metalurgică și chiar blocuri de minereu identic cu cel din malul lacului Zmeica.

Considerăm că nici în acest caz apropierea dintre așezarea de bessii de la *vicus Quintionis* și zăcămintul de fier din malul lacului Zmeica nu pare a fi întîmplătoare, deoarece, din tot teritoriul histrian doar aici se găsește o acumulare de minereu de fier exploatabilă, deci numai aici ar fi putut fi amplasată o populație care în teritoriul ei de baștină avea ca specialitate mineritul și prelucrarea metalelor.

Așadar, ambele comunități de bessii atestate epigrafic în Dobrogea în secolul al II-lea sînt așezate în apropierea unor zăcăminte de fier exploatabile la nivelul tehnicii din antichitate. În amîndouă locurile avem urme de exploatare și de prelucrare a minereului de fier datînd din epoca romană.

Ținînd cont de faptul că bessii erau renumiți ca mineri și ca metalurgiști, considerăm că amplasarea lor pare să fie strict legată de prezența minereului de fier și că, în consecință, scopul aducerii lor în Dobrogea ar putea fi nu atît supravegherea rebelilor geți sau practicarea agriculturii, ci tocmai exploatarea și prelucrarea minereului de fier. Din punct de vedere geologic și tehnologic, această ipoteză poate fi admisă fără rezerve.

Calitatea lor de buni meșteri mineri și fierari, ocupații deosebit de importante pentru viața economică și militară din provincie, ne-ar permite să înțelegem mai bine situația lor juridică.

Admițînd că bessii au practicat la *vicus Ulmetum* și la *vicus Quintionis* mineritul și prelucrarea fierului, vom încerca să analizăm, strict din acest punct de vedere, problema venirii lor în Dobrogea.

Bessii sînt atestați în jurul Tomisului în intervalul 8—17 e.n. de către Ovidius, iar între anii 139 și 177 e. n. la *vicus Ulmetum* și *vicus Quintionis*.

Primii bessii, amintiți de Ovidius, este posibil să fi ajuns în Dobrogea fie prin deportare, fie prin emigrare, prin retragere în fața presiunii pe care romanii o exercitau asupra teritoriilor lor din munții Haemus. Localizarea lor în Dobrogea este destul de vagă, astfel încît, pe baza datelor pe care le cunoaștem pînă în prezent, nu putem ști dacă erau amplasați chiar lîngă Tomis sau într-o așezare mai depărtată, de unde făceau incursiuni pînă sub zidurile cetății. În cazul în care locuiau în imediata apropiere a Tomisului, ne este greu să admitem că s-ar fi ocupat cu metalurgia, deoarece în această zonă nu există acumulări de minereu de fier și nici nu au fost descoperite, cel puțin pînă în prezent, urme ale acestei activități.

Or, dacă bessii ajunși în Dobrogea în intervalul 11 î.e.n. — 8 e.n. nu s-au ocupat cu prelucrarea metalelor fie din lipsa minereului, fie din

⁴⁷ Pentru săpăturile efectuate aici, cf. V. Canarache, *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 136—144.

cauză că nu acesta fusese scopul venirii lor, din punct de vedere tehnologic este greu să admitem că bessii atestați în intervalul 139 — 177 la *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* în calitate de *consistentes* ar proveni din același grup.

Și aceasta deoarece cele două grupuri sînt separate printr-un interval de 130 — 150 de ani, adică 3 — 4 generații. Pentru o comunitate antică de meseriași, la care cunoștințele necesare desfășurării procesului tehnologic se transmiteau direct, nepracticarea meșteșugului pe un interval mai mare de două generații conducea în mod automat la dispariția meșteșugului respectiv. Deci, după mai bine de 100 de ani de la venirea lor din ținuturile de baștină, tradiția mineritului trebuie să fi dispărut complet.

Bessii care vor fi exploatați și prelucrați minereul de fier la *vicus Quintionis* și *vicus Ulmetum* au fost aduși special în acest scop, probabil la sfîrșitul secolului I-începutul secolului al II-lea e. n., ca specialiști recunoscuți în prelucrarea metalelor.

În stadiul actual al cunoștințelor trebuie deci să admitem că venirea sau aducerea bessilor în Dobrogea s-a făcut în două etape, diferite atît din punctul de vedere al momentului al modului și scopului practic, cît și din punctul de vedere al regimului juridic. A doua etapă, cea de la sfîrșitul secolului I — începutul secolului al II-lea, pare a fi o colonizare și, în consecință, nu ar avea nimic comun cu cea de la sfîrșitul secolului I î. e. n. — începutul secolului I e. n.

Importanța economică deosebit de mare a exploatării și prelucrării minereului de fier, meșteșug care fie că nu era practicat de localnici în acea perioadă, fie că era practicat la un nivel tehnologic atît de scăzut încît nu putea acoperi necesitățile sporite de fier ale așezărilor provinciei, a făcut necesară aducerea unei populații specializate în prelucrarea la un nivel tehnic mai înalt a fierului, în cazul de față bessii.

Astfel, s-ar explica situația lor juridică, deosebită atît de cea a băștinașilor, cît și de cea pe care ar fi trebuit să o aibă în cazul unei deportări sau al unei emigrări forțate, așa cum s-a întîmplat, probabil, cu bessii amintiți de Ovidius, această situație fiind deci determinată de scopul economic major al aducerii lor în Dobrogea.

BESSI CONSISTENTES

RÉSUMÉ

Après avoir passé en revue les diverses opinions soulevées par la présence des Besses en Dobroudja, les auteurs s'arrêtent à l'hypothèse de S. Casson (J.R.S., XVII, 1927, p. 97 — 100), d'après laquelle ceux-ci pouvaient venir ici comme mineurs.

Dans la conception des auteurs cette hypothèse est vraisemblable d'une part parce que leur situation de *consistentes* — attestée par les inscriptions d'Ulmetum et de Vicus Quintionis — prouve qu'ils formaient un collège d'artisans, d'autre part parce que de nombreux écrivains antiques (Végèce, II, 11 ; IV, 24, et d'autres) confirment leur application

dans l'activité minière en général et surtout dans celle de l'or et de l'argent.

Dans la seconde partie de l'étude, on démontre que les Besses devaient exploiter non seulement les métaux précieux parce qu'ils avaient besoin d'autres métaux pour leurs armes d'une part, et d'autre part parce qu'ils creusaient des galeries (*cuniculi*), méthode classique pour l'exploitation des métaux en général.

Ainsi leur présence à Ulmetum (Pantelimonul de Sus) et à Vicus Quintionis (Sinoe)—où on a trouvé des restes de minerai de fer et des traces antiques de fours—représente une nouvelle confirmation de cette hypothèse.

DOUĂ TEZAURE DE MONEDE ROMANE REPUBLICANE DESCOPERITE ÎN OLTENIA

DE

BUCUR MITREA

În colecțiile Muzeului național de antichități de pe lângă Institutul de arheologie, la Cabinetul numismatic, se află două tezaure de monede romane republicane descoperite încă înainte de primul război mondial și care nu s-au bucurat încă de o publicare sistematică. Unul din ele a fost descoperit la Zătreni, jud. Vilcea, și altul la Hotărani, jud. Mehedinți.

În cele ce urmează vom prezenta pe scurt condițiile de descoperire, unele concluzii de caracter numismatic și istoric pe care materialul monetar le îngăduie și vom încheia cu catalogul monedelor din fiecare tezaur în parte.

1. TEZAURUL DE LA ZĂTRENI

Tot ce se cunoștea în legătură cu condițiile de descoperire ale acestui tezaur a fost menționat în 1914 de către V. Pârvan: „În Oltenia s-a găsit în comuna Zătreni, jud. Vilcea, un tezaur mai mare de denari romani republicani de argint, dintre care 37 aparținând la 29 familii diferite, 10 din ei fiind cu marginea dințată, au putut fi achiziționați pentru Muzeul național de antichități. Conservarea foarte bună”¹.

Tezaurul va fi menționat mai târziu într-o serie de studii cu diferite ocazii². Informații noi și mai amănunțite în legătură cu descoperirea mone-

¹ V. Pârvan, în *AA*, 1914, col. 433.

² Idem, *Gelica*, 1926, p. 74, nota 3; D. Tudor, *Oltenia romană*, 1942, p. 58; B. Mitrea, *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia...*, în *ED*, X, 1945, p. 111, nr. 95; Iudita Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ Cluj*, VI, 1–2, 1955, p. 152–153, nr. 203, unde se precizează, pe baza notelor informative de la *Repertoriul arheologic* (Mss), că tezaurul se eșalonează pe o perioadă de timp cuprinsă între anii 150 și 75 î.e.n.; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, 1958, p. 27, utilizează aceleași surse; B. Mitrea, *Le trésor de Fărcașele...*, în *Dacia*, IX–X, 1941–1944, p. 385, nr. 8; Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien*, în *JNG*, 17, 1967, p. 155, nr. 16; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 3-a, 1968, p. 28. La M. H. Crawford, *Roman Republican coin hoards*, Londra, 1969, tezaurul nu este înregistrat. Cf. și recenzia mea din *SCIV*, 20, 3, 1969, p. 508, nr. 6.

tară ce ne interesează au putut fi obținute pe baza cercetărilor întreprinse în localitate de către colegul meu, Corneliu Mateescu, de la Institutul de arheologie. Datorită investigațiilor menționate s-a putut stabili că tezaurul a fost descoperit de către locuitorul Gh. Licu din Zătreni, la punctul numit Vilceaua Dobreștilor. Se pare, după același cercetător, că data descoperirii tezaurului ar fi ceva mai veche decât anul 1914, poate între anii 1907 și 1909. Monedele au fost păstrate mai mulți ani de către descoperitor, până când o parte au ajuns în mâinile grefierului Matei Ionescu, care s-a deplasat la București și le-a încredințat lui Vasile Pârvan. În ceea ce privește numărul monedelor, el a fost mult mai mare decât cele păstrate. Dar o bună parte s-a împrăștiat prin comună, unele fiind reținute ca „amintire”³ sau au luat drumul bijuteriilor din orașele apropiate.

De la soția descoperitorului, Corneliu Mateescu, a mai aflat că împreună cu denarii romani au mai fost și alte monede tot de argint, dar mult mai mari. Această prețioasă informație ne face să bănuim că, pe lângă denarii romani republicani, în acest tezaur s-au aflat sau tetradrahme thasiene, sau cele ale Primei Macedonii. Faptul acesta este cât se poate de obișnuit și nu trebuie să ne surprindă⁴. Informația este importantă prin faptul că vine de la un contemporan care a avut întreaga descoperire în mână și completează structura tezaurului cu un aspect încă necunoscut în datele ce le aveam până acum la dispoziție.

2. TEZAURUL DE LA HOTĂRANI⁵

Referitor la data și condițiile în care s-a descoperit acest tezaur posedăm o informație locală și contemporană, pe care o reproducem mai jos. Este vorba de o scrisoare din 17 februarie 1914 a învățătorului C.St. Ionescu din comuna Pătulele, jud. Mehedinți, adresată Muzeului național

³ Rezultatul cercetărilor întreprinse de către Corneliu Mateescu mi-a fost comunicat verbal și eu l-am înregistrat apoi la nota de inv. 304 (cf. *Arhiva MNA*, inv. 304). Pentru toate informațiile comunicate, îl rog să primească mulțumirile mele călduroase. Din monedele păstrate ca „amintire” sau „risipite” prin comună, Corneliu Mateescu a putut strânge și preda lui Scarlat Lambrino, înainte de anul 1941, vreo patru exemplare. Ele au fost pierdute la universitate în timpul războiului. Din același tezaur Corneliu Mateescu a mai reușit să strângă de la preotul local Duică și să aducă la MNA alte două monede (la Catalogul monedelor-suplement numerele 1 și 2). Lor li s-a adăugat descrierea altor două exemplare, aflate în anul 1945 în colecția colonelului I. Rădulescu din Craiova, care le avea de la mama sa, originară din Zătreni. Sînt descrise în același supliment, sub numerele 3 și 4. Cf. C. S. Nicolăescu-Plopșor și B. Mitrea, *MNA*, Dos. 1945, 742; cf. B. Mitrea, în *SCIV*, 21, 1970, 2, p. 340, nr. 44; cf. și G. Popilian, în *Historica*, I, 1970. Nota de inv. 304, cu descrierea amănunțită a tezaurului a fost întocmită de către C. Preda și B. Mitrea.

⁴ Tezaurul se păstrează la MNA, sub nr. inv. 304, unde subsemnatul, împreună cu C. Preda, am întocmit în 1952 o primă descriere cronologică a monedelor din tezaur.

⁵ Cu privire la plasarea geografică a acestei localități s-au strecurat unele erori. Astfel eu am scris în *ED*, X, 1945, p. 111, nr. 97, că ar fi în jud. Romanai. Aceași eroare geografică s-a mai menținut parțial în studiul meu din *Dacia*, 9-10, 1941-1944, p. 394, fig. 3, unde pe hartă este trecut la Hotărani, Olt. În urma cercetării documentelor aflate în *Arhiva MNA*, în același studiu (p. 384, nr. 4), am precizat în mod clar că este vorba de Hotărani, jud. Mehedinți. Eroarea de pe hartă n-a mai putut fi îndepărtată, dar la p. 394, nota 2, se face corectarea: „Sur la carte fig. 3, Hotărani a été placé par erreur dans le dép. de Romanai”. Preciziunile acestea n-au fost observate de unii cercetători care au continuat să considere localitatea ca Hotărani, Olt. Cf. I. Winkler, *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *SCȘ Cluj*, VI, 1-2, 1955, p. 136-137, nr. 86; cf. aceeași cercetătoare, în *JNG*, 17, 1967, p. 147, nr. 66, citează Hotărani, jud. Olt; cf. și C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 136, fig. 1.

de antichități. Iată și conținutul ei : „Aici făcându-se canalizarea unei ape s-a găsit mai multe monede romane și grecești, probabil cu mult înainte de Hristos. Cu mare greutate am putut obține și eu vreo 22 de la sătenii care au luat parte la canalizare. Crezînd că ar putea prezenta mare interes pentru țara noastră, v-aduc la cunoștința dv.“⁶.

Muzeul național de antichități intervine și cere să i se trimită pentru studiere monedele descoperite, precizîndu-se împrejurările aflării și felul canalizării.

Este foarte probabil că monedele au fost aduse la București chiar de posesorul lor, căci iată ce citim pe o notiță ce se păstrează în Arhiva MNA, scrisă de către D.M. Teodorescu, conservator la Muzeu pe acea vreme :

„Am primit pentru studiere și prețuire de la C. St. Ionescu, învățător Pătulele, Mehedinți, 25 monede argint consulare și 3 tetradrahme Thasos, găsite la Hotărani-Mehedinți, cu ocazia canalizării unei ape“⁷.

Pe verso aceleiași notițe, dar scrise de o altă mină, aflăm că monedele au fost „găsite cu ocazia adîncirii apei Blahnița, lîngă satul Hotărani de lucrători. S-au împrăștiat, luînd fiecare cît a putut din cei aproape doi pumni cît s-a găsit. Numai aceasta au fost găsite de învățător și oferite Muzeului pe prețul de 65 lei”.

Tetradrahmele thasiene au fost separate de denarii republicani din tezaur în cursul celor două războaie mondiale și nu mai pot fi precizate. Ele se găsesc printre cele cu proveniența necunoscută.

Privite din punctul de vedere al tipurilor monedele descoperite în cele două tezaure nu aduc nimic nou : atît magistrații, cît și tipurile sînt bine cunoscute în cataloagele și lucrările de specialitate. Totuși unele elemente complementare, la cele menționate în catalogul lui Grueber, se găsesc pe cîteva monede. Ele au fost menționate sumar la locul respectiv și constau din litere latine sau grecești, urmate sau nu de punct.

Greutatea notată în dreptul fiecărei monede ne îngăduie să facem unele observații cu privire la ponderea denarilor din cele două tezaure⁸.

Dar să prezentăm mai întîi datele statistice :

	Zătreni	Hotărani
greutatea în g.	exemplare	exemplare
3,22	—	1
3,40—3,50	—	2
3,51—3,60	2	2
3,61—3,70	8	2
3,71—3,80	10	7
3,81—3,90	10	8
3,91—4,00	3	3
4,01—4,10	1	—
Total :	34 + 5 fragm.	25

⁶ Arhiva MNA, dosar 1914.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Pentru problema greutateii denarilor romani republicani, a se vedea T. Hakens. *Le poids du denier romain vers la fin de la République*, în *Revue Belge de Numismatique*, CVIII, 1962, p. 27—43, cu întreaga literatură pînă la acea dată ; cf. și B. Mitrea *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, în *SCIV*, 20, 1970, 3, p. 432.

Din datele statistice prezentate mai sus reiese cu prisosință în evidență că greutatea majorității denarilor din ambele tezaure se grupează masiv între 3,70 și 3,90 g. Aceasta înseamnă că ponderea denarilor este aproape de cea oficială, 3,90 g.

Pentru rest putem distinge două grupe diferite : într-o primă grupă se încadrează monedele care au o greutate sub cea normală, iar în cea de-a doua grupă cele care au o greutate peste cea normală. În cuprinsul primei grupe putem distinge două subgrupe: una cu monede a căror pondere variază între 3,50 și 3,70 și o a doua cu o pondere mult sub această greutate.

Din tabloul statistic ce l-am întocmit rezultă că în tezaurul de la Zătreni abia două exemplare au o pondere ce se grupează între 3,51 și 3,60 g. Numărul lor va crește la 8, pentru ponderea cuprinsă între 3,61 și 3,70 g. Oscilațiile de care am amintit mai sus ni se par normale și potrivit sistemului de batere al monedei romane. Mai mult, studiul ponderii ne arată că ea tindea să se apropie de cea teoretică.

Cît privește subgrupa a doua, cea cu o pondere mult sub cea normală, este formată dintr-un singur exemplar de la Hotărani (nr. 1 din descriere) ; ea ne apare ca o excepție. Este probabil că explicația greutății acestui exemplar, 3 g, va trebui căutată în altă parte.

Cît privește grupa a doua, formată din exemplare care au o pondere peste cea normală (3,91), tabloul întocmit ne indică patru exemplare pentru Zătreni și trei pentru Hotărani.

Sînt situații obișnuite în emisiunile monetare romane, ele echilibrîndu-se cu cele care au o pondere inferioară lui 3,90 g. Cîteva cuvinte referitoare la conservarea monedelor. Din capul locului trebuie să menționez că denarii din tezaurul de la Zătreni au în general o foarte bună stare de conservare. Faptul a fost observat și notat la timpul său de către V. Pârvan⁹. Notăm doar că 5 exemplare au avut de suferit știrbiri marginale din partea descoperitorilor moderni. De aci și ponderea lor mai scăzută și care a trebuit să fie neglijată.

În această ordine de idei mai notăm că ultimele trei monede din tezaurul de la Zătreni, pe lângă foarte buna stare de conservare, sînt și netocite. Faptul acesta își are importanța sa pentru fixarea datei de îngropare a tezaurului.

Privite din acest punct de vedere, monedele din tezaurul de la Hotărani sînt în general mai tocite, iar starea generală de conservare este bună sau satisfăcătoare.

În general denarii de la Zătreni par să fi circulat mult mai puțin, după cum ne indică starea lor de tocire. Alta pare să fie situația monedelor din tezaurul de la Hotărani. Pe aceste exemplare apar mai pregnant urme de tocire. Problema se pune de a ști cît acordăm circulației monetare și cît tocirii ștanțelor, mai ales cînd poate fi vorba de emisiuni locale. Este un aspect pe care, deocamdată, ne mulțumim să-l notăm.

De regulă, denarii Romei republicane descoperiți în Dacia poartă unele incizii, de forme și adîncimi variate. Ele sînt cunoscute, au fost studiate și de cele mai multe ori publicate¹⁰.

⁹ V. Pârvan, în AA, 1914, col. 433.

¹⁰ Pentru această problemă, vezi B. Mitrea, *Le trésor de Fărcașele...*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 377, unde se găsește și bibliografia privind lucrările esențiale pînă la acea dată ; cf. și M. Chițescu, *Un depozit de monede romane republicane descoperit în Muntenia*, în *SCI V*, 17, 1966, 2, p. 250—252, cu bibliografia problemei.

Privit sub acest aspect, tezaurul de la Zătrene pare să constituie o surpriză : denarii din acest depozit nu au cunoscutele incizii de care am amintit. Cu o singură excepție — cel descris sub numărul 5. Ne grăbim să adăugăm însă că incizia de data aceasta nu este de tipul celor pe care noi le cunoaștem pe denarii romani republicani, ci altceva. Este vorba de o incizie lungă de 0,5 mm, în formă de ic, dispusă vertical pe reversul monedei. Astfel de incizii ne îndreaptă și ne amintesc de altele similare, dar mai grosolane, executate pe tetradrahmele thasiene, cum sînt cele de la Sîmpetru-Brașov¹¹. Din această situație, de ordin mai general, specială, se degajează unele concluzii a căror importanță nu poate fi trecută cu vederea : existența unei etape cronologice (și, poate, și a unei regiuni geografice?) în care denarii nu erau încă prevăzuți cu inciziile cunoscute. Această etapă cronologică ne este precizată de cel mai recent denar din tezaur, care este din anul 73 î.e.n. Deci o primă indicație : inciziile pe care le întîlnim în mod obișnuit pe denarii republicani din Dacia, după cum ne arată cei de la Zătrene, sînt posterioare datei de 73 î. e. n. . Cel puțin așa apare această problemă privită prin materialul monetar de la Zătrene. Rămîne ca cercetările viitoare să precizeze, plecînd de la aceste constatări, dacă este vorba de o situație locală, deci întîmplătoare, ceea ce nu ni se pare verosimil, sau avem de-a face cu o etapă cuprinsă înainte anulului 73, în care denarii nu erau încă incizați, ceea ce ni se pare mult mai probabil. Și de data aceasta rămîne de văzut dacă situația este valabilă pentru întreaga Dacie mai întîi, iar mai apoi dacă observația făcută are o valabilitate mai extinsă.

Prezența acelei unice incizii pe denarul menționat de noi mai înainte are și alte semnificații pe care le consemnăm mai jos. Mai întîi prezența ei, deși pe o singură monedă, ne indică faptul că etapa de incizie a monedelor a început. Într-adevăr, este un început, dar nu cel despre care am vorbit mai sus, ci un altul. Este vorba de o perioadă care, cronologic, preceda pe aceea a inciziilor obișnuite pe denarii romani, așa cum le cunoaștem noi de pe monede. Într-adevăr, prin forma ei de ic prelung se întîlnește, cum am amintit mai sus, într-o aplicare mai grosolană pe tetradrahmele thasiene din tezaurul de la Sîmpetru-Brașov. Mai mult, forma în care este executată lasă se se întrevadă și scopul pentru care a fost făcută : acela de a controla metalul. De altfel incizii similare se găsesc și pe monedele de argint din lumea elenistică a secolelor III-II î.e.n. Este adevărat, ele nu se ivesc des, dar, totuși se găsesc, apar.

Privit sub acest aspect, tezaurul de la Zătrene aduce o importantă contribuție la mult discutata problemă a așa-ziselor „contramărci”, de fapt incizii, de pe denarii Romei republicane. În ceea ce privește tezaurul de la Hotărani, avem de înregistrat o singură incizie pe av. monedei nr. 10. Este vorba de o incizie în formă de triunghi isoscel culcat și aplicat pe obrazul zeiței. Dar, după cum vom vedea, în acest caz avem de-a face cu o altă situație.

¹¹ B. Mitrea, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 190—191, și *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 588 ; cf. și E. Chirilă și I. Pop, *Tezaurul monelar de la Sîmpetru-Brașov*, în *Aputum*, VII, 1, 1968, p. 156—157, unde mai este citat un caz similar pe o tetradrahmă de tip thasian descoperită la Monor în Transilvania ; cf. E. Chirilă și colab., în *Aputum*, VI, 1965, p. 607, și fig. 1/5 de la p. 608.

Cu aceasta trecem la o problemă de ordin major a numismaticii antice a țării noastre : aceea a monedelor geto-dacice de tip roman republican ¹².

Se pune întrebarea : care este situația din acest punct de vedere în cele două tezaure pe care le studiem ? Răspunsul pe care-l așteptăm va reieși din compararea atentă a denarilor din cele două descoperiri : Zătreni și Hotărani. O eventuală obiecție în legătură cu rămânerea unui lot vreme mai îndelungată în circulație este îndepărtată de faptul că ambele tezaure au cea mai recentă monedă din anul 73 î.e.n. Privite din acest punct de vedere, monedele din ambele tezaure ar trebui să aibă același grad de tocire. Or, catalogul analitic întocmit de mine arată clar că este vorba de două situații complet deosebite din acest punct de vedere. Faptul acesta a mai fost menționat la locul potrivit.

Din analiza comparativă a celor două loturi reiese că cel de la Zătreni cuprinde denari executați într-o artă superioară, care îngăduie la o micro-analiză urmărirea în detaliu a diferitelor elemente decorative imprimate pe monedă, care exprimă nivelul artei și al tehnicii romane la finele secolului al II-lea și începutul celui următor. Efigia este clară, luminoasă, se detașează întreagă și amănuntele decorative pot fi urmărite pînă în cele mai mici detalii. De asemenea cercul de perle care mărginește efigia, ca și celelalte elemente, poate fi și el urmărit în amănunțime pe tot parcursul lui ¹³. Acum să examinăm din același punct de vedere denarii din tezaurul de la Hotărani. Efigiile de pe aceste monede ne apar de cele mai multe ori cu contururile vagi, șterse, parțial sau aproape total ; unele amănunte, ca ochii, coiful, sînt puțin distincte, neclare. Alteori imprimarea efigiei este doar parțială, rămînînd anumite porțiuni corespunzătoare de pe rv. slab imprimate sau neimprimate. Uneori, în aceste două din urmă cazuri avem de înregistrat, după cît se pare, unele reinterpretări, stilizate și superficiale ca execuție tehnică. Cercul perlat, ca de altfel întreaga efigie, apare estompat.

Toate aceste caracteristici și încă altele, asupra cărora nu insist acum, cum ar fi ajustarea în mod diferit a axelor pe monedele ce poartă numele aceluiași magistrat monetar, greutatea, poate și compoziția metalului ș.a., ne arată în mod clar că avem de-a face cu două categorii de monede : unele originale-bătute în atelierele romane — și altele confecționate local după cele dintîi. Cele de la Zătreni, poate cu unele excepții ¹⁴, fac parte din prima categorie, iar cele de la Hotărani din cea de-a doua. Este posibil ca unele exemplare, în stadiul actual al cercetărilor, să mai fie trecute de la o grupă la alta. Dar direcția generală cred că e cea justă.

Monedele din cele două tezaure mai pot fi examinate sub raportul în care se grupează din punct de vedere cronologic.

¹² B. Mitrea, *Moneda republicană romană și unitatea lumii geto-dace*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, de sub redacția lui D. Berciu, București, 1968, p. 53—63 ; cf. idem, *Unitatea geto-dacă reflectată în monetăria dacă* în *AUB-Istorie*, XVIII, 1969, 1, p. 11—17.

¹³ Aceasta nu exclude ca în tezaurul de la Zătreni unele monede să poată fi considerate ca făcînd parte din emisiunile locale. Eu am indicat ca posibile pe cele descrise sub numerele 9, 11, 12, 15, 17. Aflîndu-ne la începutul unor astfel de delimitări, socotim că este mai prudent ca cel puțin pentru moment să le privim sub semnul întrebării.

¹⁴ Este vorba de numerele 9, 11, 12, 15 și 17, citate de noi mai sus.

În acest scop am întocmit un tabel comparativ :

epoca sau anii	Zătreani		Hotărani	
	numărul de exemplare	%	numărul de exemplare	%
sec. II î.e.n.	19	46,34	9	36
100—95	3	7,32	5	20
90—80	11	26,83	7	28
79—73	8	19,51	4	16
Total	41	100,00	25	100

Din acest tabel rezultă că majoritatea relativă a monedelor se plasează din punct de vedere cronologic în secolul II î.e.n.

Pentru deceniile următoare, prezenţa denarilor este aproximativ simetrică şi în procente oarecum corespunzătoare.

În orice caz merită să fie subliniat numărul relativ mare de denari din secolul al II-lea î.e.n. din tezaurul de la Zătreani, 19 exemplare, care constituie procentual aproape jumătate din numerar (46,34 %). Sub acest raport situaţia este departe de a fi singulară. Eu am semnalat în ultima vreme o situaţie asemănătoare la Gura Padinii¹⁵ şi la Mihai Bravu¹⁶, în Cîmpia Română, şi am dat exemple similare şi de la sud de Dunăre, unde situaţia este aceeaşi. În această privinţă exemplele citate pot fi multiplicare, iar sensul lor adîncit şi lărgit.

Mai rămîne o singură problemă asupra căreia aş vrea să mai insist : aceea a datei cînd a fost îngropat în pămînt tezaurul şi, ca o consecinţă a ei, implicaţiile de natură numismatică şi istorică.

Depozitul monetar de la Zătreani se încheie cu un denar emis de monetarul C. Egnatius Maxsumus. Acest denar a fost datat de Grueber în anul 75, iar de Sydenham în anul 73. Cel de la Hotărani se încheie cu o monedă emisă de către magistratul L. Farsuleius Mensor, datată de Grueber în anul 75, iar de Sydenham în anul 73.

Pe baza acestor date putem considera că cele două tezaure au fost ascunse în pămînt poate curînd după anul 73 î.e.n. Aici aş face o distincţie : este posibil şi chiar probabil ca tezaurul de la Zătreani să fi fost ascuns mai de vreme, pe cînd cel de la Hotărani, care cuprinde monede de factură locală, să fi fost îngropat ceva mai tîrziu decît primul.

Problema ar putea fi dusă mai departe şi implicaţiile ar fi mai adînci, dar deocamdată socot că e bine să mă opresc aci, mai ales că se cunosc şi alte tezaure îngropate cam în acelaşi timp pe teritoriul Daciei¹⁷.

Din cele expuse mai sus reiese necesitatea publicării fiecărui tezaur monetar în mod amănunţit, cu toate datele tehnice necesare, fiindcă numai în acest mod vom putea pătrunde mai adînc şi ne vom putea apropia de o înţelegere mai justă a acestor importante şi încă nu îndeajuns explicate documente monetare.

¹⁵ B. Mitrea, *Un nou tezaur de denari romani din timpul republicii descoperit în Oltenia*, în *SCIV*, XXI, 3, 1970, p. 434.

¹⁶ *Ibidem*, cu întreaga discuţie.

¹⁷ Pentru o informare generală, vezi situaţia la Iudita Winkler, *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien...*, în *JNG*, 17, 1967, p. 133 şi urm. (tabelul II). Datările monedelor din acele tezaure aşteaptă să fie revizuite după cronologia Grueber şi Sydenham. Eu am adoptat, în lucrările mele, cronologia lui Sydenham.

I. ZĂTRENI: CATALOGUL MONEDELOR

1. *Papirius Carbo*

AR \downarrow 3,72 g; 20,1 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 449, anii 150–125.
Sydenham, 415, anii 137–134.

2. *C. Porcius Cato*

AR \downarrow 3,84 g; 19,5 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Italia, 461, anii 150–125.
Sydenham, 417, anii 137–134.

3. *M. Fannius*

AR \leftarrow 3,59 g; 18,3 mm. C. b. T 2.
Grueber, Italia, 468, anii 150–125.
Sydenham, 419, anii 137–134.

4. *Q. Marcius Pilipus*

AR \nearrow 3,99 g; 17,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1143, anul 94.
Sydenham, 477, anii 125–120.

5. *M. Fourius Philus*

AR \searrow 3,73 g; 20,6 mm. C. b. T 2. Incizie
verticală rv.
Grueber, Italia 555, anii 93–92.
Sydenham, 529, anii 110–108.

6. *Acelasi magistrat*

AR \nearrow 3,83 g; 20,4 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 555, anii 93–92.
Sydenham, 529, anii 110–108.

7. *Fără nume de magistrat*

AR \leftarrow 3,72 g; 20,1 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 562, anii 93–92.
Sydenham, 530, anii 110–108.

8. *Q. Fabius Labeo*

AR \rightarrow 3,64 g; 19,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 494, anii 102–100.
Sydenham, 532, anul 109.

9. *Man. Aemilius Lepidus*

AR \leftarrow 3,63 g; 19,8 mm. C. fb. T 1. Emi-
siune locală?
Grueber, Italia, 590, anul 91.
Sydenham, 554, anul 109.

10. *Acelasi magistrat*

AR \downarrow 3,78 g; 18,8 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Italia, 590, anul 91.
Sydenham, 554, anul 109.

11. *M. Calidius, Q. Caecilius Melellus, Cn. Foulvius*

AR \downarrow 3,59 g; 20,1 mm. C. b. T 1. Emi-
siune locală?
Grueber, Italia, 474, anii 124–103.
Sydenham, 539, anul 106.

12. *Appius Claudius, T. Mallius*

AR \nearrow 3,61 g; 18,05 mm. C. b. T 1. Emi-
siune locală?
Grueber, Roma, 1293, anul 91.
Sydenham, 570 a, anul 106.

13. *L. Flaminius Cilo*

AR \nwarrow 3,83 g; 18,05 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Italia, 537, anii 99–94.
Sydenham, 540, anii 106–105.

14. *Man. Fonteius*

AR \searrow 3,67 g; 18,5 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1222, anul 91.
Sydenham, 566 a, anul 103.

15. *L. Caesius*

AR \nwarrow 3,64 g; 20,4 mm. C. fb. Netocit.
Emisiune locală?
Grueber, Italia, 585, anul 91.
Sydenham, 564, anul 103.

16. *L. Aurelius Cota*

AR \nwarrow 3,83 g; 20 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 1296, anul 91.
Sydenham, 577, anul 101. Pc av. sub
barbă D $\cdot\cdot$ (cu două puncte).

17. *L. Thorius Balbus*

AR \downarrow 3,74 g; 21,7 mm. C. fb. T 1. Emi-
siune locală?
Grueber, Roma, 1632, anul 90.
Sydenham, 598, anii 100–95.

18. *Acelaşi magistrat*

AR←3,88 g; 19,4 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 1634, anul 90.
 Sydenham, 598, anii 100–95.

19. *L. Calpurnius Piso Frugi*

AR↓3,89 g; 19 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2000 var. (sub bărbie
 Φ, înapoia capului un punct. Anul 88.
 Sydenham, 650, tip. gen., anii 90–89.

20. *Q. Titius*

AR←3,90 g; 18, 7 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2220, anul 87.
 Sydenham, 691, anul 88.

21. *Fără nume de magistrat*

AR↙3,65 g; 20,4 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2622, anul 84.
 Sydenham, 732, anul 83.

22. *L. Iulius Bursio*

AR↓3,82 g; 20,15 mm. C. fb. T 2.
 Grueber, Roma, 2485, tip. gen., anul 85.
 Sydenham, 728, anul 83.

23. *C. Licinius Macer*

AR→3,66 g; 21,3 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2467, anul 85.
 Sydenham, 732, anul 83.

24. *P. Fourius Crassipes*

AR↖3,76 g; 20, 7 mm. C. b. T 2.
 Grueber, Roma, 2604, anul 85.
 Sydenham, 735, anul 83.

25. *L. Marcius Censorinus*

AR←3,62 g; 17,4 mm. C. fb. T 2.
 Grueber, Roma, 2657, anul 83.
 Sydenham, 737, anii 82–81.

26. *C. Mamilius Limetanus*

AR→3,53 g; 19,7 mm. C. fb. Netocit.
 Grueber, Roma, 2725, anul 83.
 Sydenham, 741, anii 82–81.

27. *Acelaşi magistrat*

AR↗3,79 g; 19, 65 mm. C. fb. T 2.
 Grueber, Roma, 2728, 83.
 Sydenham, 741, anii 82–81.

28. *L. Cornelius Sulla, L. Manlius*

AR↘3,89 g; 18,5 mm. C. excelentă.
 Netocit.
 Grueber, Est, 8, anii 82–81.
 Sydenham, 756, anii 82–81.

29. *Q. Antonius Balbus*

AR→3,74 g; 19,25 mm. C. fb. Netocit.
 Grueber, Roma, 2730, tip. gen., anul 82.
 Sydenham, 742, tip. gen., anul 81.

30. *A. Postumius Albinus*

AR↙3,80 g; 20,30 mm C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2836, anul 82.
 Sydenham, 745, anul 79.

31. *Acelaşi magistrat*

AR↗3,75 g; 18,9 mm. C. fb. T 1.
 Grueber, Roma, 2839, anul 82.
 Sydenham, 746, anul 79.

32. *C. Marius Capito*

AR↓3,89 g; 19 mm. C. fb. T 2.
 Grueber, Roma, 2845, var. (cifra X)
 anul 82.
 Sydenham, 744, tip. gen., anul 79.

33. *C. Naevius Balbus*

AR↓3,33 g; 20 mm. C. b., lipsă margine
 av. jos. T 1.
 Grueber, Roma, 2929, anul 81.
 Sydenham, 769 b. anii 78–77.

34. *Ti. Claudius Ti. f.*

AR↖3,52 g; 19,2 mm. C. fb., dar lipsă
 margine av. dr. Netocit.
 Grueber, Roma, 3103, anul 80.
 Sydenham, 770, anii 78–77.

35. *L. Procilius*

AR↓3,91 g; 19,15 mm. C. fb. T 2.
 Grueber, Roma, 3150, anul 78.
 Sydenham, 772, anii 78–77.

36. *M. Volteius*

AR 74,07 g; 18,65 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 3154, anul 78.
Sydenham, 774, anul 76.

37. *C. Egnatius Marsumus*

AR 33,94 g; 18,25 mm. C. fb. Netocit.
Grueber, Roma, 3290, anul 75.
Sydenham, 786, anul 73.

SUPPLEMENT

1. *Fără nume de magistrat*

AR 73,30 g; 19,30 mm. C. b., dar pușin
știrbită av. dr. sus. T 2.
Grueber, Italia, 281, tip. gen., anii 217—
—197.
Sydenham,

2. *M. Marcius*

AR 73,44 g; 19,35 mm. C. s. T 3. Știr-
bită av. sus.
Grueber, Roma, 1008, anii 124—103.
Sydenham, 500, anii 119—110.

3. *Q. Curtius, M. Silanus*

AR.
Grueber, Italia, 482, anii 124—103.
Sydenham, 537, anii 108—107.

4. *C. Fabius C. f.*

AR.
Grueber, Roma, 1591 (?) anul 90.
Sydenham, 589, anii 96—95.

II. HOTĂRANI: CATALOGUL MONEDELOR

1. *Fără nume de magistrat*

AR. 3 g; 22 mm. av. cornucopiae sub
cai C. s., dar tocită av. sus și rv. respectiv.
Tip local.
Grueber, Roma, 419, anii 217—197.
Sydenham, 216, anii 175—168.

2. *Q. Minucius Rufus*

AR. 43,80 g, 19 mm. C. b. T 2. Tip local.
Grueber, Italia, 464, anii 150—125.
Sydenham, 421, anii 137—134.

3. *C. Maianius*

AR. 43,49 g; 19 mm. C. b. T 1. Literele
au capetele globulate. Tip local?
Grueber, Italia, 434, anii 172—151.
Sydenham, 427, anii 135—134.

4. *C. Valerius Flaccus*

AR. 43,60 g; 20 mm. C. b. T 1.
Tip local?
Grueber, Roma, 879, anii 150—125.
Sydenham, 440, anii 133—126.

5. *C. Fonteius*

AR. 43,74 g; 19,6 mm. C. b. T 2.
Grueber, Italia, 616, anul 91.
Sydenham, 555, anul 109.

6. *M. Furius Philus*

AR. 43,71 g; 20,6 mm. C. b. Tocit av,
dr, și partea respectivă de pe rv. Emi-
siune locală.
Grueber, Italia, 555, anii 93—92.
Sydenham, 529, anii 110—108.

7. *Cn. Domitius Ahenobarbus*

AR. 43,74 g; 20, 8 mm. C. b. T 2. Tip
local?
Grueber, Italia 490, anii 124—103.
Sydenham, 535, anii 108—107.

8. *M. Calidius, Q. Caecilius Metellus, Cn. Foulvius*

AR. 43,87 g; 19,5 mm. C. s. T 2. Tip
local?
Grueber, Italia, 474, anii 124—103.
Sydenham, 539, anul 106.

9. *C. Claudius Pulcher*

AR. \searrow 3,79 g; 19,7 mm. C. b. T 3. Tip local.

Grueber, Roma, 1288, anul 91.

Sydenham, 569, anul 106.

10. *L. Appuleius Saturninus*

AR. \downarrow 3,88 g; 18,5 mm. C. b. T 1. Pe av. o incizie triunghiulară.

Grueber, Roma, 1549, anul 90.

Sydenham, 578, anii 100–97.

11. *L. Thorius Balbus*

AR. \searrow 3,84 g; 19 mm. C. b. T 3. Tip local.

Grueber, Roma, 1619, anul 90.

Sydenham, 598, anii 100–95.

12. *Acelaşi magistrat*

AR. \nearrow 3,82 g; 19,7 mm. C. fb. T 2. Tip local?

Grueber, Roma, 1641, anul 90.

Sydenham, 598, anii 100–95.

13. *Q. Minucius Thermus*

AR. \nearrow 3,84 g; 20,5 mm. C. b. T 2. Tip local?

Grueber, Italia, 653, anul 90.

Sydenham, 592, anii 96–95.

14. *L. Calpurnius Piso, Q. Servilius Caepio*

AR. \leftarrow 3,63 g, 19,8 mm. C. b. T 2. Tip local.

Grueber, Roma, 1125, anul 100.

Sydenham, 603, anii 96–94.

15. *L. Titurius Sabinus*

AR. \nwarrow 3,56 g; 19 mm. C. b. T 3. Tocirea de pe av. sus are corespondenţă şi pe rv. sus. Defect de batere. Tip local.

Grueber, Roma, 2330, anul 87.

Sydenham, 700, anul 88.

16. *M. Fannius, L. Critonius*

AR. \downarrow 3,42 g; 18,7 mm. C. b. T 3. Tip local.

Grueber, Roma, 2463, anul 86.

Sydenham, 717, anul 85.

17. *Man. Fonteius C. f.*

AR. \searrow 3,94 g; 20,4 mm. C. b. T 1. Tip local.

Grueber, Roma, 2476, anul 85.

Sydenham, 724, anul 84.

18. *L. Iulius Bursio*

AR. \downarrow 3,95 g; 20,7 mm. C. fb. T 1. Pe rv. deasupra cailor sigla RE sau KE.

Grueber, Roma, 2569, var., anul 85.

Sydenham, 728 e, anul 83.

19. *C. Mamilius Limetanus*

AR. \leftarrow 3,83 g; 20,5 mm. C. b. T 3. Tip local.

Grueber, Roma, 2716, tip gen., anul 83.

Sydenham, 741, anii 82–81.

20. *L. Fabius Hispaniensis, C. Annius Luscus*

AR. \nearrow 3,74 g; 19,6 mm. C. fb. T 1.

Grueber, Spania, 1, anii 82–80.

Sydenham, 748, anii 81–80.

21. *C. Norbanus*

AR. \swarrow 3,73 g; 19 mm. C. b. T 3. Emisiune locală.

Grueber, Roma, 2772, anul 82.

Sydenham, 729, anul 80.

22. *C. Marius Capito*

AR. \leftarrow 3,95 g; 19,1 mm. C. fb. T 1. Emisiune locală?

Grueber, Roma, 2855, tip. gen., anul 82.

Sus cifra.

Sydenham, 744 b, anul 79.

23. *L. Procilius Filius*

AR. \swarrow 3,63 g; 18 mm. C. fb. T 2.

Grueber, Roma, 3147, anul 78.

Sydenham, 771, anii 78–77.

24. *C. Postumius*

AR. → 3,83 g ; 18,15 mm. C. fb. T 1.
Grueber, Roma, 3238, anul 77.
Sydenham, 785, anii 74—73.

25. *L. Farsuleius Mensor*

AR. ↓ 3,86 g ; 19, 2 mm. C. b. T 1.
Grueber, Roma, 3293, anul 75.
Sydenham, 789, anul 73.

DEUX TRÉSORS DE MONNAIES DE LA RÉPUBLIQUE ROMAINE DÉCOUVERTS EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente pour la première fois l'inventaire sommaire, mais avec toutes les données techniques nécessaires, de deux trésors de deniers romains républicains : celui de Zătreni, département de Vilcea et celui de Hotărani, département de Mehedinți.

Le trésor de Zătreni a été découvert avant 1914, peut-être en 1907—1909 et il était formé de deniers républicains et de tetradrachmes de Thasos ou de Macedonia Prima.

De son contenu existent encore seulement 39 deniers à l'Institut d'archéologie ; deux autres se trouvaient en 1945 dans une collection de Craiova. Du trésor de Hotărani, découvert probablement en 1914, on a récupéré 25 deniers et 3 tetradrachmes de Thasos.

L'inventaire de chaque trésor est présenté, avec des illustrations, dans la deuxième partie de l'article.

En commentant ces découvertes, on insiste sur le poids et les incisions des monnaies, ainsi que sur leur répartition chronologique.

La plus récente monnaie de chaque trésor est de l'an 73 av.n.è.

De l'analyse de deux trésors, il ressort que celui de Zătreni renferme des deniers exécutés dans une technique et une manière supérieures. Cela permet à une microanalyse de suivre chaque détail des éléments décoratifs imprimés sur le flan de la monnaie et nous révèle le niveau de l'art et de la technique romaines à la fin du deuxième et au commencement du premier siècle av.n.è. L'effigie représentée sur la monnaie est claire, lumineuse et imprimée d'une manière entière et complète, et on peut suivre les plus petits détails décoratifs. On peut aussi suivre sur toute sa longueur le cercle perlé qui borde l'effigie, comme aussi d'autres éléments décoratifs.

En examinant du même point de vue les deniers du trésor de Hotărani, on constate que les effigies qui sont imprimées sur ces exemplaires ont les contours vagues, effacés partiellement ou presque totalement. Quelques éléments de détail, comme les yeux, ou le casque, sont moins distincts, peu clairs. Quelquefois l'effigie est imprimée seulement d'une manière partielle. Dans ce cas la même portion de l'effigie du revers reste mal imprimée ou pas du tout. Du point de vue technique tant l'effigie, comme aussi le cercle perlé sont estompés sur les monnaies.

Quelquefois, dans ces deux derniers cas, nous avons à enregistrer, à ce qu'il semble, des réinterprétations stylisées et superficielles comme exécution technique.

Sans prétendre à résoudre un problème complexe, qui attend des recherches techniques, nous croyons qu'on a fait un pas en avant sur la voie de l'identification des monnaies géto-daciques du type romain républicain.

Le matériel illustratif présenté soutient ce point de vue.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaies du trésor de Zătreni.

Fig. 2. — Monnaies du trésor de Zătreni.

Fig. 3. — Monnaies du trésor de Zătreni.

Fig. 4. — Monnaies du trésor de Hotărani.

Fig. 5. — Monnaies du trésor de Hotărani.

Fig. 1. — Monedele din tezaurul de la Zătrești.

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

Fig. 2. — Monedele din tezaurul de la Zătreani.

31

32

33

34

35

36

37

1

2

Fig. 3. -- Monedele din tezaurul de la Zătreani.

Fig. 4 — Monedele din tezaurul de la Hotărani.

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

Fig. 5. — Monedele din tezaurul de la Ihotărani.

NOTE EPIGRAFICE

DE

VICTOR-HENRICH BAUMAN

Nordul Dobrogii, atât de bogat în vestigii ale romanității, este mai puțin cunoscut sub aspect arheologic. Majoritatea cercetărilor și-au îndreptat atenția în special spre centrele de pe limesul danubian și de pe litoral, neglijând așezările civile din interior, al căror rol în amplul proces de romanizare a acestor ținuturi abia poate fi intuit.

Colonizarea și redistribuirea proprietății funciare în teritoriul ocupat de romani au contribuit la apariția a numeroase așezări rurale, forme specifice de exploatare agrară și pentru majoritatea coloniștilor, romani și peregrini. Depistarea unui mare număr de astfel de așezări în nordul Dobrogii impune astăzi o cercetare arheologică organizată și sistematică în scopul elucidării unor probleme diverse din punctul de vedere al conținutului lor istoric.

Descoperiri fortuite, care parvin din aceste locuri, scot la lumină aspecte, nu de puține ori interesante, ale acestei inedite lumi care este cea a „satului” din nordul Dobrogii romane.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm câteva piese epigrafice, descoperite în patru puncte situate în apropierea arterei de comunicație care taie aproximativ în două județul Tulcea, de la nord spre sud.

1. Muzeul Deltei Dunării, inv. nr. 465. Fragment de stelă funerară de marmură, rupt sus, jos și la stînga. A fost descoperit în apropierea satului Cataloi, jud. Tulcea, la punctul numit de localnici „Baia romană”, situat la 1 km sud-est de gară, într-o mică depresiune¹, unde linia de cale ferată a distrus o mare parte din vestigiile unei *villa rustica*. Dimensiuni : 0,54 × 0,52 × 0,14 m. Cîmpul scris era încadrat de un chenar profilat și

¹ Inscriptia a fost găsită de săteni și adusă în curtea Școlii generale din Cataloi. În 1955 cadrele didactice au donat această frumoasă lespede funerară muzeului din Tulcea, unde se găsește și astăzi. Din punctul „Baia romană” au fost colecționate ulterior două piese ceramice pentru mozaic și câteva țigle de factură romană executate în mediul rural local (M. D. D. Tulcea, inv. 364, 365, 156).

de o ghirlandă de frunze de laur în relief, lată de 4,80 cm, terminată jos într-o *taenia*, ornament din care se păstrează o porțiune pe latura dreaptă.

Din inscripție se păstrează 8 rînduri fragmentare. Literele, îngrijit săpate, au dimensiuni care variază între 6 cm în r. 1. și 4,50—4,80 cm în celelalte rînduri. Cuvintele sînt despărțite prin frunze de iederă. După caracterele paleografice, inscripția se poate data în prima jumătate a secolului al II-lea.

..... NINA FIL
S VIX ANN XIIX
CAESIUS SATVR
NINVS ET
..... IVSEVTY
..... CONIV
..... EMERI
..... VERV...

..... [? et Caesia]
[Satur]nina fil [ia]
[ei]us vix(it)ann(is) XIIX
Caesius Satur
ninus et
[? Cae] sius Euty
[ches] coniu
[gi et fil(iae) ben]e meri
[tis pos]ueru[nt]

Literele în legătură : r.1, IL; r. NN; cifra 18 a fost scrisă în modul mai puțin obișnuit — XIIX;

Relația de familie între cele două defuncte și persoanele care au pus stela funerară este destul de incertă; conform întregirii propuse de noi, în primele rînduri ale inscripției erau gravate numele mamei și al *Caesiei Saturnina*, fiica ei și a lui *Caesius Saturninus*; urmează numele lui [?Caes] IVS *Eutyches*, fiul sau libertul lui *Saturninus*. Inscripția atestă o familie de coloniști romani, probabil proprietarii *villa-ei rustica* de lângă Cataloi.

2. Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 460. Fragment de stelă funerară din calcar sarmatic, extras din zidul de incintă al cetății de la Slava Rusă și achiziționat pentru colecțiile Muzeului din Tulcea în 1950². Fragmentul, rupt jos și la dreapta, are următoarele dimensiuni : 0,60 × 0,54 × 0,16 m. Cîmpul inscripției, păstrat pe o suprafață de 0,30 × 0,27 m, este încadrat de un chenar dublu; literele, păstrate parțial pe trei rînduri, sînt înalte de 8 cm în r. 1 și de 7 cm în r. 2.

D.M.
DVRIS.....
TI VIXA
.....

D(is) M(anibus)
Duris [es Bi—]
ti vix(it) a[nn(is)...]
.....

Numele defunctului, redat în sistemul onomastic „barbar”, adică nume cu patronim, este bine cunoscut în onomastica tracă și el a fost atestat într-o formă identică la *vicus Quintionis* : *Durisses Bithi*, unde ocupa funcția de magistrat al satului³. Acest nume apare la *vicus Quintionis*

² A fost adusă de Gr. Cuculis din Tulcea, pe atunci președinte al Comitetului de cultură și artă județean, de la care s-au cules și informațiile de mai sus.

³ V. Pârvan, *Histria*, VII, 1924, p. 55—56, n. 5. 46 (a. 149 e.n.); *CIL*, XVI, 158, a. 80 (Kamensko-Razgrad) : *pedili Durise Bithi (filio) Thrac(i)*; cf. D. Detschew, *Die thrakischen Sprachreste*, Viena, 1957, p. 157, unde se citează și o inscripție descoperită la Köln (*CIL*, XIII, 8311) : *M. Aemilius Durises eq(ues) al(ae) Sulp(iciae)*; *Bithus* cu variantele sale (*Bithys*, *Bitus*, *Vithus*, *Vitus*) este cel mai frecvent nume trac, atestat documentar în 360 de cazuri (cf. D. Detschew, *op. cit.*, p. 582 și 66—71, și I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, București, 1967, p. 162);

în mediu bessic, ceea ce ar putea constitui un indiciu asupra etnicului omonimului său de la Slava Rusă.

3. Muzeul Deltei Dunării Tulcea; inv. nr. 459. Lespede funerară de calcar ruptă jos, descoperită în latura sudică a zidului de incintă al cetății de la Slava Rusă și achiziționată de Muzeul din Tulcea în 1970⁴. Dimensiuni : 0,72 × 1,031 × 0,18 m. Cîmpul inscripției, lat de 0,48—49 m, era încadrat de un chenar ornamentat cu motivul viței, abia vizibil astăzi. Înălțimea literelor variază între 6,60 cm și 5,20 cm. După ductul literelor, inscripția datează din secolul al II-lea.

D M
OTHI SEV
TISVIVOSE
POSVITSI
BIETBITHID
IEBITICON
IVGIETIVP
VSSIPEVER
.VSMAT.....

D(is) M(anibus)
Othi(s) Seu
tis vivo se
posuit si
bi et Bithid
i(a)e Biti con
iugi et IVP
VSSIPEVER
VSMAT.....

r. 2 se pare că lapidul a omis litera S de la sfîrșitul numelui *Othi*, adăugînd-o ulterior printr-un mic semn sprijinit de litera l; r. 5—6, numele *Bithidia*, neatestat încă în onomastica tracă, a fost scris la dativ în *e*, în loc de *ae*; r. 6, patronimul *Biti* a fost scris fără h; r. 7—9 din literele păstrate n-am putut întregi un nume sau un termen verosimil.

Toate persoanele numite în această inscripție poartă nume trace. *Othis*, neatestat în această formă pînă acum, are analogia cea mai apropiată în *Uthis*, într-o inscripție funerară descoperită lingă Tomis : *Aurelia Ūthis*, soția lui *Aurelius Dalenus* din *vicus Amlaidina*⁵; *Seuthes* este unul din numele trace cu cea mai mare răspîndire în inscripțiile din Tracia și este frecvent atestat și în inscripțiile dobrogene⁶; *Bithidia*, neatestat încă⁷,

cităm din Dobrogea pe *Derzenus Bili*, de asemenea de la *Vicus Quintionis*, V. Pârvan, *op. cit.*, nr. 52; *Saturn(i)nus Bili*, de la Tomis, D. Tudor, *MCA*, II, p. 616, nr. 157; un *Bithus* apare și într-un fragment din inscripția Altarului funerar de la Adamclisi (D. Tudor, *MCA*, II, p. 393, nr. 67 = E. Doruțiu, *The military funeral altar of Adamclisi, Dacia*, N. S., V, 1961, p. 345—363).

⁴ Lespedea funerară a fost descoperită de elevii Școlii generale din Slava Rusă în urma unei prăbușiri de teren. A fost extrasă din porțiunea de zid prăbușit și transportată la domiciliul profesorului de istorie din localitate, Ion Chițu, de la care a fost apoi preluată de Muzeul din Tulcea cu toate informațiile necesare.

⁵ *CIL*, III, 13743, Tomis (Urlu-köj); cf. D. Detschew, *op. cit.*, p. 347, vezi și 'Οτύς la Xenofon, *Helenice*, IV, 1, 3 (București, Edit. științifică, 1965) rege paphlagonian : „Îndată ce a ajuns în Paphlagonia, Otys s-a și înfățișat și a încheiat alianță cu el, mai ales că, fiind chemat de regele perșilor, nu se dusese la curtea lui”. Și mai departe : „Ia spune-mi Spithiridates, n-ai vrea să dai pe fiica ta de soție lui Otys?”. El răspunde : „Eu aș primi bucuros, numai să vrea el să ia pe fiica unui fugar, deoarece el e rege peste o țară întinsă și puternică” (subl. ns.). Vezi și Louis Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, partea I, Paris, 1963, și Ladislav Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, Praga, 1964.

⁶ *Seules* sau *Seuthes* este unul dintre numele frecvente la tracii sud-dunăreni. D. Detschew, *op. cit.*, p. 68, și I. I. Russu, *op. cit.*, p. 121, citează 115 exemple cu acest nume. Apare întocmai pe un bloc fragmentar de piatră cu inscripție mutilată la Tropaeum Traiani, publicat de D. Tudor, în *MCA*, II, p. 593, nr. 67, ca „Sept(imius)” și emendat de Emilia Doruțiu, *op. cit.*, p. 348, sub forma *Seuti(f.)?*

⁷ Numele *Bithidia* este neîntîlnit pînă în prezent în onomastica tracă. Nu este menționat nici de D. Detschew și nici de I. I. Russu.

pare a fi forma feminină a numelui *Bithus*, nume care intră ca patronim în componența numelui soției lui *Othis*.

Această inscripție, împreună cu stela funerară a lui *Durises Bithi*, prezentată mai sus, documentează pentru prima dată o așezare rurală locuită de traci, separat sau alături de *veterani et cives Romani*, după chipul numeroaselor așezări de acest fel numite în inscripțiile doborogene.

Cetatea de la Slava Rusă, în apropiere de Babadag, nu a fost suficient și sistematic cercetată. Materialele scoase la iveală cu ocazia unor sondeaje sau întâmplător sînt relativ puține, constînd din basoreliefuri și capiteluri romano-bizantine, aparținînd unei bazilici din secolul al VI-lea e.n., dezvelită de I. Barnea⁸, monede, cărămizi și țigle romane⁹, un stîlp miliar¹⁰ și 9 inscripții funerare (cu cele două publicate în lucrarea de față)¹¹.

Actualul zid de incintă a fost construit, probabil, la începutul perioadei romano-bizantine, cînd cetatea a cunoscut cea mai mare extindere, devenind un puternic centru strategic și comercial, asemănător cetăților de la *Ulmelum* și *Tropaeum Traiani*, fiind amintită de Procopius (*De aedificiis*, IV, 7) ca „cetatea” *Ibida* (Ἰβίδα πόλις)¹².

Nici un document literar mai vechi nu atestă pe locul Ibidei o cetate mai veche de secolul al IV-lea e.n. Actuala configurație a terenului din interiorul cetății ne îndeamnă să presupunem, în secolele II-III e.n., existența unui castru pe înălțimea dinspre sud și a unei așezări civile la poalele acestei înălțimi spre nord-vest și nord-est.

Dezvoltarea economică a așezării civile, situată într-o zonă roditoare și udată de Slava, la intersecția unor drumuri comerciale și de o mare importanță strategică, a impus fortificarea ei. În acest fel, credem că s-a ajuns la formarea cetății romano-bizantine, al cărei nume ni s-a transmis sub forma *Ibida*, aparținînd așezării civile, în cursul secolelor II—III e.n. centru al unei unități administrative, al unui „pagus” roman care includea întreaga zonă a Slavelor (Slava Rusă, Slava Cercheză, Camena-fostul „vicus Petra”).

Cele două monumente funerare, prezentate în lucrare ca provenind de la Slava Rusă au fost executate din același calcar sarmatic (galben-cenușiu) din carierele de piatră din apropierea Slavelor (masivul de calcar sarmatic din jurul Babadagului). Ele au fost refolosite ca material de construcție într-o vreme tulbure din perioada romanității tirzii, cînd primejdia permanentă nu dădea posibilitatea apărătorilor cetății de a extrage

⁸ SCIV, 1954, 1—2, p. 112, *Șantierul Histria*, Cercetări din sectorul Camena — Slava Rusă — Babadag.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ CIL, III, 7612; V. Pârvan, *Ulmelum*, I, p. 578, nota 4.

¹¹ R. Netzhamer, *Aus Rumänien, I. Einsiedeln*, 1909, p. 385—391; cf. I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 426, nota 32; D. Tudor, *op. cit.*, p. 594—595, nr. 73; A. Rădulescu, SCIV, XIV, 1963, 1, și Ion Barnea, *op. cit.*, p. 293; A. Rădulescu, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanța, 1964, p. 168, nr. 17; Emilia Doruțiu, *Precizări topografice despre unele inscripții dobrogene*, în SCIV, 15, 1964, I, pl. 32(6).

¹² Cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoare privind istoria românilor*, XV, București, 1939, p. 107; R. Vulpe, *Hist. ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 332, și *Istoria României*, I, București, 1960, p. 600—601.

și a transporta material de construcție suficient. De aceea era folosit întregul material litic din interiorul sau din apropierea cetății.

4. (Liceul Topolog) *Topolog*. Fragment dintr-un altar votiv de calcar¹³. Lipsesc atât partea superioară, cât și cea inferioară. Înălțimea : 0,63 m, lățimea 0,50 m, grosimea 0,50 m. S-au păstrat 7 rinduri ; din ultimul rind numai partea de sus a literelor. Literele drepte, îngrijit executate, au înălțimea de 0,08 m. Lapidul nu a folosit semne de punctuație.

FIDIVS
HELIVS
DOMO
AMVRIO
VIVO SI
BI
F C

.....

fidius
Helius
domo
Amurio
vivo si
bi
f(aciendum) c(uravit)

Inscripția a fost scrisă corect, lapidul respectînd cu strictețe înălțimea literelor și distanța de 0,02 m dintre ele, excepție făcînd ultimele două — F și C —, cu care se încheie inscripția.

Dedicantul era un grec romanizat de proveniență microasiatică, localitatea Amorium aflîndu-se în Phrygia¹⁴. Probabil că scrierea cu V (AMVRIO), în loc de O (AMORIO) a numelui localității reprezintă o greșeală a lapidului.

Intrucît partea superioară a altarului lipsește, considerăm că numele dedicantului trebuie restituit în Aufidius¹⁵ sau Fufidius¹⁶, nume romane deja cunoscute în onomastica inscripțiilor din provinciile dunărene și din Dobrogea.

Helius este o formă romanizată a numelui grecesc Helios și este cunoscută din diverse inscripții¹⁷.

După duct, inscripția aparține primei jumătăți a secolului al II-lea e.n.

Blocul de calcar prezintă urme de re folosire ; a fost cioplit la ambele capete și perforat în 4 locuri pe grosime într-o epocă recentă, ceea ce ne face să punem sub semnul întrebării locul descoperirii sale. Topologul însă trebuie trecut ca punct arheologic, deoarece o serie de obiecte aflate în depozitul muzeului tulcean, între care un leu sculptat din calcar, ceramică elenistică și romană, provin din teritoriul său.

5. Muzeul Deltei Dunării Tulcea, inv. nr. 474. Fragment de stelă funerară din calcar cu urme de re folosire¹⁸, descoperit în împrejurimile lo-

¹³ Vezi p. 7. Achiziționată la început de învățătorul Alex. Bucurenciu, a fost preluată apoi de Liceul Topolog, în curtea căruia se găsește în prezent.

¹⁴ Din această localitate provin și cele două inscripții inserate în *CIL*, III, la p. 68 și 1 268.

¹⁵ *CIL*, III, 7437 (*Aufidius*).

¹⁶ Em. Popescu, *Epigraphische Beiträge zur Geschichte der Stadt Tropaeum Traiani, SICl*, VI, 1964, p. 193 — Fufidi(u)s.

¹⁷ *Helius*, *CIL*, III, 2045, 3188, 2391, 12917, 13360 1. 13737. *Capidava*, I, nr. 26 (sfîrșitul secolului al II-lea e.n.).

¹⁸ Inscripția a fost găsită în temelia casei unui locuitor din comună, casă construită înainte de primul război mondial, cu piatră de construcție adunată din împrejurimile Casimcei.

calității Casimcea. Se păstrează o mică parte din cîmpul inscripției încadrat de un chenar cu ornamentul distrus și avînd deasupra un fronton cu o rozetă în centru. Dimensiuni : $0,68 \times 0,85 \times 0,24$ m, lățimea cîmpului inscripției : 0,57 m. Textul inscripției se păstrează parțial pe cinci rînduri, literele avînd o înălțime între 6 și 4 cm.

D M

HAVEVIATOR HICSITIS

.....IORVITALADA

.....SIOVALERIS

.....IMIV

D(is) M(anibus)

Have viator. Hic siti s(unt)

.....IOR v(e)t(eranus) ala (e)

[? Dard (anorum) et ...] sio Valeris

.....imiu

.....

r. 1 din litera H se păstrează doar partea de sus a hastei a doua ; r.2 propunerea noastră de lectură este incertă, VITAL putînd reprezenta cognomenul defunctului; în acest caz nu găsim nici o soluție pentru literele următoare. ADA; r. 3, literele L și E din Valeris au fost scrise în ligatură.

În împrejurimile Casimcei au mai apărut și alte vestigii arheologice. Astfel, în locul numit „Dulbencea” au fost găsite o colonetă de marmură și un fragment de cornișă din calcar sarmatic, iar în punctul „La vie”, partea inferioară a unei statuete feminine în stolla și sandale romane, precum și un cap de leu din calcar.

Deși modeste, documentele epigrafice prezentate de noi în acest articol aduc o contribuție prețioasă pentru cunoașterea populației romane din nordul Dobrogii romane, destul de puțin cercetată pînă astăzi.

NOTES ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

L'auter présente quatre fragments de stèles funéraires (fig. 1, 2, 3 et 5) et un fragment d'autel votif (fig. 4), découverts fortuitement le long de l'artère de communication qui coupe le département de Tulcea en deux, du nord au sud.

Ces pièces funéraires attestent aux environs de Cataloi, Slava Rusă, Topolog et Casimcea des établissements ruraux inconnus jusqu'à présent.

Aussi, les monuments funéraires de Slava Rusă prouvent la présence des colons thraces dans le nord de la Dobroudja au IIe siècle de n. è., étant jusqu'à présent les uniques témoignages épigraphiques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — 1, fragment de l'inscription funéraire découverte à Cataloi, dép. de Tulcea, en 1955 (Musée de Tulcea); 2, fragment de pierre funéraire avec inscription, découverte à Slava Rusă, dép. de Tulcea, en 1950 (Musée de Tulcea); 3, fragment de pierre funéraire avec inscription, trouvé à Slava Rusă, en 1970 (Musée de Tulcea); 4, fragment d'un autel funéraire romain découvert à Topolog, dép. de Tulcea¹ (Musée de Tulcea); 5, fragment d'une stèle funéraire découverte dans les environs de Casimcea, dép. de Tulcea, Musée de Tulcea).

Fig. 1. — 1, fragment de inscripție funerară descoperit la Cataloi, jud. Tulcea, în 1955 (Muzeul din Tulcea); 2, fragment de piatră funerară cu o inscripție, descoperit la Slava Rusă, jud. Tulcea, în 1950 (Muzeul din Tulcea); 3, fragment de piatră funerară cu o inscripție, găsit la Slava Rusă în 1970 (Muzeul din Tulcea); 4, fragment dintr-un altar funerar român descoperit la Topolog, jud. Tulcea (Muzeul din Tulcea); 5, fragment de stelă funerară descoperit în împrejurimile Casimcei, jud. Tulcea (Muzeul din Tulcea).

Fig. 1

NOI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE MEDIEVALĂ ÎN MARAMUREȘ. ȘANTIERUL SARASĂU

DE

RADU POPA

Cercetările metodice de teren întreprinse în ultima vreme în Maramureșul istoric au avut drept rezultat și descoperirea, în primăvara anului 1966, a vetrei vechi a satului Sarasău. Indiciile, constând din fragmente ceramice culese la suprafața solului, se găsesc în livada c.a.p.-ului din localitate, în punctul numit „Zăpodie”, pe terasa în pantă lină de pe malul stîng al văii Sarasăului, afluent al Tisei, la o distanță de circa 800—1 000 m de centrul actual al comunei.

După săpăturile arheologice de la Cuhea și Giulești, care au prilejuit descoperirea unor complexe datînd din veacul al XIV-lea, din epoca primelor documente privind românii maramureșeni¹, obiectivul principal al cercetărilor din această regiune a devenit încercarea de a surprinde și a cunoaște etapa de locuire anterioară veacului al XIV-lea, cu alte cuvinte de a studia rădăcinile locale ale momentului istoric reprezentat de „descălecarea”.

Pentru realizarea unui asemenea obiectiv, Sarasăul are o situație privilegiată. Pe de o parte, el este atestat documentar încă din 1345, cu prilejul unei întăriri acordate de regele Ludovic I fiilor și fratelui voievodului Codrea pentru „cnezatul Sarasăului”, act în care se pomeneste și despre o diplomă anterioară dată de regele Carol Robert aceleiași familii, dar care nu ni s-a păstrat². Chiar dacă „cnezatul Sarasăului” din 1345 nu este identic cu satul Sarasău, ci se referă la un grup de sate din partea centrală a Maramureșului, deoarece cîteva decenii mai tîrziu îi întîlnim pe urmașii voievodului Codrea stăpînind multe alte sate precizate în di-

¹ Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea și unele probleme privind istoria Maramureșului în veacul al XIV-lea*, în SCIV, 17, 1966, 3, p. 511—528; Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea. Un centru voievodal din veacul al XIV-lea*, Baia Mare, 1966; idem, *Ctitoria cnezilor giuleșteni. Un nou monument românesc de piatră din Maramureș*, în SCIV, 20, 1969, 2, p. 267—285.

² Ioan Mihályi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 20.

plome cu numele lor³, informația este de natură să sublinieze vechimea și importanța Sarasăului.

Pe de altă parte, la hotarul de apus al Sarasăului, culmile ce coboară din munți ajung pînă la malul Tisei, formînd o strîmtoare ce poartă pînă azi numele „Vașcapău” (Poarta de Fier)⁴. Dar cum satul învecinat spre apus cu Sarasăul, Cîmpulung-la-Tisa, a fost cea mai avansată dintre așezările de oaspeți regali întemeiate pe cursul maramureșan al Tisei, la sfîrșitul veacului al XIII-lea⁵, toponimicul nu face decît să reflecte o realitate istorică de la cumpăna dintre veacurile XIII și XIV, din epoca pătrunderii treptate a autorității efective a regatului medieval maghiar în Maramureș, cînd limita teritorială a acestei autorități s-a oprit un moment aici, lăsînd Sarasăul în afara intereselor sale practice⁶.

Cercetările arheologice de la Sarasău, organizate de Muzeul județean din Baia Mare în colaborare cu Institutul de arheologie din București și cu concursul Muzeului maramureșan din Sighet, s-au desfășurat în trei campanii succesive. Săpăturile au fost planificate în funcție de activitatea c.a.p.-ului local, cea mai mare parte a suprafețelor de interes arheologic avînd caracter de teren agricol. Astfel, în 1966 s-a lucrat în perioadele de la 12 iulie la 2 august și 15 septembrie la 8 octombrie⁷. În 1967 cercetările au durat de la 20 septembrie la 9 octombrie⁸, iar în 1968 campania de săpături a ocupat perioadele de la 3 la 12 iulie și de la 18 octombrie la 1 noiembrie⁹.

Săpăturile s-au desfășurat în mai multe puncte situate în vatra actuală și în hotarul comunei Sarasău. Cu acest prilej ne vom limita la rezultatele obținute în trei dintre ele. Importanța pe care o au cercetările de la Sarasău pentru cunoașterea trecutului regiunii, ca și suprafața mare ocupată de vestigiile descoperite ne îndreptătesc să considerăm săpăturile de pînă acuma doar ca un început, ce va trebui continuat și lărgit în campaniile viitoare.

Cetățuia feudală. Obiectivul se află pe vîrfurile dealului „Cetățeaua” situat pe valea Sarasăului, la circa 1,5 km sud de centrul actual al comunei, înspre munte¹⁰. Dominînd satul de la o înălțime de peste 100 m și oferînd

³ G. Petrovay, *Oklevélek Máramaros vármegye történetéhez*, în *Történelmi Tár*, 1909, p. 4; I. Mihályi, *op. cit.*, p. 80, 97 etc.

⁴ Prima mențiune documentară cu acest nume la 1389; cf. I. Mihályi, *op. cit.*, p. 92.

⁵ Prima mențiune documentară a existenței acestor așezări este din 1299, cînd ele apar ca fiind recent întemeiate; *DIR, C, Transilvania*, secolul XIII, vol. II, p. 461; vezi și R. Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș. Résultats et perspectives*, în *R.R.H.*, 1966, 5, p. 760—763; precizarea numelui lor se află în diploma regală din 1329; I. Mihályi, *op. cit.*, p. 9.

⁶ La începutul veacului al XIV-lea, porțiunea din valca Tisei pe care s-au întemeiat așezările de oaspeți regali, pînă la limita dintre Cîmpulung și Sarasău, făcea parte din învecinatul comitat al Ugocsei (I. Mihályi, *op. cit.*, p. 3). Pentru semnificația istorică a toponimicului „Poarta de fier”, limită la un moment dat a regatului medieval maghiar, vezi K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958, p. 190 și urm.

⁷ Colectivul șantierului a fost format din Radu Popa, responsabil, Mircea Zdroba și studenții Silvia Pușcașu și Dan Căpățînă.

⁸ Colectivul compus din Radu Popa, Mircea Zdroba și studenții Sergiu Iosipescu, Alexandru Nemoianu, Larisa Pușcașu.

⁹ Din colectiv au făcut parte Radu Popa, M. Zdroba și studentul A. Nemoianu.

¹⁰ Datorăm semnarea acestui obiectiv directorului Muzeului maramureșan din Sighet, Francisc Nistor, care ne-a condus la locul respectiv, acordîndu-ne pe toată durata săpăturilor ajutorul său permanent. Cercetările s-au bucurat de altfel și de sprijinul material al Muzeului din Sighet.

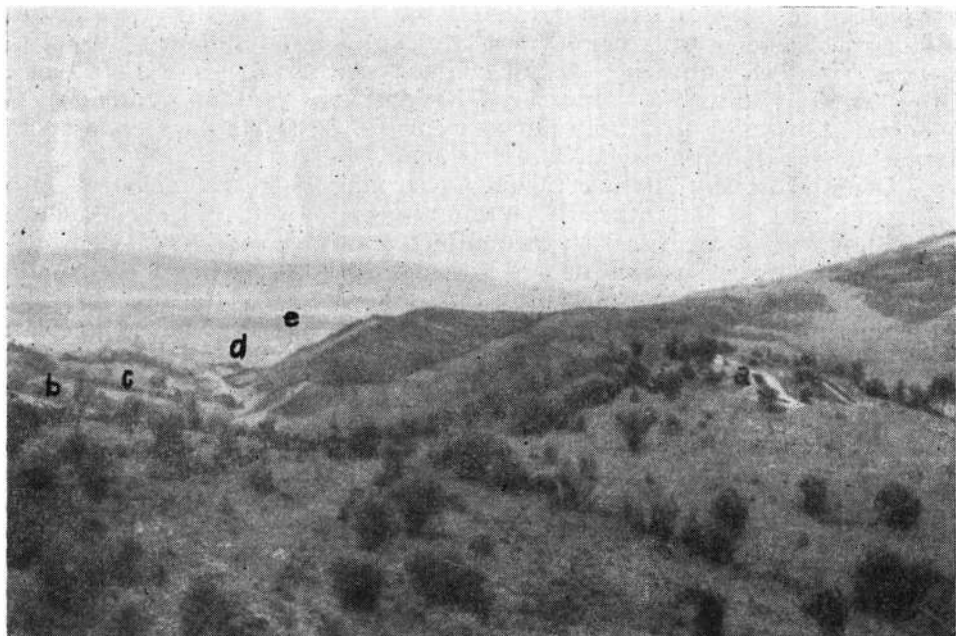

Fig. 1. — Vedere de ansamblu a văii Sarasăului, dinspre sud : *a*, Cetățuia ; *b*, Lazul Mare ; *c*, Zăpodia ; *d*, satul actual ; *e*, cursul Tisei.

Fig. 2. — Cetățuia. Traseul șanțului și valul înspre sud.

o priveliște destul de largă asupra unei părți a văii Tisei (fig. 1), dealul „Cetățeaua” este cuprins între valea Sarasăului și un afluent al acesteia, ce poartă același nume ca și dealul. Pe partea dinspre sat a „Cetățelei”, delimitat pe trei laturi de pante abrupte și despărțit printr-o șa de masivul principal al dealului, se află un pinten a cărui suprafață actuală, micșorată treptat de eroziune, nu depășește 1 500 m².

Ocupînd acest pinten, cetățuia nu se mai păstrează azi decît sub forma unui val de pămînt, înalt pe anumite porțiuni de 1,5 m, și a unui șanț de apărare al cărui traseu, cu o adîncime de abia cîteva zeci de centimetri, se distinge pe partea de sud (fig. 2). Spre vest și nord-vest, unde valul s-a distrus prin alunecările de pantă, traseul mai poate fi reconstituit datorită urmelor de pămînt ars. Fortificația pare a fi avut inițial un plan aproximativ circular, cu diametrele de 28, respectiv 23 m, dar nu putem ști dacă valul a fost continuu. Spre est, unde panta coboară abrupt pe o diferență de nivel de circa 100 m pînă la albia văii Sarasăului, procesul de eroziune a distrus orice urmă, astfel încît este dificil să decidem dacă a existat un val și în această direcție, apărată natural.

Judecînd după profilele celor trei secțiuni pe care le-am trasat prin val (fig. 5), construirea cetățuiei a fost precedată de defrișarea prin foc a terenului. Urmele acestei defrișări sînt evidente în secțiunea I, la baza valului, unde solul vegetal din epoca de construcție a apărut ca un strat subțire de pămînt castaniu-gălbui, pigmentat cu mult cărbune. În urma săpării șanțului de apărare, care n-a fost nici în vechime mai adînc de 1 m, datorită stîncii native aflate imediat sub solul vegetal, a rezultat o cantitate de pămînt din care s-a construit valul, în spatele unui sistem de sprijinire exterioră, durat din lemn. Deoarece șanțul nu a fost săpat decît pe partea de sud a cetățuiei, este probabil ca o bună parte a pămîntului necesar înălțării valului să provină din nivelarea locului sau să fi fost adus de la oarecare distanță.

Ca la multe din fortificațiile de pămînt distruse prin incendiu, sistemul după care a fost sprijinit valul se lasă reconstituit cu destulă dificultate. Urmele unui schelet sau poate ale unei căptușeli exterioare din lemn s-au păstrat în unele locuri sub formă de lentile mai groase de arsură și cărbune, acoperite cu pămînt scurs din miezul valului după incendiu. Este probabil ca și pe creasta acestuia din urmă să fi existat o palisadă de lemn, deoarece cantitatea mare de pămînt ars ce marchează azi traseul valului, în special înspre sud-est, nu se poate explica doar prin incendierea lemnului ce-l sprijinea în exterior. Dar aplatizarea valului a dus la dispariția eventualelor urme de la stîlpii palisadei, pe care o putem astfel doar presupune la partea lui superioară.

Datorită lipsei materialelor arheologice, datarea obiectivului a stat o vreme în cumpănă. Cu toate acestea, am exclus posibilitatea ca el să fie în legătură cu locuirea din Hallstattul timpuriu atestată la Sarasău¹¹, deoarece nu se cunosc fortificații din această epocă cu dimensiuni atît de mici. Totodată, construirea cetățuiei nu putea fi plasată într-o epocă recentă datorită vechimii pe care o are în sat toponimicul de „Cetățea”. După

¹¹ Este vorba de cunoscutul tezaur de piese de aur descoperit întîmplător în veacul trecut la Sarasău (A. Mozsolics, *Die Goldfunde von Nyiregyháza und Szarvasszó*, extras din *Acta Arch. Hung.*, 18, 1966).

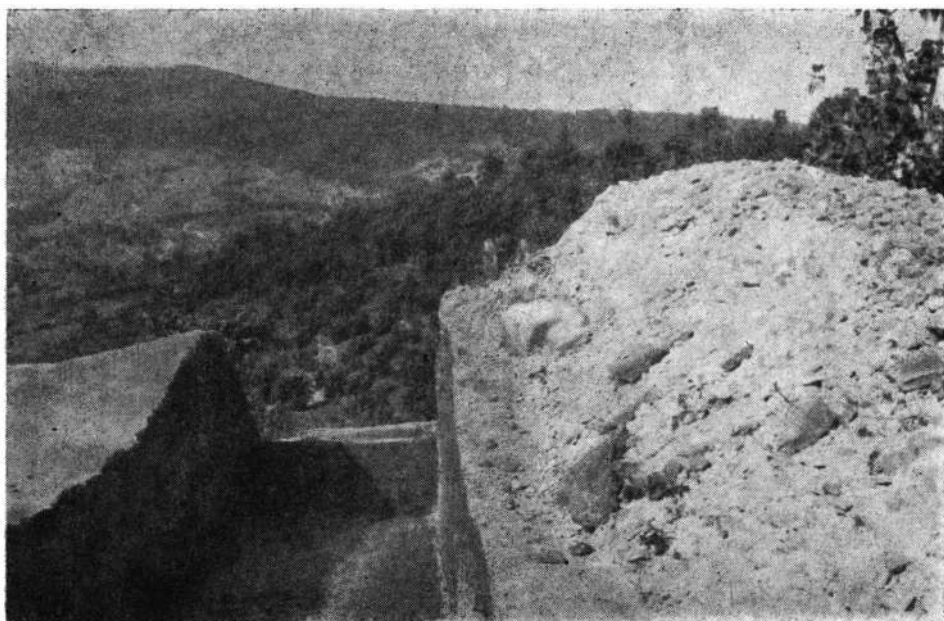

Fig. 3. — Cetățuia. Valul văzut din interior.

descoperirea în pământul de umplutură scurs din val a câtorva fragmente ceramice, identice ca factură cu cele găsite în vatra satului vechi, datarea complexului la începuturile evului mediu a apărut ca certă. Asupra limitelor mai strînse ale încadrării cronologice vom reveni după prezentarea rezultatelor obținute în punctul „Zăpodie”.

Cercetările noastre n-au surprins nici o urmă de construcție în interiorul cetății. Este totuși mai mult decît probabil ca o asemenea construcție să fi existat fie în centrul incintei, fie în partea ei mai apărută, spre sat, cu tălpi de birne așezate pe pietre mari, ca la actualele clădiri de lemn din Maramureș. Urmele au dispărut cu desăvîrșire datorită eroziunii și alunecărilor de pantă.

Dispunem în sprijinul acestei opinii de o analogie foarte semnificativă aflată tot în Maramureș. Cetățuia medievală de la Oncești, cercetată în anii 1964—1965 de colectivul condus de H. Daicoviciu¹², cu o amplasare topografică asemănătoare celei de la Sarasău și cu dimensiuni doar cu puțin mai mari, avînd deci același caracter, conservă ruinele unui turn de piatră în centrul incintei circulare delimitate prin val de pămînt. Dar cum cetățuia de la Oncești prezintă două faze de construcție, iar turnul este din ultima fază, datată din veacul al XIV-lea¹³, ni se pare a nu greși socotind că și acest obiectiv a constat inițial dintr-un val de pămînt înconjurînd o construcție de lemn, care ulterior a fost înlocuită prin turnul de piatră mai sus amintit.

¹² H. Daicoviciu, O. Bandula și I. Glodariu, *Cercetările arheologice de la Oncești din Maramureș*, Baia Mare, 1965.

¹³ *Ibidem*, p. 25.

Fig. 4. — Cetățuia. Plan de ansamblu.

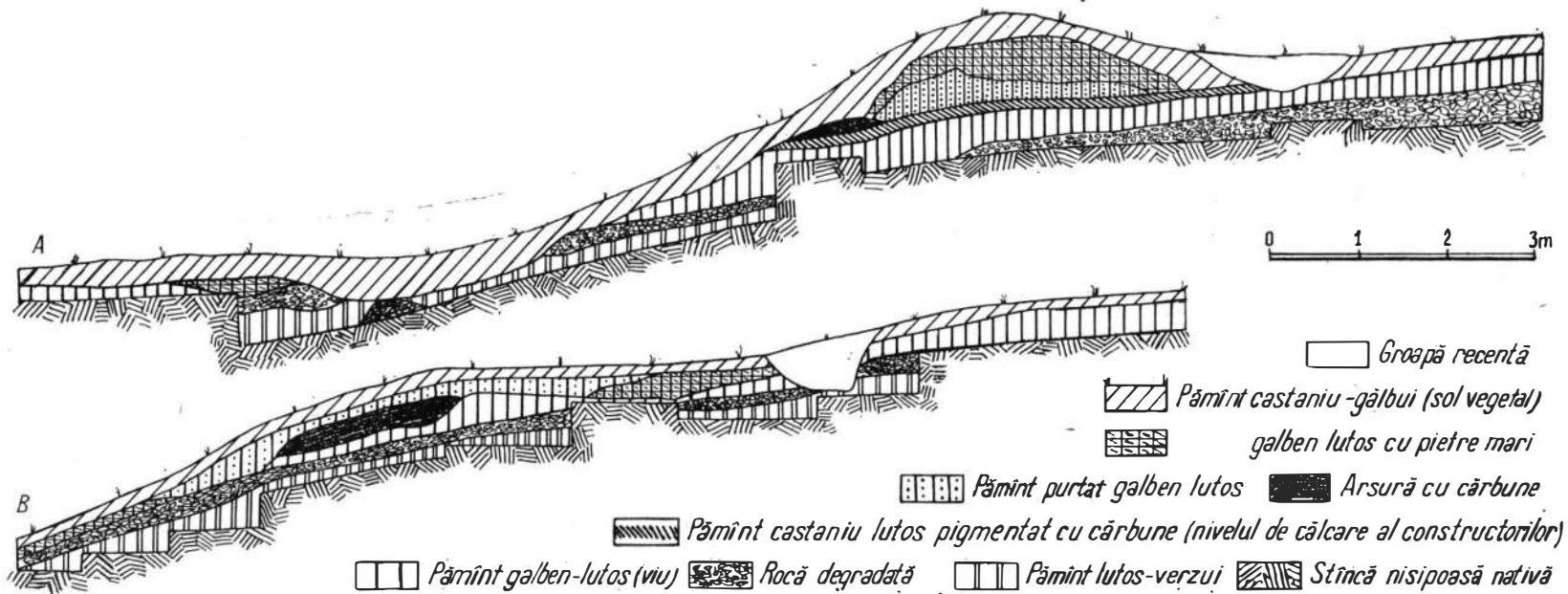

Fig. 5. — Cetățuia. Profile. A. Porțiune din profilul vestic al lui S I/1966. B. Porțiune din profilul nordic al lui S II/1966.

De asemenea trebuie menționată și o altă trăsătură comună a cetăților de la Oncești și Sarasău : cantitatea foarte mică de materiale arheologice găsite în interiorul lor. Și la Oncești urmele de locuire s-au redus doar la câteva fragmente ceramice¹⁴. Faptul oglindește folosirea accidentală a fortificațiilor respective ca loc de refugiu pentru o singură familie. O eventuală rezistență în aceste cetăți, lipsite de surse proprii de apă, nu putea fi decît de scurtă durată. Cetățuia de la Sarasău, precum și aceea de la Oncești trebuie puse în legătură cu feudalitatea locală, cu familiile de cnezi maramureșeni, despre care avem știri scrise abia începînd din primele decenii ale veacului al XIV-lea.

Vatra satului vechi. Locul numit „Zăpodie”, ocupat astăzi de o livadă a c.a.p.-ului din comună, se întinde pe malul stîng al văii Sarasăului, fiind cuprins între ieșirea acesteia din urmă în valea largă a Tisei și un pîrîiaș ce nu are apă decît în unele epoci ale anului. Terenul urcă în pantă ușoară, orientată spre ESE, cu vagi urme de terase ce par a se datora loturilor agricole trasate cu câteva decenii în urmă, paralele cu firul văii. Alunecări de teren ce continuă și azi au schimbat probabil destul de mult configurația veche a locului, în special în apropierea firului văii și în partea superioară a Zăpodiei, unde pantele sînt mai accentuate. Suprafața totală a Zăpodiei, exceptînd zona împădurită din apropierea crestei dealului, este de circa 10 ha.

Cu toate dificultățile create de prezența pomilor fructiferi pe care a trebuit să-i ferim, limitîndu-ne deci la spațiile dintre rînduri, am încercat să inițiem o rețea de secțiuni cu ajutorul căreia să sondăm întreaga suprafață a Zăpodiei, urmărind stabilirea limitelor așezării și, totodată, dezvelirea complexelor prin casete, pe măsura surprinderii lor. Deoarece primele secțiuni trasate paralel cu linia pantei au devenit în scurt timp adevărate șanțuri de drenaj al pînzei de apă aflate la mică adîncime, împiedicînd deci continuarea cercetării, am adoptat ulterior secțiunile lungi perpendiculare pe linia pantei, paralele cu firul văii. Secțiunea principală, trasată cu circa 30 m mai sus de piciorul pantei (S VI/1966, continuată și în 1967 și 1968), a ajuns la o lungime de 312 m, străbătînd întreaga Zăpodie de la nord la sud. O a doua secțiune cu aceeași orientare, trasată cu 17 m mai sus (S VIII/1967), nu a ajuns încă la capătul de sud al Zăpodiei.

Prin cele două secțiuni și 32 de casete realizate pînă acum nu au fost sondate mai mult de 5% din suprafața Zăpodiei. Ținînd seama de greutatea crescînde pe care le vom întîmpina datorită pomilor fructiferi, ca și de apariția unor urme de locuire din aceeași epocă într-un punct învecinat, Lazul Mare, unde am făcut două sonde în căutarea cimitirului vechi, nu putem prevedea o dată de sfîrșit a cercetărilor care să coincidă cu săparea exhaustivă a așezării. Această problemă se leagă de aceea a metodelor practice de cercetare arheologică a vetrelor de sat părăsite și în special a așezărilor cu case răsîndite, domeniu în care nu credem că se poate realiza un progres substanțial fără adoptarea unor procedee tehnice noi și a unei aparaturi moderne.

Solul lutos și foarte compact al Zăpodiei, cuprinzînd la limita superioară multe pietre de gresie nisipoasă provenite din degradarea masi-

¹⁴ *Ibidem.*

vului dealului, ajunge pe alocuri pînă la suprafață, fiind abia acoperit de un strat subțire de pămînt vegetal. Natura acestui sol, producînd fisurarea și fărîmîțarea profilelor la scurtă vreme după executarea săpăturii, a făcut deosebit de dificilă delimitarea complexelor atît în suprafață, cît și în profile. A fost surprins totuși, aproape în toate zonele sondate,

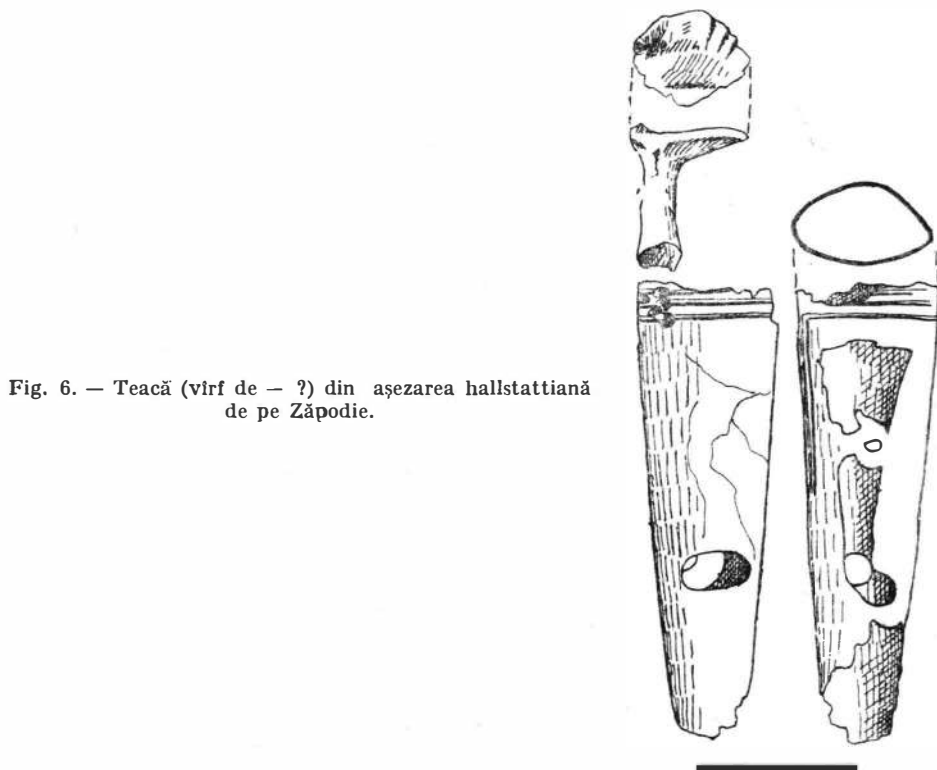

Fig. 6. — Teacă (vîrf de — ?) din așezarea hallstattiană de pe Zăpodie.

un nivel de locuire medievală reprezentat printr-un strat de pămînt castaniu-gălbui, mai intens sau mai slab pigmentat cu cărbune, după apropierea sau depărtarea față de locul caselor, cuprinzînd ceramică și pietre de rîu arse. Grosimea lui variază între cîțiva centimetri și 0,40—0,50 m, în ultimele locuri fiind vorba de alveolări naturale ale terenului, umplute din vechime cu pămînt de scursură.

La baza acestui strat se găsește un nivel de locuire din comuna primitivă, mai greu de diferențiat de solul viu datorită consistenței și culorii lor aproape identice. Nici grosimea lui nu depășește decît în mod excepțional, 0,10—0,20 m, fiind mai consistent și mai ușor de delimitat în apropierea complexelor ce-i corespund (gropi, vetre, urme de locuințe).

Materialele arheologice din comuna primitivă descoperite pe Zăpodie constau în primul rînd din ceramică. Deși în fragmente mici și destul

de corodată, ceramica poate fi plasată în Hallstattul timpuriu¹⁵. Așezarea din care provine se leagă deci foarte probabil de tezaurul descoperit la Sarasău în veacul trecut, cu atât mai mult cu cât locul găsirii acestuia din urmă, numit „Vilcelușe”, se află la circa 400 m depărtare de Zăpodie, dincolo de apa Sarasăului.

Dintre complexele legate de nivelul medieval de locuire au fost surprinse pînă acum urmele a opt case. Datorită imposibilității de a sacrifica pomii fructiferi aflați deasupra sau în apropierea lor, doar cinci dintre ele au fost dezvelite integral, pentru celelalte fiind obligați să ne mulțumim cu dezvelire parțială sau numai cu secționarea pînă la podeaua caselor.

Sapte case au fost de suprafață, adîncite doar cu 0,20—0,40 m în panta lină a terasei, pentru obținerea unor podele orizontale, astfel încît marginea lor dinspre vale, unde se găsea probabil și intrarea, coincidea cu nivelul vechi de călcare (fig. 7). A opta locuință, amenajată la piciorul

Fig. 7. — Zăpodie. Profil printr-o casă de suprafață.

pantei, unde în vechime se afla un mal înalt de 1,50—2 m, era adosată cu spatele la acest mal. Dar cum aici secțiunea noastră (S II/1966) nu a surprins decît o vatră-pietrar cu mult material ceramic și datorită faptului că nu am putut lărgi secțiunea, tipul respectiv de locuință ne apare

¹⁵ Materialele au fost văzute și datate de colegul Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale. Nu putem intra în detaliile discuțiilor purtate de specialiști asupra momentului de sfîrșit al epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului. A. Mozsolics plasează tezaurul de la Sarasău în faza finală a epocii bronzului, la sfîrșitul treptei B IV (*op. cit.*, p. 33).

încă greu de reconstituit. Dar și la el limita dinspre vale coincidea cu nivelul vechi al solului.

Datorită acestei împrejurări, linia dinspre vale a tuturor caselor a putut fi stabilită doar cu aproximație. Solul nu a păstrat nici un fel de urme la nivelul de la care a pornit amenajarea podelelor, și, cum nu s-au descoperit nici fragmente de lipitură de lut, este foarte probabil ca pereții construcțiilor să fi fost din birne de lemn, demontate și transportate în altă parte în momentul părăsirii vetrei satului vechi.

De formă rectangulară, locuințele de suprafață au avut laturile cu dimensiunile cuprinse între 3,50 și 4,50 m. În umplutura fiecăreia dintre ele s-au găsit pietre de rîu arse, dar în patru cazuri este vorba de adevărate „pietrare”, cu o cantitate impresionantă de bolovani (mulți spărți în foc), acoperind suprafața unei vetre mici cu latura de 0,80—1 m (fig. 8—10). În imediata apropiere a fiecăreia dintre vetrele cercetate s-a găsit cîte o groapă adîncită în podea, cuprinzînd cîteva pietre de rîu arse, mult cărbune și fragmente ceramice, uneori vase întregibile.

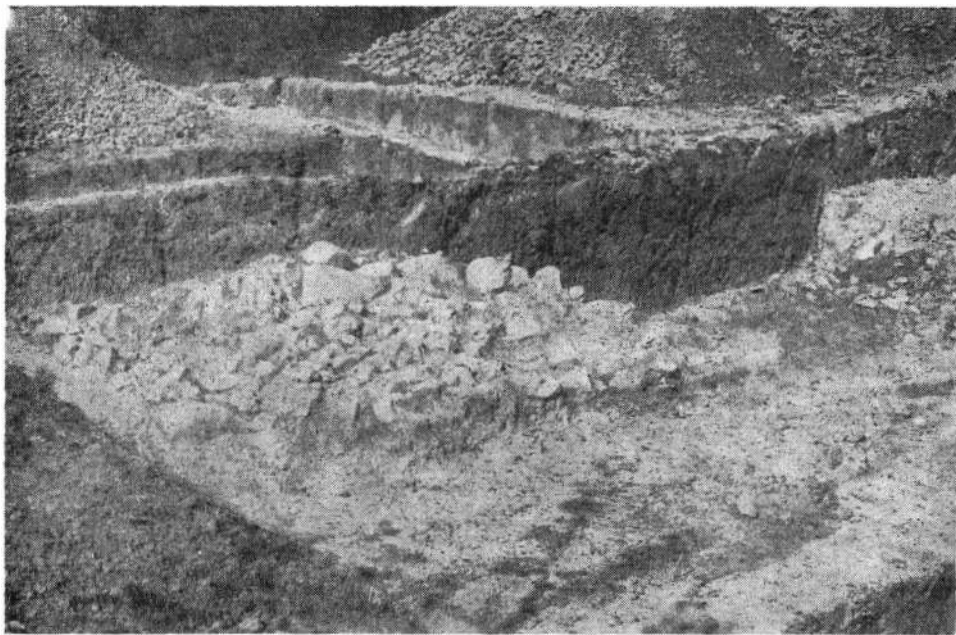

Fig. 8. — Lazul Mare. Pietrar într-o casă de suprafață.

Cele opt case nu par a reprezenta, datorită dispunerii lor pe teren (distanța dintre casele cele mai depărtate între ele este de peste 500 m) și suprafeței deocamdată foarte reduse pe care am sondat-o, decît o mică parte a resturilor de locuințe din vatra veche a satului. Este foarte probabil ca nu toate casele să dateze din aceeași etapă și ca locuirea din acest loc să fie mai îndelungată, pe durata cîtorva generații, cu atît mai mult cu cît la sfîrșitul campaniei 1968 am surprins pentru prima oară o suprapunere de două locuințe. Dar, așa cum vom arăta mai jos, ma-

Fig. 9. — Zăpodie. Pietrar într-o casă (nr. 4) de suprafață.

Fig. 10. — Zăpodie. Vatră într-o casă (nr. 4) după demontarea pietrelor.

terialele pe care le-am descoperit în umplutura caselor nu ne permit deocamdată o diferențiere cronologică a complexelor, urmînd, așadar, să așteptăm de la continuarea săpăturilor posibilitățile de periodizare și de datare relativă în cuprinsul așezării.

În fața uneia dintre case, situată cam în centrul Zăpodiei, s-au găsit urmele unei văiugi vechi, umplute cu o scursură de pămînt negru cu mult cărbune, ceramică, foarte multe bucăți de zgură de fier și două lame de cuțit din fier. Descoperirea trădează, fără îndoială, activitatea unui atelier de fierar. Secțiunea trasată puțin mai sus de văiugă (S VII/1967) a dat la iveală conturul unei locuințe de suprafață, cu resturile abia păstrate ale unei vetre, fără a se deosebi cu ceva de celelalte locuințe de suprafață din Zăpodie. În cazul în care sondajele viitoare din această zonă nu vor surprinde alte urme mai consistente ale unui atelier, atunci trebuie să acceptăm ipoteza că activitatea fierarului s-a desfășurat în aer liber, poate sub un acoperiș, în fața casei.

Materialele arheologice găsite în umplutura locuințelor satului medieval, în preajma vetrelor sau în stratul de cultură respectiv, sînt cantitativ destul de reduse. Explicația constă, desigur, în părăsirea metodică a acestei vetre de sat. Ele se compun, deocamdată, din material osteologic, din cîteva unelte și din ceramică.

Dintre unelte, în afara lamelor de cuțit amintite și a altor cîtorva piese de fier foarte oxidate, menționăm în primul rînd cutele pentru ascuțit cuțite, lucrate din piatră locală de rîu sau de carieră. Una dintre ele este de formă paralelipipedică și are capătul ornamentat cu o cruce.

Au apărut și cîteva fusaiole, făcînd parte din două tipuri distincte. Primul, din pastă fină și omogenă, de calitate superioară, se caracterizează prin profile bitronconice, cu cele două jumătăți de înălțimi inegale. Al doilea tip, cuprinzînd piese executate dintr-o pastă de calitate foarte slabă, în care s-a folosit ca degresant mult nisip cu bobul mare, arsă superficial și neunitar, prezintă profile rotunjite sau applatizate.

Un număr de 14 piese de ceramică reprezintă o apariție încă dificilă de explicat, atît în ceea ce privește utilizarea lor, cît și găsirea unor eventuale analogii. Este vorba de mici cilindri alungiți, cu capetele ușor rotunjite sau într-un caz cu capetele subțiate, lungi de 0,04—0,08 m, cu diametrul cuprins între 0,03 și 0,05 m, străbătuți pe întreg axul longitudinal de o perforație (fig. 11). Gama calitativă a acestor piese este destul de variată, la fel ca și dimensiunile lor. Datorită lipsei de analogii din literatura de specialitate sau din studiile etnografice privind Maramureșul și zonele învecinate, opinăm doar ipotetic pentru folosirea lor la o instalație primitivă de țesut, ca greutate în partea inferioară a firelor¹⁶.

Vasele de ceramică reprezintă, ca în aproape toate săpăturile arheologice, grupul cel mai numeros al inventarului descoperit. Ele constituie de asemenea, cel puțin deocamdată, argumentul principal pentru interpretările istorice ce pot fi avansate. Varietatea neașteptat de mare a tehnicii de lucru folosite la modelarea vaselor și la arderea lor, a repertoriului decorativ și chiar a formelor, face imposibilă prezentarea meto-

¹⁶ O piesă asemănătoare, puțin mai masivă (lg. 0,06 m; diam. 0,026 m), încă inedită, a fost găsită în 1957 la Păciul lui Soare, în nivelul de locuire din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Mulțumim colegului Petre Diaconu, care ne-a semnalat piesa.

dică sau exhaustivă a acestei categorii de materiale. O asemenea încercare depășește de altfel și intențiile acestui articol. Din acest motiv ne vom mărgini doar la câteva observații de ordin mai general, ilustrate prin piese selecționate din diferite tipuri și variante.

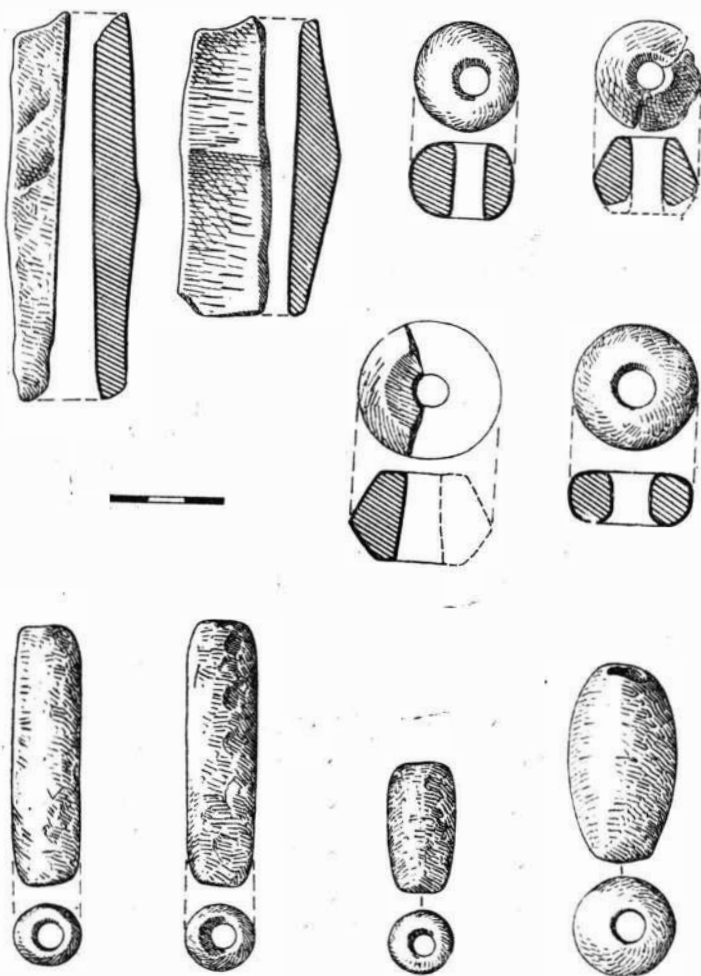

Fig. 11. — Cute, fusulole și greutăți (de țesut?) din umplutura caselor de pe Zăpodie.

O primă categorie este constituită din ceramica lucrată cu mîna, arsă superficial, probabil la foc deschis. Din ea fac parte fragmentele de tigăi de formă circulară, cu marginile scunde (fig. 12b), precum și țesturile pentru coptul plinii pe vatră, cu pereții groși, probabil de forma unor clopote (fig. 12a), găsite aproape în fiecare casă. Datorită aspectului foarte primitiv al acestor din urmă vase, am fost înclinați la începutul săpăturilor să le atribuim locuirii din comuna primitivă. Ulterior am găsit în groapa de lingă vatra unei case și pe vatra unei alte case, alături de ceramica lucrată la roată, fragmente de la mai multe țesturi, astfel

încît apartenența lor la complexele medievale este în afară de orice îndoială.

Au apărut și câteva fragmente de oale mari lucrate cu mîna, cu pereții relativ groși (peste 0,01 m), avînd într-unul dintre cazuri o buză

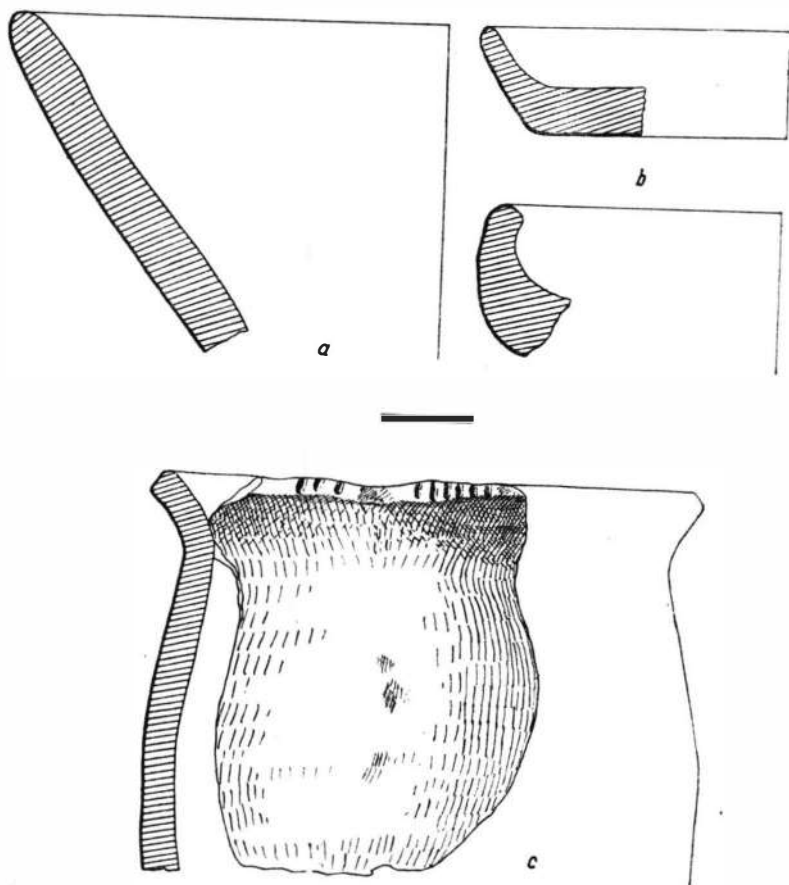

Fig. 12. — Ceramică lucrată cu mîna: *a*, fragment de țest; *b*, fragmente de tigăițe; *c*, fragment de oală cu impresiuni pe buză.

destul de înaltă, ușor răsfrintă în afară, cu muchia lată și decorată cu impresiuni neregulate (fig. 12c).

Cuprinderea într-o a doua categorie a restului ceramicii, în aceea a vaselor lucrate la roată, are o valoare mai mult metodologică, deoarece din punctul de vedere al tehnicii de modelare, se constată o varietate foarte mare, de la vase pe care abia se distinge rectificarea pe roata înceată și pînă la cele lucrate pe roata rapidă, de factură net superioară. Calitatea pastei și arderea variază și ele mult, cu specificarea că marea majoritate a vaselor sînt lucrate dintr-o pastă inferioară, cu mult nisip ca degresant, că predomină arderea semioxidantă realizată în cuptoare primitive și că ceramica medievală cenușie lipsește cu desăvîrșire.

Dimensiunile oalelor variază între subunitățile litrului și 8—10 litri sau, poate, chiar mai mult, judecînd după unele fragmente cu curbura foarte largă. Predomină totuși oalele cu o capacitate de 4—8 litri. Cele mai frecvente sînt cu buzele scunde, arcuite spre exterior și subțiate la capăt, dar apar și buze înalte sau cu o profilare complicată, executată cu precizie, caracteristică pentru ceramica medievală orășenească. Toarele lipsesc cu desăvîrșire.

Grosimea pereților este cuprinsă între 0,002 și 0,003 m la oalele mici și mijlocii și pînă la 0,02 m și chiar mai mult la oalele mari, în special în partea lor inferioară. Semnele de olar au apărut pînă acuma doar în mod excepțional (fig. 15b).

Repertoriul decorativ al ceramicii lucrate la roată cuprinde cîteva procedee tehnice realizate într-o gamă mare de combinații. Amintim dintre ele, în primul rînd, striul și canelura, trasate des sau distanțat, uneori în fascicule, acoperind în special umerii oalelor, dar coborînd și pînă pe pîntecele acestora (fig. 13a). Ele se combină în multe cazuri

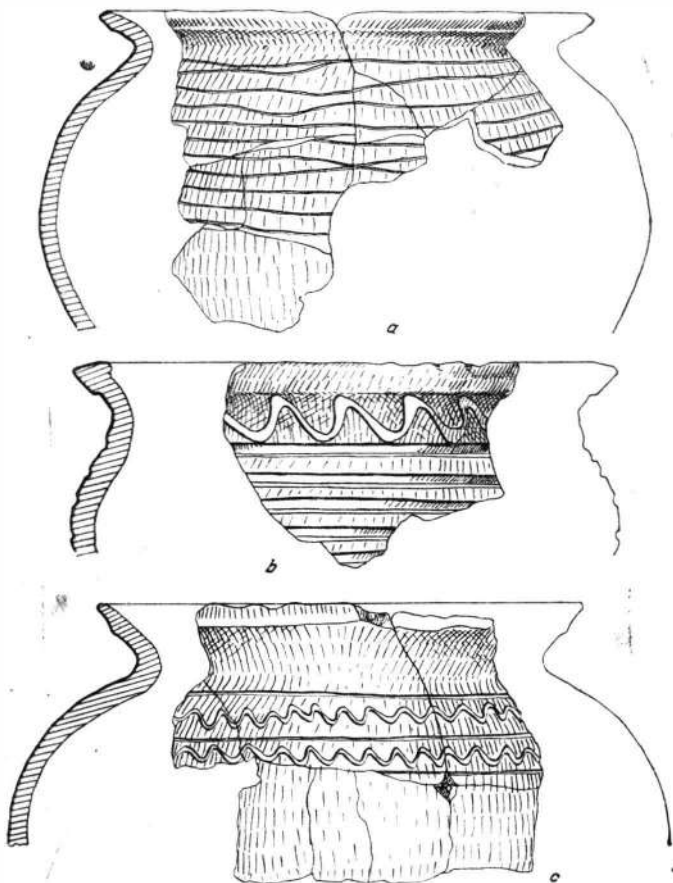

Fig. 13. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

cu valul simplu, și notăm în acest sens drept caracteristice oalele decorate, imediat sub buză, printr-un val cu meandre strînse și avînd umerii striiați sau canelați (fig. 13b), ca și oalele decorate pe umăr, printr-o combinație de două valuri delimitate prin trei striuri (fig. 13c). Un număr destul de mare de oale sînt decorate prin două sau mai multe valuri simple, ce coboară uneori pînă mai jos de jumătatea înălțimii lor (fig. 16a).

Valul simplu, trasat foarte neregulat cu meandre scunde și strînse, aproape ca un zigzag, o singură dată sau de două ori pe umărul și deasupra pintecului oalei, apare pe cîteva exemplare de dimensiuni mici (fig. 14a).

Un loc important îl ocupă decorul executat cu pieptenele avînd 2 pînă la 6 dinți. El a fost folosit atît pentru realizarea fasciculelor de striuri, cît și a benzilor în val, al căror aspect variază de la trasee foarte largi, abia ondulate și pînă la meandrele înalte și foarte strînse, cu creștele aproape unghiulare (fig. 15c și 17a). Valul trasat cu pieptenele se combină, în unele cazuri, cu caneluri și cu striuri, simple sau în fascicule (fig. 17c). O oală de dimensiuni mici are pîntecele decorat cu două registre de valuri trasate cu pieptenul, încadrate de un registru de impresiuni în formă de spic, trasat pe umăr, și de un registru de striuri trasat tot cu pieptenul în apropiere de fundul vasului (fig. 15b). Pe cîteva fragmente, pieptenele a fost utilizat pentru trasarea unor fascicule scurte și drepte de striuri, dispuse oblic la partea superioară a umărului (fig. 17b).

Notăm, în continuare, un alt procedeu decorativ, întîlnit mai rar, constînd din impresiuni „cu unghia”, în forma unor linii scurte arcuite, continue sau întrerupte, formînd un registru sub gîtul vasului, deasupra

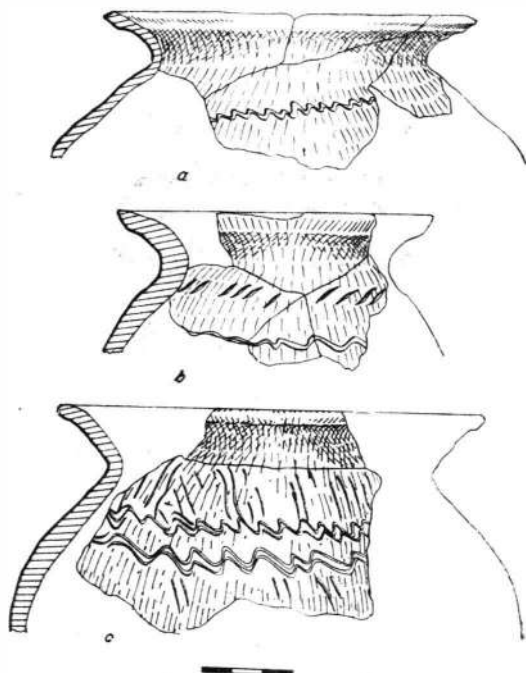

Fig. 14. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

striurilor, a canelurilor sau a registrelor de valuri (fig. 14b și 15a). În sfârșit, fără a epuiza repertoriul pe care-l descriem, amintim decorul realizat din împunsături dispuse de obicei în formă de registre sub gît

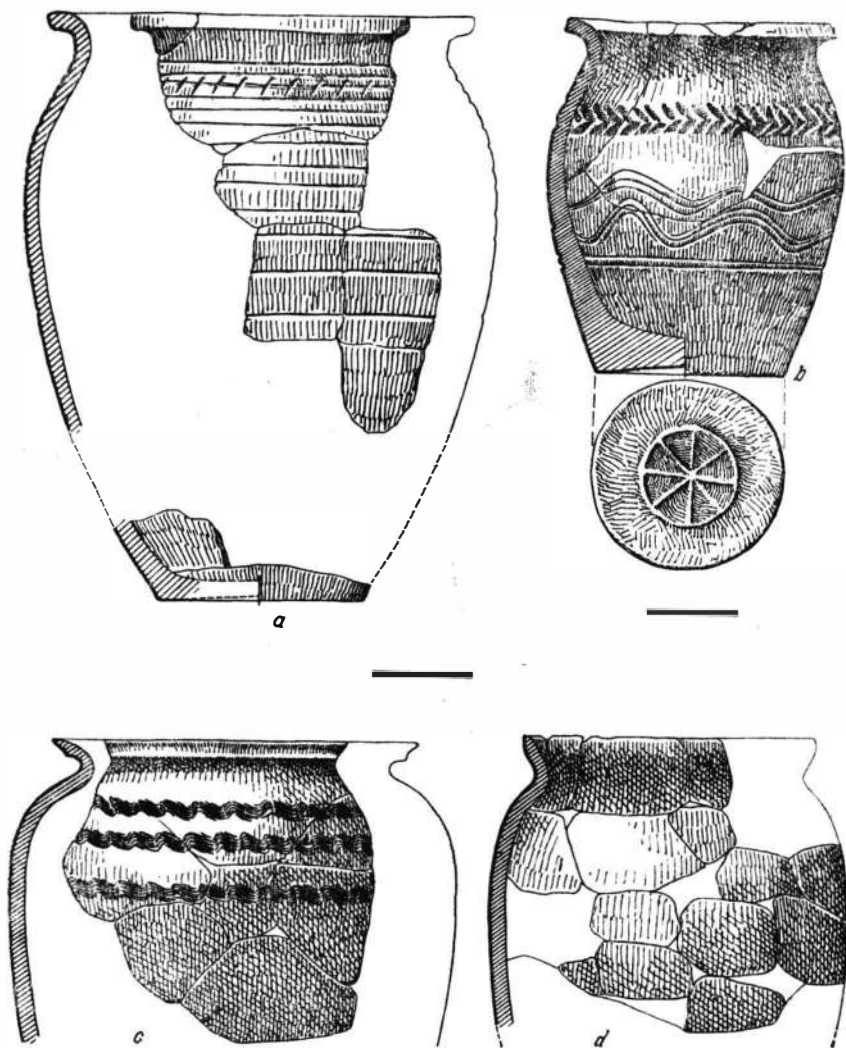

Fig. 15. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

sau pe umărul oalelor (fig. 16b), apariția izolată a decorului realizat cu roțița, ca și câteva fragmente ceramice cu ornament în relief.

Sînt îndeobște cunoscute dificultățile valorificării și interpretării istorice a unei descoperiri arheologice din ultimele secole ale mileniului I și de la începutul mileniului nostru atunci cînd argumentele constau aproape exclusiv din ceramică. Datarea acestora din urmă și includerea

ei în anumite arii de cultură materială, corespunzând principal unor teritorii ocupate de etnosuri distincte în epoci cronologic precizate, întimpină dificultăți și în cazul materialelor prezentate mai sus. Constatarea nu face decît să oglindească stadiul actual, încă destul de puțin avansat, al cercetărilor de arheologie prefeudală și feudală din țara noastră.

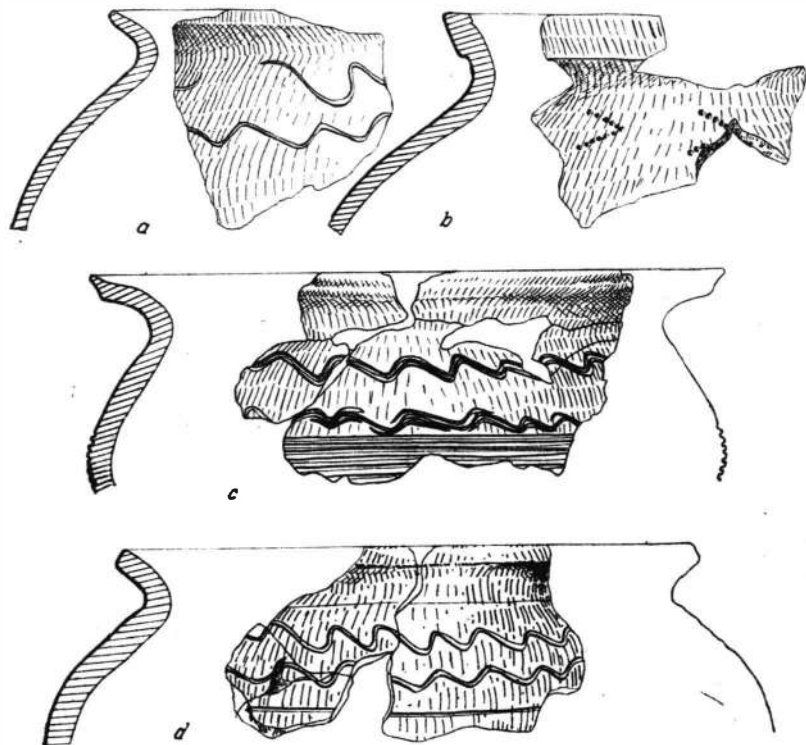

Fig. 16. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

Marea varietate a formelor, a profilelor, a tehnicii de execuție și a decorului ceramicii de la Sarasău face ca găsirea unor analogii să fie foarte ușoară, poate chiar primejdios de ușoară. Ne referim la o întreagă categorie de trăsături arhaice sau mai degrabă „arhaizante”, ca prezența tigăițelor și a oalelor lucrate cu mîna, a profilelor cu buze scunde puțin răsfrînte spre exterior și ușor subțiate sau a combinațiilor de valuri, caneluri și împunsături ale decorului, cu folosirea pieptenului, trăsături care ne îndreaptă privirea asupra materialelor datate în veacurile VIII—X¹⁷.

¹⁷ Avem în vedere în special ceramica din așezările slave din interiorul arcului carpatic și din Polonia, evoluată în secolele VII—IX, sub influența ceramicii provinciale romano-bizantine. O discuție detaliată asupra analogiilor, cu citarea literaturii de specialitate, ni se pare, deocamdată, prematură. Semnalăm de asemenea că apropieri de loc neglijabile pot fi făcute cu ceramica din secolul al XI-lea din sudul Moldovei, publicată recent de Dan Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, 19, 1968, 2, p. 240 și urm.

Dar asemenea analogii, oricît de ispititoare ar fi ele, nu reprezintă totuși mai mult decît unul din elementele necesare interpretării istorice pe care o urmărim. Apropierea cu ceramica din veacurile VIII—X privesc, în toate cazurile, piese desprinse din contextul ceramic descoperit la Sara-

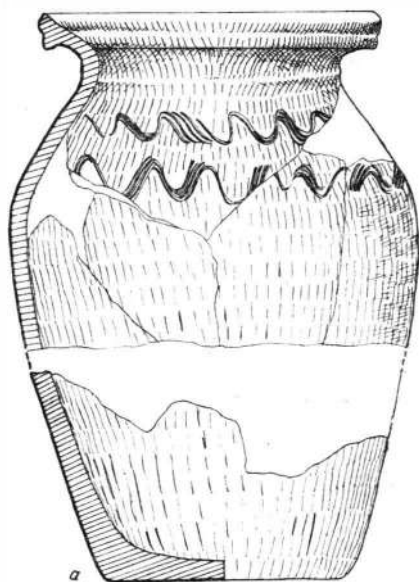

Fig. 17. — Ceramică din umplutura caselor de pe Zăpodie.

său în complexe închise, în gropile caselor. Pe de altă parte, și la ceramica de factură rurală din veacul al XIV-lea, sau chiar de la sfîrșitul acestuia, descoperită la Suceava, se regăsesc multe din trăsăturile arhaice ale materialelor de la Sarasău¹⁸. De aceea, indiferent de analogiile posibile, ceramica de la Sarasău trebuie apreciată ținîndu-se seama de ansamblul caracterelor ei, iar datarea vetrei vechi a satului, în măsura în care ne putem sprijini doar pe asemenea materiale, trebuie să pornească de la trăsăturile cele mai evolute și cele mai recente ale ceramicii descoperite. Totodată, în comparațiile ce le putem face cu materialele de acest gen din alte regiuni, mai apropiate sau mai îndepărtate, credem că o deosebită

¹⁸ Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la celatea Scheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 925 și urm. și fig. 2 și 4, ceramică lucrată cu mîna sau la roata înceată, decorată prin val trasat cu pieptenele, datată cu monede de la sfîrșitul veacului al XIV-lea; vezi și E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, XV, 1964, 1, p. 85 și urm., fig. 1—3.

importanță prezintă nu atât asemănările, cât deosebirile. În acest din urmă sens notăm, printre altele, că, deocamdată, la Sarasău nu au apărut căldările de lut, caracteristice unor întinse zone învecinate pentru veacurile XI—XII, și că decorul constând din fascicule scurte de linii paralele trasate oblic cu pieptenele pe umărul oalelor nu-și găsește analogii în zonele învecinate, ci în regiunile de la Dunărea de Jos.

Credem că, în stadiul actual al săpăturilor de la Sarasău, datarea și interpretarea istorică a așezării descoperite se pot întemeia pe trei elemente principale :

1. În ceramica de la Sarasău există materiale care din punctul de vedere al tehnicii de lucru și al profilelor nu-și găsesc în regiunile învecinate nici o analogie înainte de secolele XII — XIII și nici nu-și pot găsi analogii înainte de această vreme, deoarece aparțin ceramicii „orășenești”, central-europene, de factură superioară. *În aceeași locuință și în condiții absolut clare, pe vetre sau în gropile de lângă vetre, s-au găsit atât fragmente ceramice sau vase întregibile cu trăsături arhaice, cât și materiale aparținând ceramicii superioare, lucrate la roata rapidă, cu profile foarte evolute.*

2. Pe multe dintre oalele descoperite la Sarasău se îmbină trăsăturile arhaice (tehnică de modelare, ardere, decor) cu cele sensibil mai evolute, care nu-și găsesc analogii în ceramica veacurilor VIII—X (în special pentru profilurile buzelor).

3. Apropierile cele mai firești, geografice și cronologice, pe care le putem găsi ceramicii de la Sarasău se află tot în Maramureș, în descoperirile de la Cuhea. În reședința fortificată a bogdăneștilor și în cimitirul bisericii lor de piatră, într-un mediu desemnat de izvoarele scrise fără echivoc drept românesc și datat sigur în veacul al XIV-lea, ceramica atestă, de asemenea, apreciată la nivelul secolului respectiv, conservarea unor trăsături arhaice. Mai mult, ea cuprinde o bună parte a repertoriului de forme, de tehnică sau de decor ce caracterizează materialele de la Sarasău ¹⁹.

Atragem atenția asupra succesiunii de valuri simple de pe întreaga înălțime a oalelor, precum și asupra profilelor de buze „gulerate” (fig. 17), dar și a profilelor cu buze înalte, ce apar în forme identice în ambele locuri. Deosebirea esențială constă în apariția doar excepțională pe ceramica de la Cuhea a decorului executat cu pieptenele (cu observația că la Cuhea încă nu am cercetat urmele satului din veacul al XIV-lea) și în locul relativ important pe care-l ocupă aici decorul executat cu roțița. O a doua deosebire, explicabilă și semnificativă totodată, constă în procentul mult mai ridicat, în ceramica de la Cuhea, a materialelor de factură superioară provenind din ateliere cu producție „standardizată” și în apariția ceramicii smălțuite de origine central-eruropeană, observația fiind valabilă în special pentru descoperirile din ultima fază de existență a reședinței bogdăneștilor, încheiată în anii 1350—1360.

Din toate aceste motive și cu rezervele pe care le impun atât stadiul încă incipient al cercetărilor din vatra veche de sat din Zăpodia Sarasăului, cât și împrejurarea că nu am descoperit, deocamdată, cimitirul care-i

¹⁹ R. Popa, M. Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea*, p. 25 și urm., fig. 21 și 32.

corespunde, credem că această așezare datează din veacurile XII—XIII. Dacă pentru data ei de sfârșit putem folosi rezultatele obținute la Cuhea, cu valoare de termen *ante quem*, în schimb începuturile așezării pot fi datate numai ipotetic, iar extinderea duratei sale pe două secole se întinde

Fig. 18. — Biserica veche de piatră din Sarasău.

meiază, deocamdată, numai pe surprinderea unei suprapuneri de case cuprinzând materiale cu caractere identice.

Așezarea despre care este vorba, că și cetățuia, ilustrează nivelul de locuire românească din Maramureș anterior apariției primelor știri scrise referitoare la această societate. În cazul special al Sarasăului, rezultatele cercetărilor de pînă acum pledează pentru mutarea vetrei satului de pe valea secundară în apropierea cursului de apă principal din regiune, lângă Tisa. Cît despre problemele mai largi pe care le ridică descoperirile de la Sarasău și în primul rînd conservarea în ceramică pînă într-o epocă relativ tîrzie a unor trăsături arhaice, încercarea de a le rezolva depă-

şeşte cadrul acestui studiu preliminar. Ele se află în atenţia cercetărilor viitoare.

Biserica veche a satului. Amintirea epocii în care vatra satului se

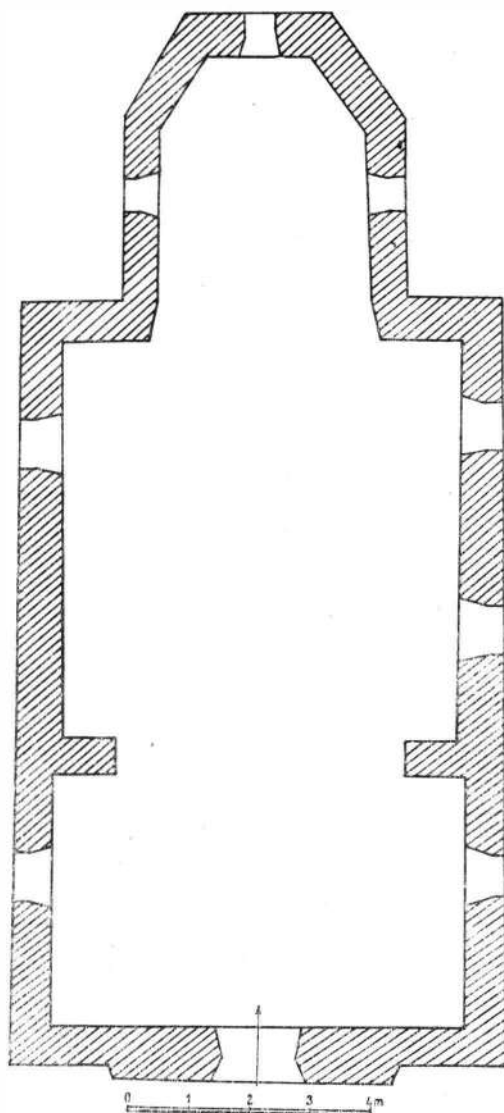

Fig. 19. — Biserica veche din Sarasău. Plan.

afla în valea Sarasăului, pe Zăpodie, a dispărut de multă vreme din tradiţiile păstrate de săteni. Bătrînii de la Sarasău ştiu în schimb că „satul vechi” a fost situat pe malul Tisei şi că s-a mutat de acolo datorită deselor revărsări ale apelor. Tradiţia pare să oglindească într-o oarecare măsură realitatea, dar numai pentru o epocă relativ recentă.

Pe de o parte, revărsările dese ale râurilor maramureșene au început o dată cu sfârșitul veacului al XVIII-lea, în urma despăduririlor masive inițiate de administrația austriacă, care au determinat creșterea variației debitului de apă în diferite anotimpuri și formarea puhoaielor după ploile torențiale. Este deci probabil ca încă din secolul trecut satul să fi avut tendința de a se îndepărta de albia Tisei.

Pe de altă parte, în apropierea Tisei, destul de departe de mijlocul actual al satului, se află cea mai veche clădire din Sarasău, o biserică de piatră lipsită de o datare precisă (fig. 18). Data de 1700 pictată cu vopsea roșie în pronaos, în dreapta intrării, se referă foarte probabil la o restaurare sau la o amplificare a monumentului, deoarece grosimea zidurilor diferă de la naos la pronaos (fig. 19). Acoperișul de lemn și turla mică de pe pronaos sînt și ele recente, în forma lor actuală, chiar dacă ilustrează în principiu interesanta interferență petrecută în Maramureș între arhitectura de lemn și aceea de piatră. Dar altarul pentagonal și partea de răsărit a navei, atestînd un plan obișnuit celor mai vechi biserici de piatră din Maramureș²⁰, pledează pentru datarea monumentului în veacul al XIV-lea. De altfel și o informație documentară de la mijlocul veacului al XV-lea pare a argumenta în același sens²¹.

Considerațiile de mai sus explică de ce atenția cercetărilor noastre s-a îndreptat și asupra acestei zone. Săpăturile se reduc, deocamdată, la două sondaje practicate pe latura de nord și de est a altarului bisericii vechi. Rezultatele nu au fost concludente, deoarece numeroasele îngropări succesive din acest loc au răvășit cu totul mormintele mai vechi. Morminte nederanjate, datate prin monede, nu am surprins decît din veacul al XVIII-lea, dar au apărut în schimb alte materiale arheologice, în special ceramică, ce impun continuarea cercetărilor în această regiune. Vom încerca, în campaniile viitoare, atît sondarea interiorului bisericii, cît și a zonelor ceva mai îndepărtate de monument și de cimitirul ce-l înconjură.

NOUVELLES RECHERCHES D'ARCHÉOLOGIE MÉDIÉVALE AU MARAMUREȘ

FOUILLES DE SARASĂU

RÉSUMÉ

Le village de Sarasău est l'un des premiers établissements roumains de Maramureș attestés par les sources écrites. Les documents, qui datent de la première moitié du XIVe siècle, indiquent l'existence dans cet endroit du centre d'une formation sociale-politique du type préétatique,

²⁰ R. Popa, *Biserica de piatră din Cuhea*, p. 522—525 și fig. 7.

²¹ Un document din 1456 pomenește despre cotropirea de către cîmpulungeni a „două mănăstiri sau biserici” și a unor pămînturi aparținînd mănăstirii din Peri, aflate „atît în hotarul Sarasăului, cît și în acela al Săpînței” (I. Mihályi, *Diplome*, p. 393). Deoarece Peri se află dincolo de Tisa, în dreptul Cîmpulungului, care, la rîndul său, se mărginește pe malul de sud atît cu Sarasău, cît și cu Săpînța, mențiunea este neclară în măsura în care nu știm dacă localizarea la Săpînța și Sarasău se referă și la biserici sau numai la pămînturi.

dont les origines sont antérieures à l'an 1300. Les recherches de Sarasău ont en vue l'étape chronologique qui, dans l'histoire des Roumains du Maramureş, a précédé le XIVe siècle, ce dernier étant connu par des sources écrites et aussi grâce aux fouilles archéologiques de ces dernières 6 années.

Les recherches sont poursuivies sur plusieurs points du territoire du village. On présente les résultats préliminaires concernant trois secteurs : la *Cetățuia* (petite fortification), l'emplacement du vieux village et l'ancienne église en pierre.

La petite fortification de Sarasău est placée dans une vallée latérale, à deux kilomètres environ au sud de la rive de la Tisa. De forme à peu près circulaire avec les diamètres de 23 et de 28 m, elle se compose d'un vallum en terre et d'une fosse de défense. Il ne reste aucune trace des constructions en bois de l'intérieur. Les fragments céramiques trouvés dans le vallum ainsi que les analogies avec une autre fortification du Maramureş, celle d'Oncești, permettent de dater sa construction aux XIIe — XIIIe siècles.

L'emplacement du vieux village a été découvert entre cette petite fortification et la vallée de la Tisa. On a découvert jusqu'à présent les traces de 8 habitations, toutes de surface, composées d'une seule pièce de 3,50 × 4,50 m. Près de l'une de ces habitations se trouvait un atelier de forgeron. A part quelques outils (couteaux, grès, etc.) on trouva beaucoup de céramique. Elle est travaillée à la main, à la roue lente et à la roue de pied, et porte une décoration assez variée. La céramique de tradition préféodale, travaillée à la main ou à la roue lente, a été découverte dans les mêmes complexes (fosses près des foyers des maisons) que la céramique médiévale de facture supérieure. Les formes céramiques les plus évoluées sont des XIIe — XIIIe siècles, ce qui permet de dater tout l'établissement de cette époque.

Une des particularités de l'évolution du Maramureş est la conservation jusqu'à une époque avancée des vestiges de la culture matérielle de tradition préféodale. La céramique trouvée à Sarasău précède, du point de vue chronologique, les matériaux similaires découverts toujours au Maramureş, à Cuhea, à Giulești et autres endroits, et datant du XIVe siècle.

Les sondages exécutés à la vieille église en pierre ne sont pas encore tout à fait concluants. Cette construction est liée à l'emplacement du village du XIVe siècle, qui se trouvait alors près du rivage de la Tisa. La forme polygonale de l'autel, qui a ses analogues à Cîmpulung, à Cuhea et autres endroits du Maramureş, ainsi que certaines informations documentaires permettent de dater l'église du XIVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vue générale du sud de la vallée de Sarasău ; a, Cetățuia ; b, Lazul Mare ; c, Zăpodia ; d, village actuel ; e, cours de la Tisa.

Fig. 2. — Cetățuia. Trace du fossé et du vallum sur le côté sud.

Fig. 3. — Cetățuia. Le vallum vu de l'intérieur.

Fig. 4. — Cetățuia. Plan d'ensemble.

Fig. 5. — Cetățuia. Profils. A, Portion du profil ouest du S I/1966 ; B, Portion du profil nord du S II/1966.

Fig. 6. — Fourreau (pointe de— ?) provenant de l'établissement hallstattien de Zăpodia.

Fig. 7. — Zăpodia. Profil d'une habitation de surface.

Fig. 8. — Lazul Mare. Four en pierre d'une maison de surface.

Fig. 9. — Zăpodia. Four en pierre d'une maison (n°4) de surface.

Fig. 10. — Zăpodia. Four d'une maison (n°4) après l'écartement des pierres.

Fig. 11. — Pierres de polissage, fusaïoles et poids (de tissage ?) provenant des maisons de Zăpodia.

Fig. 12. — Céramique travaillée à la main : a, fragment d'un couvercle pour la cuisson du pain ; b, fragments de casseroles ; c, fragment de pot avec impression sur le bord.

Fig. 13. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 14. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 15. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 16. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 17. — Céramique trouvée dans les maisons de Zăpodia.

Fig. 18. — L'ancienne église en pierre de Sarasău.

Fig. 19. — L'ancienne église de Sarasău. Plan.

TOPOARE DE SILEX ȘLEFUITE DESCOPERITE PE TERITORIUL COMUNEI VALEA SEACĂ (JUD. IASI)

DE

V. MIHALACHE

Ca urmare a cercetărilor de teren efectuate în ultimii cinci ani cu sprijinul unor elevi de la Școala generală de 10 ani din satul Topile (sat component al comunei), s-au descoperit pe teritoriul acestei comune un număr de opt topoare de silex, șlefuite, dintre care cinci sînt întregi și trei fragmentare. Alte două topoare, tot din silex șlefuit, provin de pe teritoriul unor localități apropiate.

Cele zece piese se află în colecția autorului.

Comuna Valea Seacă este situată în partea de nord—nord-vest a orașului Pașcani, la o distanță numai de 7 km de acest oraș și foarte aproape de căile de circulație de pe valea Siretului.

Această comună se situează în zona puternic fragmentată a Podișului Sucevei, care, la rîndu-și, face parte din marea unitate fizico-geografică a Podișului Moldovei¹.

Comuna se află pe podul terasei Valea Seacă, situată pe malul drept al Siretului. Terasa are lățimi ce variază între 1 și 3 km, profile longitudinale mici, favorabile unei bune expoziții către soare², altitudini absolute de 240—280—290 m și zone aproape orizontale³, favorabile vetrelor de sat ale comunei.

Dintre piesele amintite mai sus, patru s-au găsit pe dealurile din partea de vest—nord-vest a satului Valea Seacă, numite „Coasta Rujei”

¹ I. Șandru și colab., *Probleme de geografie economică din raionul Pașcani*, Comunicare prezentată la sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași din 22—24 mai 1955, în *Probleme de geografie economică din raionul Pașcani, Analele Universității „Al. I. Cuza”, Iași, t. III, fasc. 1—2, 1957, p. 443—444.*

² I. Șandru și colab., *Cîteva probleme de geografie din orașul Pașcani*. Comunicare științifică prezentată la sesiunea Academiei, București, 11 ianuarie 1954, în *Analele științifice ale, Universității, „Al. I. Cuza” din Iași (serie nouă), Secțiunea II (St. Naturale), t. V, fasc. I, 1959 p. 197—199.*

³ I. I. Strcu, *Valea Siretului în sectorul raionului Pașcani și problema genezei Șei de la Ruginoasa*, în *Probleme de geografie*, vol. II, București, Edit. Acad., 1955, p. 208—209.

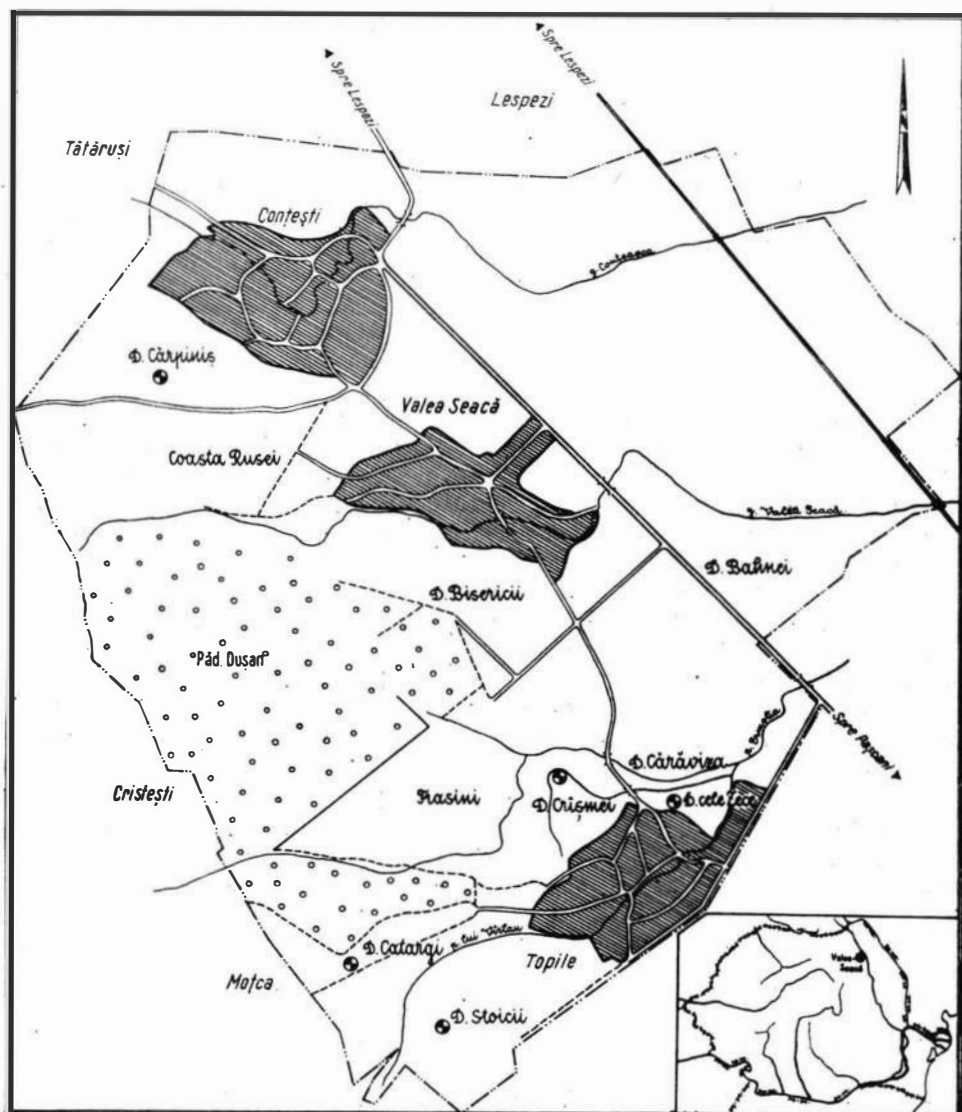

Fig. 1. — Harta cu punctele unde s-au descoperit topoare de silex pe teritoriul comunei.

și „Dealul Cărpiniș” Nefiind însă găsite la un loc, considerăm că nu poate fi vorba de descoperirea vreunui depozit. Ținem să remarcăm și faptul că acestea nu sînt unicele piese de acest gen descoperite aici. N. Zaharia consemnează descoperirea unui topor de silex negru pe „Dealul Ruja” încă din 1953⁴, iar localnicii vorbesc și despre găsirea altor asemenea topoare, pe care nu le-au păstrat.

Pieseile sînt lucrate în genere din silex de culoare alburie-vineție, materie primă ce credem că provine din carierele de pe cursul superior al Nistrului⁵.

1. Topor de silex, descoperit pe dealurile „Ruja-Cărpiniș”. Are formă aproximativ trapezoidală, cu una din fețe știrbită, probabil, în timpul ciopririi. Este de tipul cu ceafa groasă, avînd fețele șlefuite parțial. Părțile dinspre ceafă, precum și fețele înguste sînt neșlefuite și păstrează urme adînci ale ciopririi. Taișul arcuit ușor și ascuțit este știrbit, ceea ce presupune deteriorarea lui în timpul utilizării. Este în genere lucrat grosolan, cioplit în retușe largi. Are următoarele dimensiuni: $17 \times 6 \times 3,8$ cm (fig. 2/1).

2. Topor de silex de formă aproximativ dreptunghiulară. Are fețele ușor bombate, taișul puțin arcuit și ascuțit; nu pare a avea urme de folosire. Piesa este frumos șlefuită numai pe fețe, dar în partea dinspre ceafă a acestora se mai pot observa urmele primului stadiu de prelucrare. Muchiile sînt neșlefuite.

Toporul, descoperit pe aceleași dealuri „Ruja-Cărpiniș”, aparține tipului cu ceafa groasă. Are dimensiunile de $12,3 \times 3,7 \times 2,7$ cm (fig. 3/1).

3. Topor de silex asemănător ca tehnică de lucru cu cel descris mai sus, de care se deosebește prin dimensiunile mai modeste de $9 \times 4,2 \times 2$ cm și culoarea mai deschisă, precum și prin locul descoperirii, care de astă dată este „Dealul Stoicii” (fig. 3/2).

4. Topor de silex descoperit pe „Dealul Crișmei”; are formă trapezoidală. Șlefuirea s-a făcut pe o lungime de aproximativ 3 cm și numai pe fețe, înspre taiș; în rest este cioplit. Taișul subțiat, ascuțit și frumos arcuit, păstrează urme de întrebuințare. Aparține tipului cu lama subțire. Are dimensiunile de $11 \times 4,9 \times 1,8$ cm (fig. 3/3).

5. Topor de silex de culoare alburie și numai parțial vineție are forma trapezoidală și secțiunea transversală aproximativ lenticulară. Este șlefuit parțial. Taișul arcuit este bine ascuțit, dar cu unele știrbituri, ceea ce presupune utilizarea lui. A fost descoperit pe „Coasta Catargii” și are următoarele dimensiuni: $13 \times 4,8 \times 2$ cm (fig. 3/4).

6. Celelalte trei piese descoperite pe teritoriul comunei, după cum arătam mai sus, sînt fragmentare. Două dintre ele au fost găsite pe aceleași dealuri „Ruja-Cărpiniș”.

a) Primul, aproape întreg (exceptînd ceafa din care lipsește un fragment), avea forma aproximativ dreptunghiulară; taișul ascuțit și ușor arcuit păstrează urme evidente de întrebuințare. Șlefuirea se observă

⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, Edit. Acad. 1970, p. 285.

⁵ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Un topor de silex șlefuit descoperit în Moldova de Nord-Vest*, în SCIV, XIII, 1962, 1, p. 91—92.

numai parțial pe fețe. Tipologic credem că aparține topoarelor cu ceafă groasă (fig. 4/1).

b) Din al doilea exemplar se păstrează numai jumătatea dinspre tăiș și deci este mai greu de descris și de încadrat tipologic. Are o culoare mai deschisă. Credem că la confectionarea lui s-a folosit o tehnică similară pieselor descrise mai sus, iar tipologic considerăm că face parte din grupa topoarelor cu ceafa groasă (fig. 4/2).

c) Particularități prezintă cel de-al treilea topor fragmentar, de la care s-a păstrat numai jumătatea dinspre tăiș. Este lucrat dintr-un silex de culoare alburie, dar care la partea superficială a căpătat o nuanță gălbuie. Are formă trapezoidală și este foarte bine șlefuit pe toate fețele, încît nu se mai pot observa decît două mici urme de cioplire. Tăișul este arcuit și puternic știrbit, lucru ce nu considerăm că trebuie pus pe seama folosirii intense. Mai curînd este vorba de o încercare de retușare ulterioară cu scopul de a-l repara, operație ce n-a mai ajuns la finalizare. Aceluiași fapt i se datorește, probabil, și ruperea jumătății dinspre ceafă.

Toporul fragmentar descoperit de curînd pe terenul destelenit de pe „Dealul Cărviză” face parte din categoria topoarelor cu lama subțire. Dimensiunile fragmentului sînt: $8,5 \times 7,5 \times 1,7$ cm (fig. 4/3).

7. Ultimile două piese, după cum s-a mai amintit, au fost descoperite pe teritoriul unor comune apropiate, avînd ca trăsătură comună aceeași materie primă (silex de culoare alburie vinetie).

a) Prima piesă, descoperită pe teritoriul comunei Miroslăvești (jud. Iași), a fost donată de Traian Bița, tehnician la Direcția tehnică județeană Iași. Este un topor de formă trapezoidală, șlefuit parțial, de tipul cu ceafa groasă, avînd tăișul complet deteriorat, lucru ce trebuie probabil pus pe seama unei intense utilizări. Dimensiunile sînt de $11,2 \times 4,6 \times 3$ cm (fig. 4/4).

b) A doua piesă a fost descoperită pe teritoriul comunei Fîntîna Mare (jud. Suceava) și donată de prof. Vasile Ilade din satul Giștești, comuna Pașcani, jud. Iași. Este una din cele mai frumoase piese. Este bine șlefuită pe toate fețele, dar se mai pot observa și urme ușoare de cioplire. Tăișul este ușor arcuit, bine ascuțit și nu poartă urme de întrebuințare. Mica știrbătură ce se poate observa i-a produs-o donatorul piesei. Are formă trapezoidală și dimensiunile de $13 \times 5 \times 2,5$ cm (fig. 2/2).

Cea mai mare parte din topoarele descoperite aparțin tipului cu ceafa groasă, unele și tipului cu lama subțire.

În privința încadrării cronologice a pieselor descoperite pe teritoriul comunei și în zonele apropiate, deși întîmplător și izolat, presupunem pe baza studiilor făcute de cercetătorii care s-au ocupat de problema topoarelor de silex din Moldova, că acestea nu pot depăși limita cronologică superioară a culturii Gorodsk-Horodiștea⁶.

⁶ Vl. Dumitrescu, *Cu privire la problema topoarelor de silex din Moldova*, în SCIV, XII, 1961, 2, p. 366.

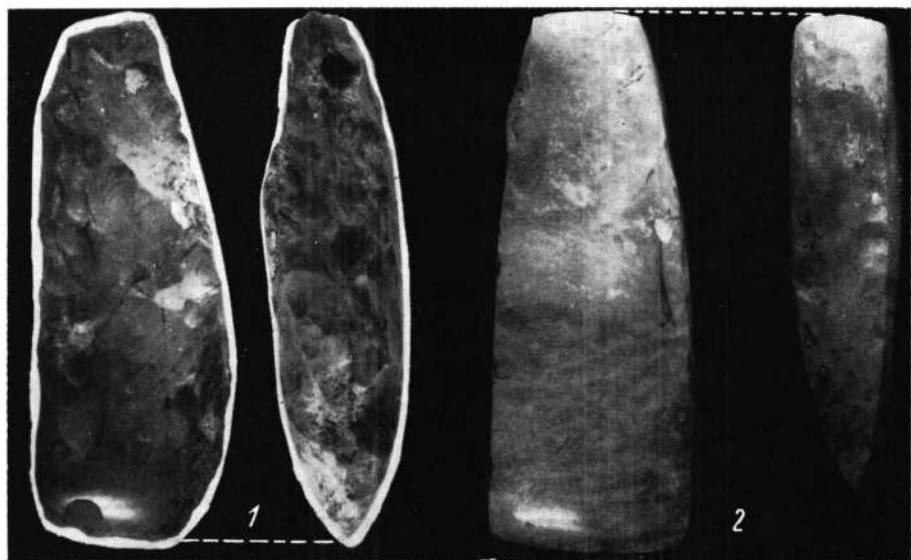

Fig. 2. — Valea Seacă și Fintina Mare (jud. Suceava) : 1, Valea Seacă „Dealul Ruja-Cărpiniș” ; 2, Fintina Mare (jud. Suceava).

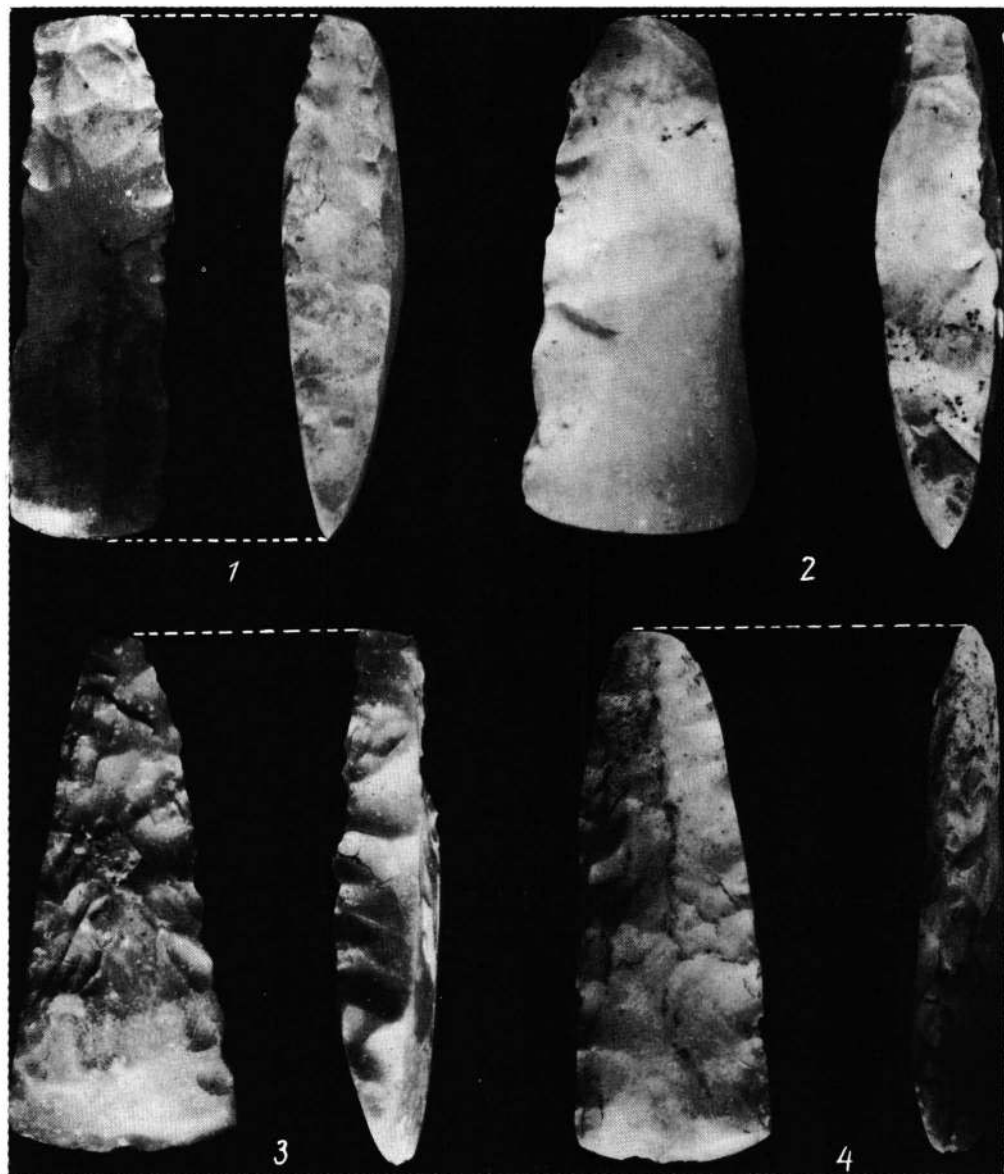

Fig. 3. — Valea Seacă, 1—4, topoare de silex: 1, Valea Seacă — „Dealul Ruja-Cărpiniș”; 2, „Dealul Stoicii”; 3, „Dealul Crișmei”; 4, „Dealul Catargii”.

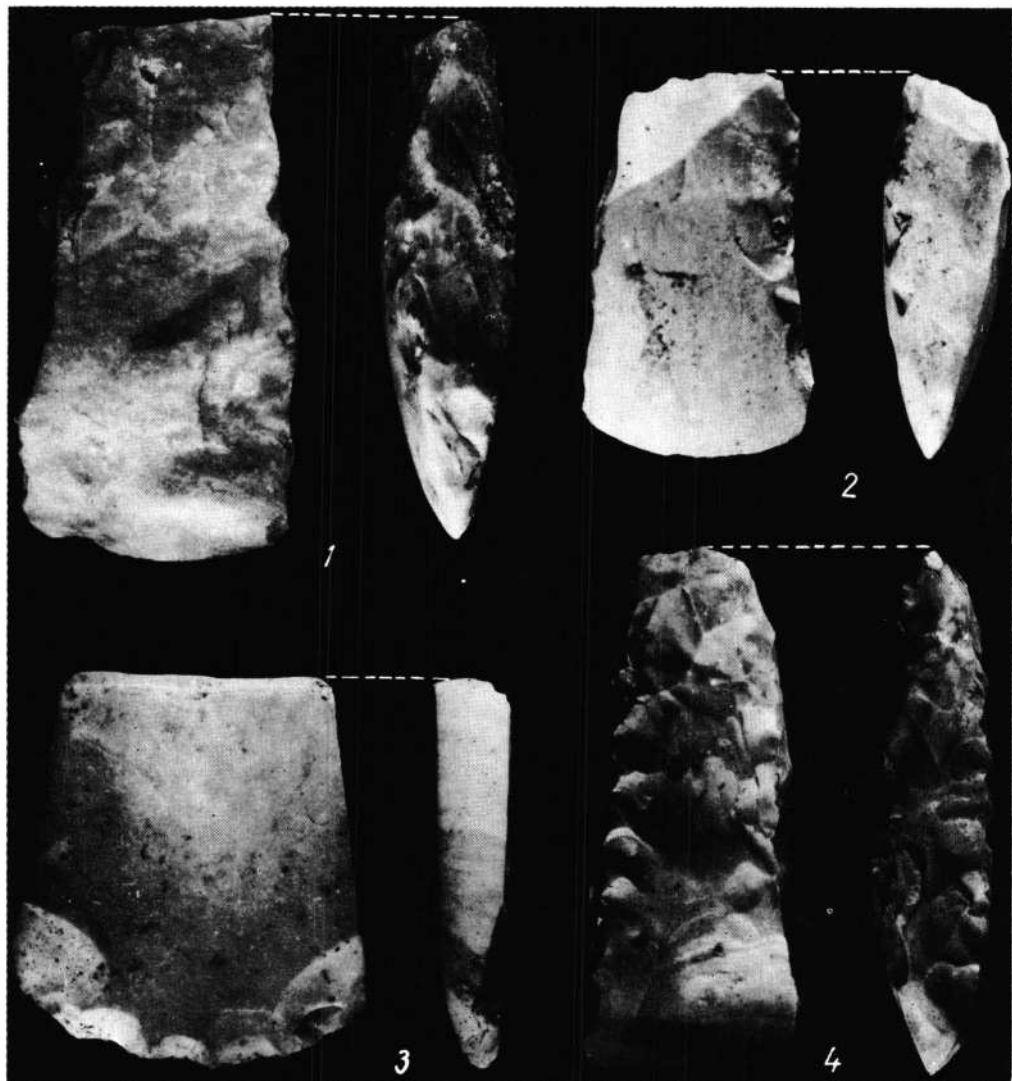

Fig. 4. — Valea Seacă și Miroslăvești (jud. Iași), 1–4, topoare de silex: 1,2, Valea Seacă — „Dealul Ruja-Cărpiniș”; 3, Valea Seacă — „Dealul Cărviză”; 4, Miroslăvești.

HACHES POLIES, EN SILEX, DÉCOUVERTES SUR LE TERRITOIRE DE LA COMMUNE DE VALEA SEACĂ (DÉP. DE JASSY)

RÉSUMÉ

L'auteur décrit une dizaine de haches polies en silex, la plupart bien conservées, découvertes fortuitement dans cette zone du Nord-Ouest de la Moldavie. Bien que ces haches n'aient pas été trouvées à côté d'autres objets, l'auteur est d'avis qu'elles doivent être datées de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze, sans dépasser la limite chronologique supérieure de la culture de Horodiștea-Gorodsk.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — La carte avec les points où l'on a découvert des haches en silex sur le territoire de la commune Valea Seacă (dép. de Jassy).

Fig. 2 — Valea Seacă et Flintna Mare (dép. de Suceava), 1, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniș » ; 2, Flintna Mare (dép. de Suceava).

Fig. 3 — Valea Seacă, 1—4, haches en silex ; 1, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniș » ; 2, « Dealul Stoicii » ; 3, « Dealul Crișmei » ; 4, « Dealul Catargi ».

Fig. 4 — Valea Seacă et Miroslăvești (dép. de Jassy), 1—4 haches en silex ; 1,2, Valea Seacă — « Dealul Ruja-Cărpiniș » ; 3, Valea Seacă — « Dealul Cărviză » ; 4, Miroslăvești.

MORMÎNTUL NEOLITIC DESCOPERIT LA SĂCUENI

DE

EUG. COMȘA ȘI Z. NANASI

La circa 4 km nord-vest de comuna Săcueni (jud. Bihor), în bazinul Er-ului, se află o dună de nisip de formă neregulată, aplatizată în partea de vest, cunoscută sub denumirea de „Horo”. Datorită exploatării nisipului, o mare parte din întinderea ei a fost răvășită.

Diversele materiale arheologice scoase la iveală în timpul extragerii nisipului au atras atenția cercetătorilor. Drept urmare, în 1965 au fost efectuate sondaje¹, cu care prilej, a fost descoperit un mormînt neolitic (fig. 1). Scheletul orientat est-vest se afla la 0,85 m adîncime față de nivelul actual al solului, era în poziție chircită, pe partea dreaptă, pe un fel de „pat” de fragmente ceramice din vase mari.

Calota craniană s-a găsit spartă în bucăți. Brațele au fost îndoite din cot și așezate cu palmele în dreptul feței. Picioarele cu chircire accentuată aveau femurele aproape în unghi drept față de coloana vertebrală, iar tibiile au fost aproape paralele cu femurele.

Lîngă schelet s-au descoperit două obiecte: un vas de lut ars (așezat în spațiul dintre cotul drept și genunchi) și o așchie de obsidiană (găsită lîngă bazin). În groapa mormîntului se aflau mai multe oase de bovine, dintre care o coastă s-a găsit la picioarele scheletului.

Pe oasele scheletului s-au găsit cioburi mari, ca pentru a-l înveli.

Pentru datarea mormîntului ne vom folosi de vasul găsit lîngă schelet. Este un pahar (fig. 2) cu pereții arcuiți (dimensiuni: 0,103 m înălțime, 0,128 m diametrul gurii și 0,05 m diametrul fundului). Vasul are suprafața lustruită, de culoare cafenie deschisă, pregătită anume pentru decorul pictat, realizat cu culoare brună. Suprafața exterioară a vasului a fost împărțită în patru zone, prin cîte o bandă verticală de cîte cinci linii paralele (unele cam neregulate). Decorul pictat, care s-a păstrat numai pe trei din cele patru zone, este alcătuit numai din grupuri mari de linii subțiri, oblice, paralele. În cuprinsul a două zone, liniile formează,

¹ La săpături au participat: I. Ordentlich de la Muzeul județean Bihor și Zoltan Nanasi de la Muzeul comunal Săcueni. Lucrările s-au efectuat cu fondurile Muzeului județean Bihor.

pe anumite porțiuni, rețele. Pe alocuri, mai ales într-una din zone, parte din linii par a fi șterse anume, încă din vechime, atunci când se realiza decorul vasului, cu intenția de a se face nu o rețea, ci divizarea pe verticală a zonei cu decor pictat în vederea obținerii a două suprafețe ală-

Fig. 1. — Mormintul de la Săcueni.

turate din linii oblice, paralele, în „căpriori”. Decorul pictat s-a făcut înainte de ardere.

Pornind de la caracteristicile vasului, vom încerca încadrarea cronologică a mormintului de la Săcueni.

În nord-vestul țării noastre, ca și în regiunea învecinată din nord-estul R. P. Ungare, ceramica pictată este specifică numai perioadei corespunzătoare neoliticului timpuriu și mijlociu, respectiv culturilor Criș = Körös și Ciumești=Cultura ceramicii liniare a Alföldului. În cazul descoperirii analizate nu poate fi vorba de cultura Criș, întrucât pasta, forma vasului și culoarea folosită sînt cu totul deosebite. Mormintul de la Săcueni aparține culturii Ciumești. Această cultură a avut o evoluție îndelungată de-a lungul mai multor faze, caracterizate prin existența, pe lângă ceramica cu decor „liniar”, trasat sau incizat (specifică pentru fiecare fază), și a unei categorii de vase cu decor pictat. Din această ultimă categorie la noi s-au publicat puține fragmente ceramice², majoritatea fiind inedite. Din cauza lipsei unei documentări mai bogate sîntem nevoiți să ținem seama în comparația noastră, deci în atribuirea culturală mai precisă a mormintului, de descoperirile făcute de specialiștii maghiari, în regiunile învecinate. Vase avînd forma apropiată (tot pahare), cu

² Eugen Comșa, *К вопросу о периодизации неолитических культур на северо-западе Румынской Народной Республики*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 481—484.

decor similar (suprafaţa împărţită în zone verticale), sînt specifice celei de-a doua părţi (care încă nu are o denumire precisă) din evoluţia culturii ceramicii liniare a Alföldului ³, respectiv unei faze evoluată a culturii Ciameşti.

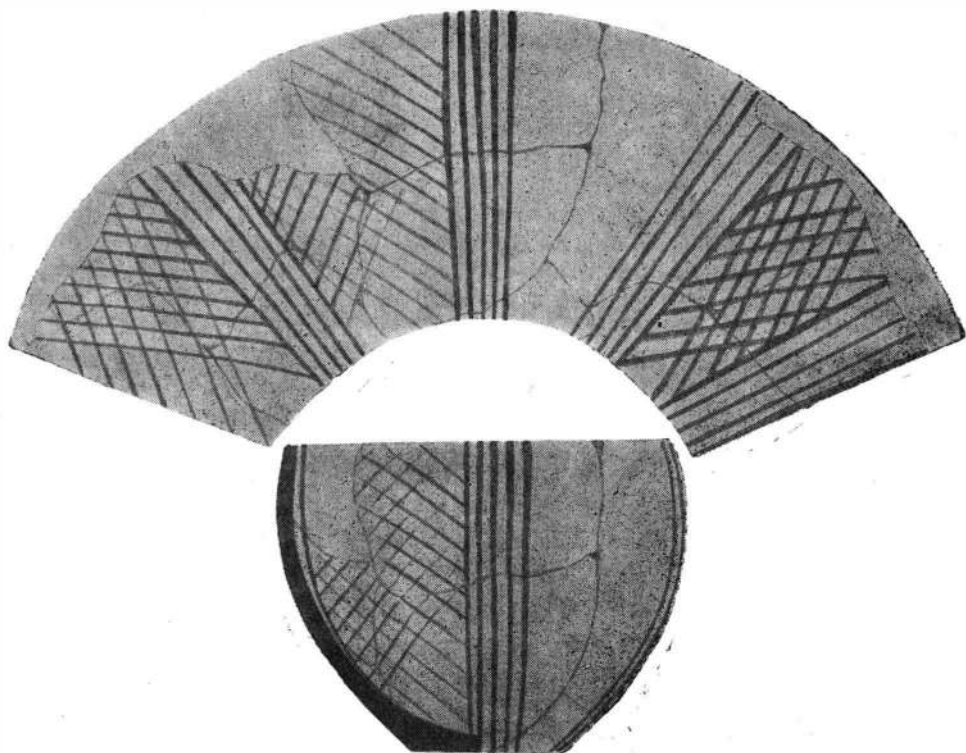

Fig. 2. — Vasul cu decor pictat descoperit lângă schelet.

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor, se poate spune că mormîntul de la Săcueni aparţine unei faze evoluată a culturii Ciameşti. Datele obţinute dovedesc că purtătorii culturii din faza dată au practicat ritul înmormîntării, în poziţie chirchită (în cazul analizat, pe partea dreaptă), cu orientarea est-vest. Obiectele găsite în groapa mormîntului oglindesc credinţa în viaţa de apoi, în care scop, în groapă se puneau vase (probabil cu mîncare), unelte şi eventuale hălci de carne (din care s-au păstrat doar oasele).

Pînă în prezent acesta este primul mormînt cunoscut la noi în cuprinsul ariei de răspîndire a culturii Ciameşti. Trebuie să precizăm că mormîntul se află într-o zonă periferică, la limita estică (cunoscută pînă acum) a arealului culturii amintite ⁴.

³ Informaţie de la János Makkay, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

⁴ Eugen Comşa, *Quelques problèmes concernant la civilisation de Ciameşti*, în *Acta Arch. Carpathica*, 1971 (sub tipar).

Despre mormintele similare ale comunităților contemporane înrudite, din restul ariei de răspîndire, se știe că purtătorii culturii încă nu ajunseseră să organizeze necropole, ci obișnuiau (ca și în cazul altor culturi) să înmormînteze pe cei decedați, izolați, în cuprinsul așezărilor, fără vreo ordine anumită, dar în vecinătatea locuințelor. În diverse morminte, ca și în cel studiat de noi, s-a depus în vechime cîte un vas sau cîte două ⁵. Aceste caracteristici ale ritului funerar sînt, după cum rezultă, și din expunerea noastră, specifice și mormîntului studiat.

Dacă încercăm să încadrăm mormîntul în ansamblul complexelor de caracter funerar de pe tot întinsul țării noastre, constatăm că scheletul de la Săcueni, prin poziția sa, face parte, ca și majoritatea celor din aceeași perioadă de la noi, din vasta arie a înmormîntărilor în poziție chircită. Descoperirile cele mai apropiate în timp, tot cu schelete în poziție chircită, sînt cele de la Dudeștii Vechi ⁶ (= Beșenova Veche) și de la Gura Baciului ⁷, aparținînd culturii Criș. Semnalăm că și la unele schelete ale culturii Criș, deci apropiate în timp cu mormîntul descris, s-a observat că erau acoperite cu cioburi de vase mari, ca și scheletul de la Săcueni ⁸.

Mormîntul descoperit la Săcueni contribuie deci la lămurirea unor probleme referitoare la riturile funerare ale comunităților neolitice din nord-vestul României.

LE TOMBEAU NÉOLITHIQUE DE SĂCUENI

RÉSUMÉ

A Săcueni, au lieu-dit «Horo» a été découvert un tombeau de l'époque néolithique. Le squelette se trouvait dans la position accroupie (fig. 1). À côté du squelette il y avait un vase à décor peint (fig. 2) et un éclat d'obsidienne. Le tombeau appartient à la fin de la civilisation Ciumești.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le tombeau de Săcueni.

Fig. 2. — Le vase à décor peint, découvert près du squelette.

⁵ Korek Jozsef, *The Neolithic Burial-finds at Vadna*, in *A Herman Ottó Múzeum évkönyve*, 1957, Miskolc, 1957, p. 14—25.

⁶ Nagy Gyula, *Az Óbessenyői őstelep*, în *AÉ*, XXXI, 1911, Budapesta, p. 161—162; Eugen Comșa, *Contribuții cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre*, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu, cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960, p. 84.

⁷ N. Vlăsa și Atila Palkó, *Un mormînt de înmormîntare aparținînd culturii Criș timpurii din Transilvania*, în *Apulum*, V, 1965, p. 13—17.

⁸ Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 85 (Valea Lupului), p. 85—86 (Leț).

UN TOPOR PLAT DE CUPRU GĂSIT LA IZVOARELE

DE

VASILE CULICĂ

În primăvara anului 1970, locuitorul Chirilă Dumitru din satul Izvoarele (comuna Lipnița, jud. Constanța)¹ a găsit pe malul Dunării, la o distanță de aproape 1 km mai la vale de sat, o secure de aramă (fig. 1). Obiectul a fost dat la iveală de alunecările de teren, frecvente în această regiune, și se prezintă într-o stare de conservare foarte bună, dovadă că a zăcut într-un mediu cu condiții constante, ferit de expunerea alternativă la agenții chimici din sol și din atmosferă. Descoperitorul nu a sesizat pe locul găsirii alte urme de cultură materială de care piesa amintită ar putea fi apropiată, iar observațiile întreprinse de noi nu au reușit să fie mai fructuoase.

Malul Dunării, înalt în partea locului, este format din depuneri de loess roșcat, nisipos, peste un strat de clisă cochiliferă de culoare vînătă, impermeabilă, la suprafața căruia se strîng apele freatice care cauzează alunecarea terenurilor. La locul indicat loessul este acoperit de un foarte subțire strat vegetal, steril din punct de vedere arheologic, dar prin apropiere apar în cantitate destul de mare fragmente ceramice de epocă romană fără legătură cu securea.

Piesa, în greutate de 675 g, se înfățișează sub forma unei plăci de 18 cm lungime, mai lată și evazată la unul din capete: este terminată printr-un tăiș curb și mai îngustat la celălalt capăt — tăiat ușor oblic —, care formează muchia toporului. Lățimea maximă, la capetele curburii tăișului, este de 7 cm, iar lățimea minimă, la muchie, de 4,1 cm. Spre mijloc, unde lățimea este de 5,1 cm, placa atinge grosimea de 0,8 cm, iar la capătul superior nu depășește 0,5 cm. Este acoperită pe întreaga suprafață cu o patină subțire de culoare verde, cu pete întunecate, cruțată de descoperitor, care s-a mulțumit să șteargă, probabil pe o gresie, doar gura securii. Acțiunea agenților din sol a cauzat totuși unele reacții chimice, vizibile pe ambele fețe ale piesei sub forma unor concrețiuni de culoare verde-deschis.

¹ Pînă în 1968 satul Izvoarele se chema Pirjoaia și aparținea de comuna Canlia.

Absența oricărui ornament, aspectul neted, forma muchiiilor, ușoara asimetrie, dar mai cu seamă lipsa unor urme ale locului de îmbinare a valvelor, ușor de identificat la piesele turnate, sînt dovezi că a fost lucrată prin ciocănire, și nu prin turnare într-un tipar.

Condițiile de găsimă au rămas neprielnice considerațiilor cu privire la aria culturală al cărei produs ar putea fi piesa de la Izvoarele. În împreju-

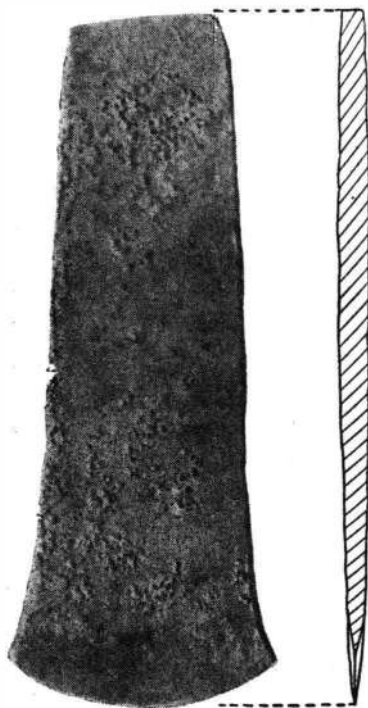

Fig. 1. — Secură plată de aramă de la Izvoarele (comuna Lipnița, județul Constanța).

rimile imediate, cele mai vechi materiale cunoscute pînă în momentul de față aparțin epocii fierului și, eventual, sfîrșitului epocii bronzului și constau din ceramică hallstatt-latene și din fragmente de topoare găurite, lucrate în roci vulcanice, găsite la aproximativ 1,5 km mai la vale, în apropierea cetății romane-bizantine ². Peste Dunăre, pe grădiștile din fosta baltă a Ialomiței, la cîțiva kilometri depărtare, sînt cunoscute materialele din cultura Hamangia și din cultura Coslogeni, a bronzului tîrziu ³. Secura de la Izvoarele nu poate fi atribuită nici uneia din culturile menționate. Tipologic se încadrează în categoria securilor plate de aramă, obiecte care își fac apariția cam în același timp cu toporul ciocan și cu toporul cu două tă-

² Cetatea romano-bizantină de la Izvoarele se găsește la 2,5 km spre est de sat. A fost ridicată în imediata apropiere a unei așezări traco-getice, identificate ipotetic, în ultima vreme, cu Sucidava moesică.

³ Sebastian Morintz și N. Angheliescu, *O nouă cultură a epocii bronzului în România*, în SCIV, 21, 1970, 3, p. 377.

işuri şi braţele în cruce, spre sfîrşitul epocii pietrei ⁴. Ca atare nu poate fi pusă în legătură cu cultura Hamangia, în contextul căreia folosirea aramei nu a fost constatată ⁵, după cum nici cu unele culturi caracteristice fazei finale a epocii bronzului, căreia îi sînt cunoscute alte forme de topoare, între care predomină celtul.

Forma piesei de la Izvoarele sugerează o asemănare izbutoare cu anume topoare de silex obişnuite la sfîrşitul neoliticului în cultura Gumelniţa, cultură în care şi topoarele plate de aramă înregistrează o frecvenţă accentuată ⁶. În fapt nu este altceva decît o copie mai applatizată — metalul a permis aceasta — a unui tip de topor de silex caracteristic culturii Gumelniţa, cu laturi oblice şi tăiş curb, depăşind uşor laturile securii.

Apropierea dintre forma caracteristică topoarelor de silex gumelniţene şi securea de aramă de la Izvoarele aduce în discuţie problema direcţiei curentului cultural, a căii de pătrundere la Dunărea de Jos a tehnicii metalurgiei aramei. De altfel este mai de mult cunoscut că influenţele care au determinat prima folosire a aramei în spaţiul dunărean şi carpatic au venit dinspre sud şi sud-est ⁷, astfel că apropierea propusă de noi nu vine decît să confirme cele ştiute.

Nedispunînd pe teritoriul dobrogean de analogii şi în lipsa unui context arheologic la care s-ar fi putut apela pentru încadrarea în limite de timp, ne vedem constrînşi la aprecieri bazate pe elemente de tipologie, recurgînd la dubla asemănare cu piese de silex şi de cupru din medii gumelniţene, cultură în a cărei arie de răspîndire securea de la Izvoarele nu poate fi străină. Exemplare oarecum similare au putut circula concomitent cu diversele tipuri de topoare plate din Moldova (pre- şi cucuteniene) ⁸, Transilvania (Reci) ⁹, Muntenia (Crivăţ) ¹⁰, dar piesa de la Izvoarele se deosebeşte de ele atît prin detalii de formă, cît şi prin execuţia îngrijită. Îşi găseşte însă analogii în securile de cupru în formă de pană descoperite în aşezările neoliticului tîrziu (eneolitic) din Bulgaria şi de la noi, aparţinînd culturilor Gumelniţa şi Sălcuţa ¹¹.

În măsura în care apariţia simultană cu securile în formă de pană, obişnuite culturilor amintite, nu va putea fi documentată arheologic, piesa de la Izvoarele constituie cu siguranţă prima modificare tipologică a celor dintîi, din care se va dezvolta apoi securea cu marginile ridicate şi celelalte forme de topoare plate ale epocii bronzului ¹².

⁴ Dorin Popescu, *Exploatarea şi prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la cîmpul de cîmpire romană*, SCIV, II, 1951, 2, p. 29; Ion Nestor, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei şi bronzului în R.P.R.*, în SRIR, I, p. 45.

⁵ Ion Nestor, *op. cit.*, p. 45.

⁶ *Ibidem* p. 46; D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 48.

⁷ I. Nestor, *op. cit.*, p. 45.

⁸ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, p. 127; Valeriu Leahu, *Cultura Tei*, p. 73, nota 1; Vladimir Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, 1968, p. 33.

⁹ Z. Székely, *Contribution à l'étude du développement du Néolithique dans la Transylvanie sud-orientale*, în *Atti del Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche et Protoistoriche*, N. II, pl. CXX/1; Cf. Z. Székely, *Contribuţie la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 201, nota 4.

¹⁰ D. Berciu, *Zorile istoriei*..., p. 155; idem, *La izvoarele istoriei*, pl. X, fig. 3.

¹¹ Ion Nestor, *Asupra începuturilor*..., p. 46; D. Berciu, *Zorile istoriei*..., p. 114, 117; idem, *La izvoarele*..., pl. II, fig. 3; D. Berciu, în *Istoria României*, I, 1960, fig. 7/6; Vl. Dumitrescu, *Muzeul Naţional de Antichităţi*, p. 31.

¹² D. Berciu, *Zorile istoriei*..., fig. 8/5 şi p. 155.

Spre deosebire de unele exemplare ale neoliticului târziu (eneolitic) și chiar din bronzul timpuriu, caracterizate printr-o bombare excesivă spre mijloc¹³ și deci printr-un profil lenticular, piesa de la Izvoarele prezintă o diferență de numai 0,3 cm între grosimea la nivelul muchiei și cea mai mare grosime, iar subțierea spre tăiș se face treptat.

Astfel de obiecte au putut servi doar la tăiatul și prelucratură lemnului. Piese de felul exemplarului de la Izvoarele erau mai degrabă apte pentru tăiat și fasonat decât pentru despicat, întrucât, fiind prea înguste, s-ar fi înfipt în lemn și nu ar fi exercitat presiunea utilă pentru crăparea lui. Faptul că exemplarul aici prezentat nu poartă nici o urmă de uzură este un indiciu că nu a fost întrebuințat ca pană pentru despicat sau ca topor.

Ipoteza că anumite exemplare au putut circula cu rol intermediar în relațiile intertribale de schimb, îndeplinind funcția de mijlocitor al schimburilor — ca veritabile semne premonetare —, întâmpină dificultăți cel puțin în fazele de început ale apariției toporului-pană, dat fiind numărul lor nu suficient de mare, ca o consecință a posibilităților limitate de extragere și procurare a metalului, fapt care, la rîndul său, nu permitea imobilizarea unor cantități însemnate de metal în operații în care calitățile lui nu erau direct angajate. Nu pare însă lipsită de interes presupunerea că au putut constitui la un moment dat, la îndemîna indivizilor cu atribuții de conducere în cadrul comunităților, adevărate însemne ale puterii, un fel de sceptre¹⁴. Tocmai în sprijinul unei asemenea idei vine și împrejurarea că piesa de la Izvoarele a fost găsită în afara complexelor arheologice, în care rolul de unealtă ar fi fost mai ușor de presupus.

Chiar dacă în eneolitic cuprul, printr-o oarecare varietate de unelte relativ perfecționate față de cele de piatră și os, a jucat un rol mai accentuat în procesul de producție contribuind la creșterea productivității muncii¹⁵, securile de aramă în formă de pană vor fi avut totuși o importanță secundară. Ele nu au reușit să se impună atât datorită valorii ridicate, cît și din cauză că în activitatea de prelucrare a lemnului nu se dovedeau mai perfecționate, fapt ce a făcut ca întrebuințarea uneltelor de silex să continue multă vreme, probabil alături de penele lucrate din lemn, cu mult mai ieftine și mai eficace.

Consemnarea existenței securii de la Izvoarele constituie o contribuție la cunoașterea răspîndirii cuprului în bazinul Dunării de Jos.

UNE HACHE PLATE EN CUIVRE TROUVÉE À IZVOARELE

RÉSUMÉ

A la suite des glissements de terrain sur la rive du Danube près du village d'Izvoarele (comm. de Lipnița, dép. de Constanța) on a trouvé, au printemps de l'année 1970, une hache plate en cuivre.

¹³ SCIV, 21, 1970, 2, fig. 1/2—2 a.

¹⁴ I. Nestor, *Asupra începuturilor...*, p. 48.

¹⁵ D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 62. Păreră contrară: I. Nestor, *Asupra începuturilor...*, p. 56.

L'exemplaire est bien conservé, il ne porte pas de traces d'utilisation et fait partie de la catégorie dite des *haches-coin*, connues à partir du néolithique final (énéolithique), mais qui se sont maintenues, avec quelques modifications typologiques, jusqu'à l'époque de bronze.

C'est une pièce exécutée par martelage et non pas par moulage, qui présente des similitudes à retenir avec certaines haches en silex, connues dans les établissements du néolithique tardif de la culture de Gumelnița et même avec des exemplaires en cuivre de la même culture, provenant de Bulgarie ou de Roumanie.

Comme les conditions de cette découverte ne donnent pas des indications qui pourraient la faire dater avec plus de précision, on attribue cette pièce au néolithique final.

La fait qu'elle ne provient pas d'un contexte archéologique où son rôle domestique pourrait être prouvé permet à l'auteur d'admettre qu'elle aurait pu jouer le rôle d'un attribut du pouvoir des personnes détenant le pouvoir politique dans la communauté respective.

LÉGENDE DE FIGURE

Fig. 1. — Hache plate en cuivre (Izvoarele, comm. de Lipnița, dép. de Constanța).

CENTENARUL SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA VĂDASTRA

DE

CORNELIU N. MATEESCU

S-au împlinit în vară o sută de ani de la prima săpătură arheologică efectuată la Vădastra de către Cesar Bolliac.

Născut la București, în 1813, Bolliac s-a pregătit pentru cariera militară, dar a părăsit-o datorită temperamentului său și înclinației pentru studiu. La douăzeci de ani începe să colecționeze antichități, dînd după moda vremii atenție deosebită celor romane.

După mulți ani, îndemnat de Al. Odobescu să dea atenție și antichităților preistorice¹, Bolliac a început săpături în mai multe așezări. În 1871, „căutând altă ceva”, a ajuns să sape la Vădastra, pe mîgura *Cetate*².

Prin continuarea săpăturilor, în 1872—1874, a descoperit un bogat material arheologic. Și, pe lângă greșeli (datorite mai ales stadiului în care se aflau cercetările arheologice), Bolliac a pus și probleme de caracter stratigrafic și cronologic. Astfel, a afirmat cel dintîi că așezarea e „din epoca pletrei lustruite”³. Hotărît să întreprindă „o săpătură și mai definitivă”, s-a îmbolnăvit, iar proiectul a rămas nerealizat.

Cercetător pasionat, Bolliac a contribuit la dezvoltarea gustului pentru arheologie și a făcut cunoscute peste hotare descoperirile de la Vădastra. O parte din acestea au îmbogățit colecțiile Muzeului național de antichități, iar rezultatele săpăturilor au fost utilizate de Gr. C. Buțureanu la o încercare de sinteză, *Vremile preistorice în România* (Iași, 1902), rămasă manuscris.

După cincizeci de ani de la prima săpătură, în cadrul unui plan de cercetări elaborat de Muzeul național de antichități pentru toată țara, Ioan

¹ A. I. Odobescu, *Arme și unelte de pîtră și de osu din epocile preistorice aflate în România*, în *Revista Științifică, Îiaru pentru vulgarizarea Științelor naturale și fizice*, III, 1872, nr. 10, p. 149.

² Cesar Bolliac, *Ceramică*, în *Trompelta Carpatilor*, X, 1872, nr. 965, p. II.

³ Idem, *Ceramica preistorică a Daciei. Vodastra*, în *Trompelta Carpatilor*, XIV, 1876, nr. 1255, p. I.

Andrieşescu, însoţit de profesorul-colecţionar Ilie Constantinescu şi studentul C.S. Nicolăescu-Plopşor, ajunge la Vădastra. Aci a întrevăzut importanţa aşezării şi a înscris pentru săpături măgura Cetate şi *Măgura Fetelor*.

Săpăturile efectuate în 1926 de Vasile Christescu au dat la iveală pe Măgura Fetelor o ceramică splendidă, cu motive decorative formate din caneluri (plisseuri) sau cu motive rezultate prin crestare şi incrustare cu alb. Crezînd că a descoperit o necropolă de incinerare, n-a dat atenţie stratigrafiei şi a tratat în bloc ceramica din straturile de cultură⁴.

Peste cîţiva ani, Al. Meunier, laborant la Muzeul municipiului Bucureşti, a executat fără autorizaţie un sondaj pe Măgura Fetelor, pentru a îmbogăţi cu material colecţia doctorului G. Severeanu. După informaţiile date asupra săpăturii, Ion Nestor şi Dinu V. Rosetti au putut bănui prezenţa unui strat mai vechi, cu ceramica „plissată”⁵.

Pentru determinarea stratigrafiei, D. Berciu, ajutat de colecţionarul Gh. Georgescu, a deschis în 1934 mici săpături „de verificare” pe amîndouă măgurile. Astfel, a putut stabili, mai mult după materialul arheologic, această „stratigrafie a civilizaţiilor de pe Măgura Fetelor : Vădastra I, Vădastra II, Sălcuţa, Coţofeni, Glina III”⁶ (pentru ultimele două nu există straturi). Era un prim pas, dar stratigrafia rămînea incertă.

Pentru lămurirea acesteia, Muzeul naţional de antichităţi a redeschis în 1946 săpăturile⁷, încredinţînd conducerea semnatarului acestor rînduri⁸.

Noile săpături, efectuate pe Măgura Fetelor şi Dealul Cîşmelei, urmăreau, pe lîngă determinarea stratigrafiei, şi cercetarea complexelor arheologice. De la primele săpături⁹, stratigrafia aşezării apărea altfel de cum se cunoştea după săpăturile înaintaşilor. Deasupra stratului paleolitic (aurignacian mijlociu-prelungit) se suprapune un strat intermediar, lipsit de resturi arheologice ; deasupra acestuia se află straturile Vădastra I, Vădastra II (neolitic mijlociu), Sălcuţa (neolitic tîrziu). În stratul Sălcuţa sînt şi infiltraţii din alte straturi distruse cu timpul : stratul Coţofeni şi stratul cu resturi din secolele XIV, XVII — XVIII (a cărui parte de jos s-a păstrat însă pe Dealul Cîşmelei). Importanţa problemelor ce trebuiau lămurite, ca şi posibilităţile materiale restrînse pentru săpături, au făcut ca lucrările să continue, cu unele întreruperi, pînă acum.

⁴ Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 173—194.

⁵ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în 22. *BerRGK*, 1933, p. 57 (şi extras) ; Dinu V. Rosetti, *Săpăturile de la Vidra*, în *PMMB*, I, 1934, p. 52—53.

⁶ D. Berciu, *O colecţie de antichităţi din judeţul Romanaţi — Gh. Georgescu-Corabia —*, în *BCMI*, XXVII, 1934, fasc. 80, p. 78 ; idem, *Arheologia preistorică a Olteniei* (extras din *Arhivele Olteniei*, nr. 101—102 şi 103—104), Craiova, 1939, p. 38, 49, 76, 98.

⁷ Pentru istoricul săpăturilor de la Vădastra : Corneliu N. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, V, 1959, p. 61—62 ; idem, *La plus ancienne phase de la civilisation de Vădastra, Vădastra I, à la lumière des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *Bericht für den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg 1958*, Berlin, 1961, p. 529 (şi extras).

⁸ Teofil Sauciuc-Săveanu, *Nouăle cercetări şi săpături arheologice din România*, în *ARMSI*, s. III, t. XXIX, 1946—1947, mem. 11, p. 468—469.

⁹ Începute în prezenţa colegului M. Petrescu-Dămboviţa.

1. Profilul peretelui de est al săpăturii

A
NORD

Bordei I

Cuptor

Bordei II
SUD

Nisip loessoid cu vine albe

Nisip vinețiu mai tasat

Nisip gălbui vinețiu

Nisip gălbui vinețiu albicios

Nisip galben vinețiu cu concrețiuni

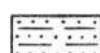
Pământ azvîrlit de la nivelări

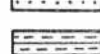
Pământ cenușiu negricios-gălbui

Pământ cenușiu negricios-glomerular

Pământ cenușiu închis - Vădastra II

Pământ cenușiu deschis - Vădastra I

L e g e n d a

Pământ galben murdar - Strat intermediar

Pământ galben deschis murdar - Strat paleolitic

Pământ galben cu nuanță roz - Pământ viu

Bordei, groapă "de bucate", cuptor și șanț

Groapă recentă

Lipitură de pereți

Fragmente ceramice

Oase

Cenușă și cărbune

Gropile furcilor bordeiului

Roz mai nisipos cu concrețiuni
Nisip roșu fin cu pete vinete

Nisip roșu aspru

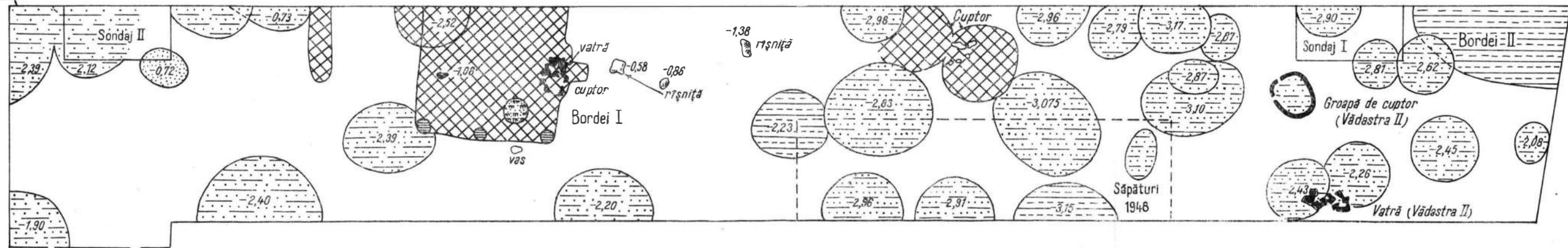
Nisip roșu cărămiziu aspru

0 1 2 3 4 5m

2. Planul săpăturii

A

B

Pl. I. — Vădastra. Măgura Fetelor. Săpătura arheologică efectuată în anul 1956. 1, profilul peretelui de est al săpăturii; 2, planul săpăturii.

Orientate de la centrul Măgurii Fetelor în direcția punctelor cardinale — la nord și la est pînă aproape de limita așezării —, noile săpături, deși foarte mici față de întinderea acesteia, au putut lămuri, pe lângă stratigrafie (pl. I), și alte probleme (pl. II—III), datorită aplicării metodelor științelor ajutătoare și tehnicii moderne de cercetare¹⁰. Rezultatele obținute an de an au format obiectul unor studii și comunicări prezentate în țară sau peste hotare, la congrese internaționale de specialitate. În cele ce urmează, ne rezumăm la câteva probleme rezolvate ce se pot aplica și în alte așezări similare, schimbînd mult din concluziile cunoscute.

Dintre problemele puse chiar în timpul săpăturilor din 1946 menționăm, în legătură cu stratigrafia așezării, formarea straturilor de cultură și determinarea climatului în care acestea s-au format și s-a dezvoltat viața. Analizele granulometrice, limitele de plasticitate ale argilei și analizele calcimetrice efectuate pe probe de pămînt luate din straturile de cultură, din sondajele de sub ele și din gropi, au dus la concluzia că straturile de cultură s-au format o dată cu creșterea depunerilor de loess. Determinarea gasteropodelor, analiza polenului și a cărbunilor de lemn au dat indicații prețioase asupra variației climatului în care s-a dezvoltat viața la Vădastra din paleolitic pînă în actual¹¹.

În timpul formării stratului paleolitic a predominat clima cu vegetație de stepă; aceasta a devenit ceva mai uscată și mai rece în timpul formării stratului intermediar. Straturile Vădastra I și Vădastra II s-au format sub un climat mai umed, cu vegetație de silvostepă¹². În timpul formării stratului Sălcuța, clima a devenit din nou mai uscată¹³. Astăzi, așezarea se află în regiune de silvostepă cu tendință de uscăre. Concluziile la care s-a ajuns cu ajutorul științelor auxiliare concordă cu datele arheologice¹⁴.

O dată cu problemele de stratigrafie și de întindere a așezării se pune și problema șanțului neolitic; aceasta a fost însă rezolvată mai târziu. Săpăturile din anii 1960 și 1964 au tăiat în partea de nord și de est șanțul așezării. Lat și puțin adînc, acesta are caractere asemănătoare cu șanțurile din alte așezări neolitice mai apropiate ca timp și servea ca împrej-

¹⁰ Cornélius N. Mateescu, *Principaux résultats des nouvelles fouilles de Vădastra*, în *AR*, XIV, 1962, 3, p. 404—420; idem, *Săpături arheologice la Vădastra (1960—1966)*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 67—75.

¹¹ Em. Protopopescu-Pake, Cornélius N. Mateescu et Al. V. Grossu, *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra en rapport avec le sol, la faune malacologique et le climat*, în *Quartär*, 20, 1969, p. 135—162 (și extras).

¹² Mediul biogeografic a influențat în mod favorabil dezvoltarea vieții la Vădastra. Aceasta se reflectă în ocupațiile principale ale neoliticilor (creșterea vitelor și agricultura), în felul de construcție al locuințelor de suprafață din faza Vădastra II și, mai ales, în concepția ornamentării ceramicii — cea mai de seamă manifestare artistică a neoliticului mijlociu de la Dunărea de Jos (fig. 1—2).

¹³ Arlette Leroi-Gourhan, Cornélius N. Mateescu, Em. Protopopescu-Pake, *Contribution à l'étude du climat de la station de Vădastra du Paléolithique supérieur à la fin du Néolithique*, în *Bulletin de l'Association française pour l'étude du Quaternaire*, 1967, 4, p. 271—279 (și extras).

¹⁴ Cornélius N. Mateescu et Em. Protopopescu-Pake, *L'apport des données géologiques et pédologiques aux recherches archéologiques (Quelques exemples tirés des fouilles de Vădastra, Roumanie)*, în *Zephyrus*, XIX—XX, 1968—1969, p. 27—32 (și extras).

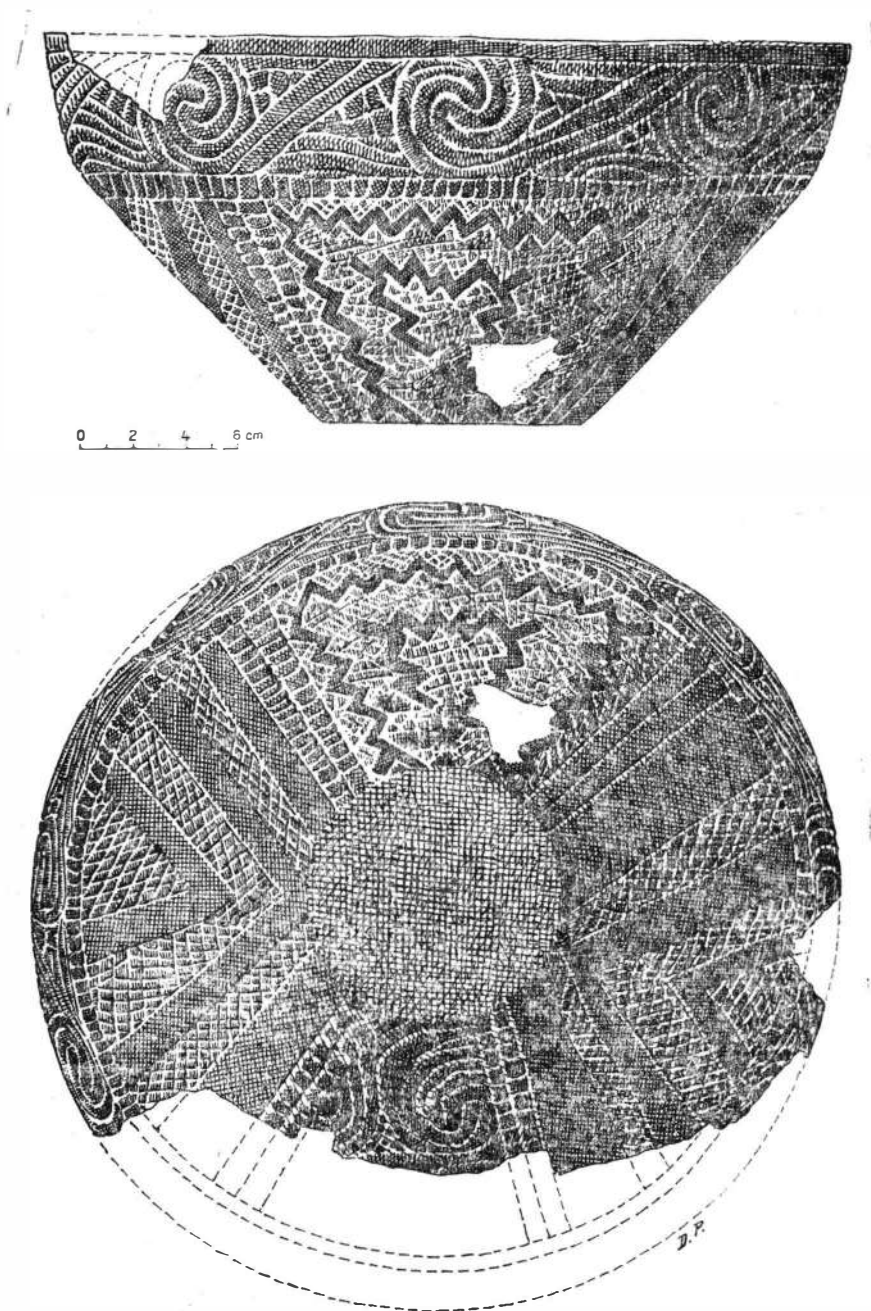

Fig. 1. — Vădastra. Castron ornamentat cu motive rezultate prin crestare și incrustare cu alb din faza Vădastra II.

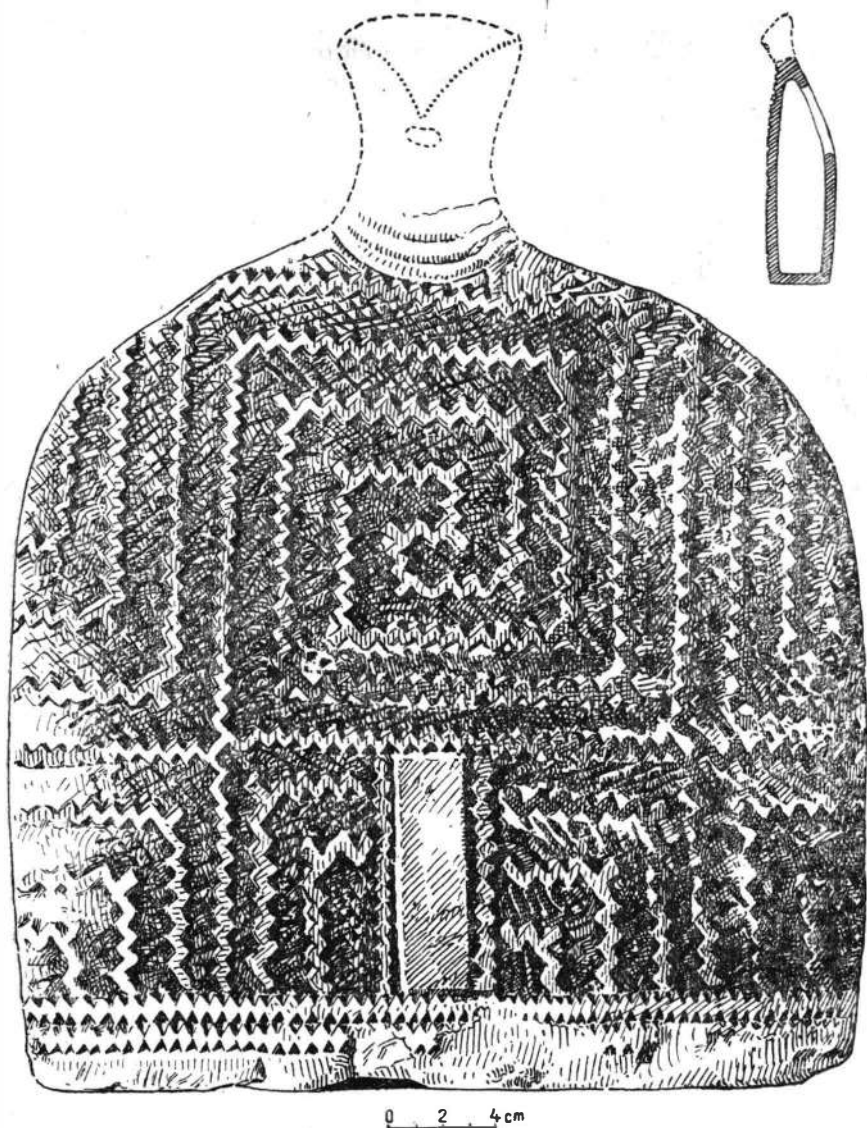

Fig. 2. — *Vădastra*. Statuetă ornamentată cu motive rezultate prin crestare și incrustare cu alb din faza Vădastra II.

nuire, avînd rol analog unui gard : să oprească ieşirea vitelor şi să împiedice pătrunderea fiarelor¹⁵.

Cercetarea silexurilor paleolitice prin analize spectrografice a dus la o nouă contribuţie în ceea ce priveşte explicarea formării patinei şi a cu-lorilor acesteia. Din determinările fizice şi chimice rezultă că formarea pa-tinei se datoreşte schimburilor pe care silexurile le-au suferit cu timpul în mediul în care s-au găsit. Fenomene analoge au loc şi între cortex şi sim-burele de silice din concreţiunile de silex¹⁶.

Altă problemă, utilizarea bovinelor la tracţiune în neoliticul mijlo-ciu şi târziu, a fost lămurită în urma studierii materialului osteologic de la Vădastra şi din alte aşezări contemporane şi mai noi. Cercetările făcute asupra conformaţiei articulare sau conformaţiei integrale exterioare a oaselor membrelor, precum şi asupra structurii macroscopice a epifizelor, au dus la concluzia că animalele au fost supuse la un efort mai mare decît cel indicat de constituţia lor corporală. Cu alte cuvinte, au fost supra-solicitate prin întrebuinţare la diferite munci grele¹⁷ (arat, căratul recoltei, transportul lemnelor etc.), ceea ce schimbă mult din ce se ştia asupra eco-nomiei neoliticului de la Dunărea de Jos.

Practicarea agriculturii pe scară largă din neoliticul mijlociu pînă azi a făcut ca o cantitate de cereale să fie înmagazinată în gropi „de bucate“. Prin aprofundarea cercetării acestora s-a ajuns, cu ajutorul matematicii aplicate în arheologie, la o inovaţie : *Metodă şi dispozitiv pentru reconsti-tuirea geometrică a gropilor „de bucate“*¹⁸, aplicată şi la alte „monumente“ cu volum utilitar, săpat. Reconstituirea geometrică a gropii serveşte la determinarea tipului acesteia ; urmărite pe o rază mai mare, gropile „de bucate“ pot duce şi la concluzii cu caracter cronologic şi etnologic. Prin estimarea capacităţii de înmagazinare se pot întocmi statistici cu caracter economic, menite să corecteze multe greşeli răspîndite în unele lucrări de istorie.

Reconstituirea formei unui bordei de la sfîrşitul secolului al XIV-lea — prima contribuţie la noi de acest fel — a dat imaginea tipului de locu-inţă din Cîmpia Olteniei, oferind şi unele date pentru cunoaşterea vieţii vîdăstrenilor, agricultori şi crescători de animale¹⁹.

Descoperirea în 1954 a unui ducat de aramă argintat din timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn a contribuit la lămurirea cîtorva probleme

¹⁵ Cornélius N. Mateescu, *Contribution à l'étude des fossés néolithiques du Bas-Danube : le fossé de la station de Vădastra*, în *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhisto-riques et Protohistoriques*, Prague 21—27 août 1966, Praga, 1970, I, p. 456.

¹⁶ Em. Protopopescu-Pake et Cornélius N. Mateescu, *Deux outils de silex paléolithiques de Vădastra*, în *Anthropozoikum*, 8, 1958, p. 11—12 (şi extras).

¹⁷ Basile Gheţie — Cornélius N. Mateescu, *Utilisation des bovins à la traction dans la phase plus récente de la civilisation Vădastra* în *Actes du VIIe Congrès...*, Praga, 1971, 2, p. 1310—1313 ; idem, *Observations sur les radius des bovins utilisés à la traction dans la phase Vădastra II (Néolithique moyen)*, în *Proceedings VIIIth International Congress of Anthropo-logical and Ethnological Sciences*, 1968 Tokyo and Kyoto, III, 1970, p. 153 (şi extras).

¹⁸ S. Comănescu und C. N. Mateescu, *Methode und Vorrichtung zur geometrischen Rekon-struktion der „Getreidegruben“*, în *AR*, XXII, 1970, 5, p. 596—598 (şi extras).

¹⁹ Cornélius N. Mateescu, *Contribution à l'étude des huttes à la fin du XIVe siècle, d'après une découverte à Vădastra*, în *VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethno-logiques*, Paris 30 juillet-6 août 1960, Paris, 1963, II, 1, p. 577—581 (şi extras) ; idem, *Un bordei din epoca lui Mircea cel Bătrîn descoperit la Vădastra*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 337—344.

importante pentru trecutul nostru. Astfel : 1) arama din care e bătut ducatul de la Vădastra (ca și alți ducați) provine din Transilvania ; 2) ducatul a fost bătut între anii 1394 și 1396, cînd, după bătălia de la Rovine, Mircea s-a retras în Transilvania, de unde continua să exercite prerogativele de domnitor ; 3) cuprul din minele de la Baia de Aramă nu a fost întrebuințat pentru baterea monedelor „divizionare”, care în realitate sînt ducați ²⁰.

Aplicarea metodelor adecvate în cursul săpăturilor de la Vădastra și utilizarea metodelor tehnicii moderne în cercetările de laborator au dus la adevăruri și concluzii valabile, dezvelind un colț al vieții multimilenare de la Dunărea de Jos.

LE CENTENAIRE DES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE VĂDASTRA

RÉSUMÉ

Cent ans ont passé cet été depuis les premières fouilles effectuées à Vădastra par Cesar Bolliac sur le tumulus *Cetate*. Bolliac a ensuite attribué l'établissement à « l'époque de la pierre polie ».

En 1921, Jean Andrieșescu, en examinant le site, a introduit les tumulus de *Cetate* et de *Măgura Fetelor* dans le plan des fouilles du Musée national d'antiquités. Les fouilles exécutées par Basile Christesco en 1926 sur la *Măgura Fetelor* manquant d'observations stratigraphiques, d'autres chercheurs ont pu soupçonner, à la suite d'un sondage non autorisé, l'existence d'une couche plus ancienne contenant de la céramique « plissée ».

En 1934, M. D. Berciu a procédé à de petites fouilles « de vérification » et il a déterminé la stratigraphie des civilisations représentées sur la *Măgura Fetelor* de la manière suivante : Vădastra I, Vădastra II, Sălcuța, Coțofeni et Glina III. Pour ces deux dernières, les couches font défaut. La stratigraphie demeurant ainsi incertaine, le Musée a repris les fouilles en 1946, sous la direction de l'auteur.

Les nouvelles fouilles effectuées sur la *Măgura Fetelor* et le *Dealul Cișmelei* (la Colline de la Fontaine) ont poursuivi, outre la détermination de la stratigraphie, l'étude des complexes archéologiques. La stratigraphie est la suivante : au-dessus de la couche paléolithique (auringacien moyen de longue durée) se trouve la couche intermédiaire ; celle-ci est surmontée par les couches néolithiques Vădastra I, Vădastra II et Sălcuța. Dans cette dernière il y a aussi des infiltrations provenant des couches disparues, celle de Coțofeni et celle qui contient des vestiges archéologiques des XIVe, XVIIe — XVIIIe siècles.

Les fouilles pratiquées (avec certaines intermittences à partir de 1946 jusqu'à ce jour) ont pu éclaircir aussi d'autres problèmes à l'aide des sciences auxiliaires et de la technique moderne de recherche. L'analyse

²⁰ Corneliu N. Mateescu, *Contribuție la studiul monedelor lui Mircea cel Bătrîn : Un ducat găsit la Vădastra*, în SCN, III, 1960, p. 279—286.

des échantillons de terre a abouti à la conclusion que les couches de ces civilisations se sont formées en même temps que les dépôts de loess. Par la détermination des gastéropodes, l'analyse du pollen et la détermination des charbons de bois, des données importantes ont pu être obtenues sur les variations du climat dans lequel se sont formées ces couches et où s'est développée la vie.

En 1960 et en 1964, le fossé du site néolithique a été sectionné par les fouilles et on a pu constater que ce fossé a été creusé pendant la phase Vădastra I et comblé dans la phase Vădastra II. Les recherches ont démontré que ce fossé servait de clôture, son rôle étant analogue à celui d'une haie.

L'analyse spectrographique des silex paléolithiques a apporté une nouvelle contribution à l'explication de la formation de leur patine et des couleurs qu'elle présente.

L'étude des os de bovins du néolithique moyen et tardif a démontré qu'une partie des animaux a été utilisée pour la traction; cette constatation modifie en partie nos connaissances concernant l'économie du néolithique au Bas-Danube.

L'étude approfondie des fosses « à grains » a abouti à une innovation, à savoir *Méthode et dispositif pour la reconstitution géométrique des fosses « à grains »*. Étudiés sur une plus vaste étendue, ces « monuments » peuvent à la fois conduire à des conclusions à caractère chronologique et ethnologique.

La reconstitution de la forme d'une hutte datant de la fin du XIVe siècle nous a fourni l'image du type d'habitation utilisé dans la plaine d'Olténie au cours du Moyen Age.

Un ducat en cuivre argenté du temps de Mircea le Vieux a contribué à éclaircir certains problèmes à caractère économique et politique du temps de ce grand voïévode.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Vădastra. Ecuille ornementée de molifs obtenus par encochement et incrustation de matière blanche, datant de la phase Vădastra II.

Fig. 2. — Vădastra. Statuette ornementée de la même manière et datant de la même phase.

Pl. I. — Vădastra. Măgura Fetelor (le Tumulus des Jeunes filles). Fouilles archéologiques effectuées en 1956. 1, profil de la paroi est des fouilles; 2, plan des fouilles.

Pl. II. — Vădastra. Dealul Cișmelei (la Colline de la Fontaine). Vue des fouilles de 1960. Au premier plan, trois fosses de huttes des XVIIe—XVIIIe siècles (avec un four à pain et des vestiges de forge). Au centre, des fosses usuelles Vădastra I, Vădastra II et une fosse « à grains » des XVIIe—XVIIIe siècles. Dans l'arrière-plan, le fossé du site néolithique, une fosse à cuire la poterie Vădastra II et une fosse néolithique Sălçuța.

Pl. III. — Vădastra. Măgura Fetelor. Vue des fouilles de 1969. Vestiges d'une habitation de la phase Vădastra II.

Pl. II. — *Vădastra*. Dealul Cișmelei. Vederea săpăturii din 1960. În primul plan, trei gropi de bordeie din secolele XVII—XVIII (cu un cuptor de copt piine și o cușniță). La mijloc, gropi Vădastra I, Vădastra II și o groapă „de bucate” din secolele XVII—XVIII. În fund, șanțul așezării neolitice, o groapă de ars oale Vădastra II și o groapă Sălcuța.

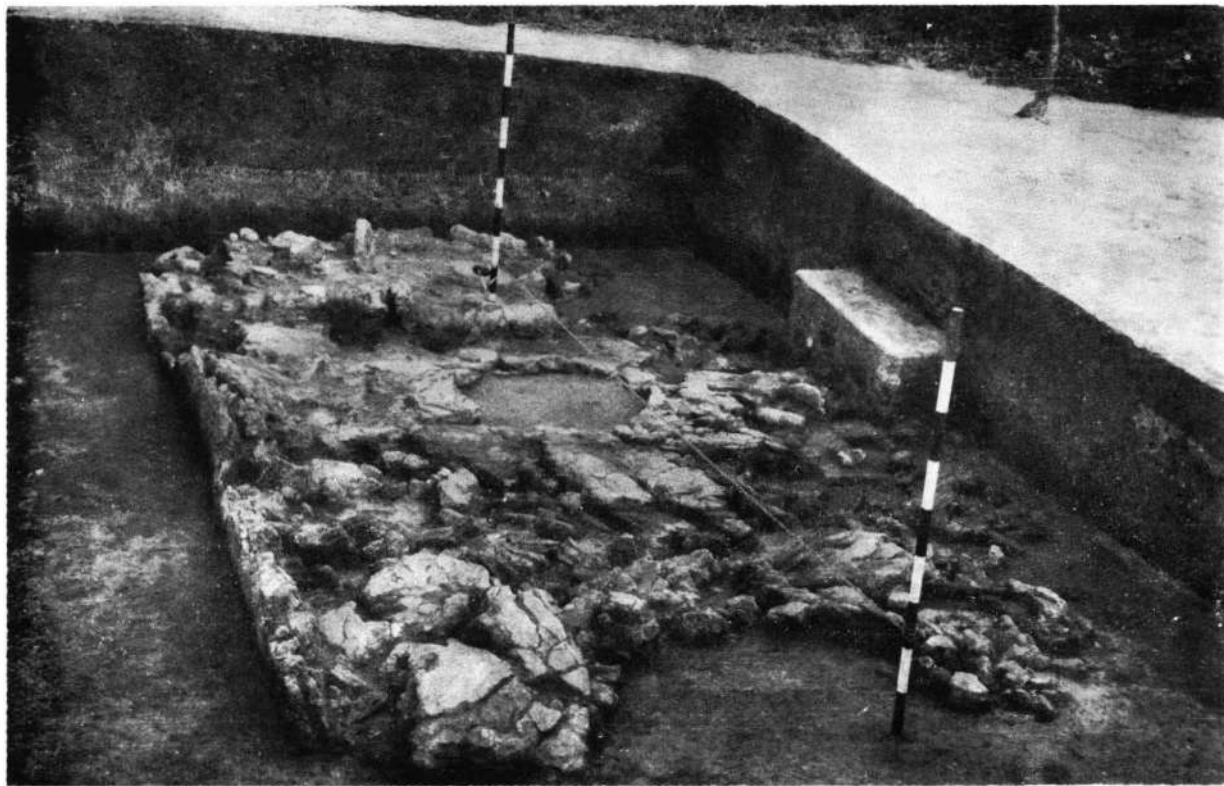

Foto N. Scarlat

Pl. III. — Vădastra. Măgura Fetelor. Vederca săpăturii din 1969. Resturile unei locuințe din faza Vădastra II.

TOPOARE DE ARAMĂ ÎN MUZEUL DIN DEJ

DE

FL. GAVRILESCU * și A. VULPE

În colecțiile Muzeului de istorie al municipiului Dej se află trei topoare de aramă din categoria topoarelor-ciocan și a topoarelor cu brațele dispuse în cruce (*kreuzschneidige Äxte*). Toate acestea sînt descoperiri recente și nu au fost încă semnalate în literatura de specialitate. Punerea lor la dispoziția cercetării se impune.

1. Topor-ciocan de aramă, descoperit în mod întîmplător, în luna mai 1971, într-o carieră de piatră, în localitatea Codor (înglobată în municipiul Dej, jud. Cluj). Suprafața piesei este netedă. Pe partea posterioară se observă o serie de impurități de turnare sub formă de încrețituri. Vîrfurile superior al tăișului a fost ciocănit după descoperire. Dimensiuni : lungime 13 cm ; lățime maximă 3,45 cm (fig. 1/1).

2.3. Depozit, constînd din două topoare de tipuri diferite, descoperit în incinta satului Ciubanca, com. Recea-Cristur, jud. Cluj. Satul se află pe culmea dealurilor ce alcătuiesc platforma someșeană, pe terasa pîrîului Ciubanca, afluent al Someșului. Descoperirea s-a făcut în mod întîmplător, în 1968, de către săteanul Ion Pop, cu prilejul alinierii gardurilor de pe ulița sa.

Ambele piese au ca element comun suprafața foarte încrețită, trăsătură caracteristică multor topoare de acest tip. Piesa cea mare (fig. 1/2) prezintă pe partea posterioară a tubului de înmănușare o serie de scrijelituri, ce nu credem să fi fost făcute în antichitate. În interiorul găurii se observă o ușoară adîncitură în direcția brațului scurt, care este probabil întîmplătoare. Nu credem că ar putea proveni de la fixarea dopului de lut, așezat în forma de turnat pentru a rezerva zona găurii de înmănușare în timpul turnării metalului, procedeu frecvent întîlnit la topoarele dintr-o epocă mai tîrzie, începînd din perioada mijlocie a bronzului.

Toporul cel mic (fig. 1/3) a fost avariat în mare măsură după descoperire. Piesa a fost înroșită în foc și călită de către fierarul din Ciubanca cu scopul de a extrage, ceea ce credea el a fi „miezul de aur”. Vîrfurile tă-

* Directorul Muzeului de istorie al municipiului Dej.

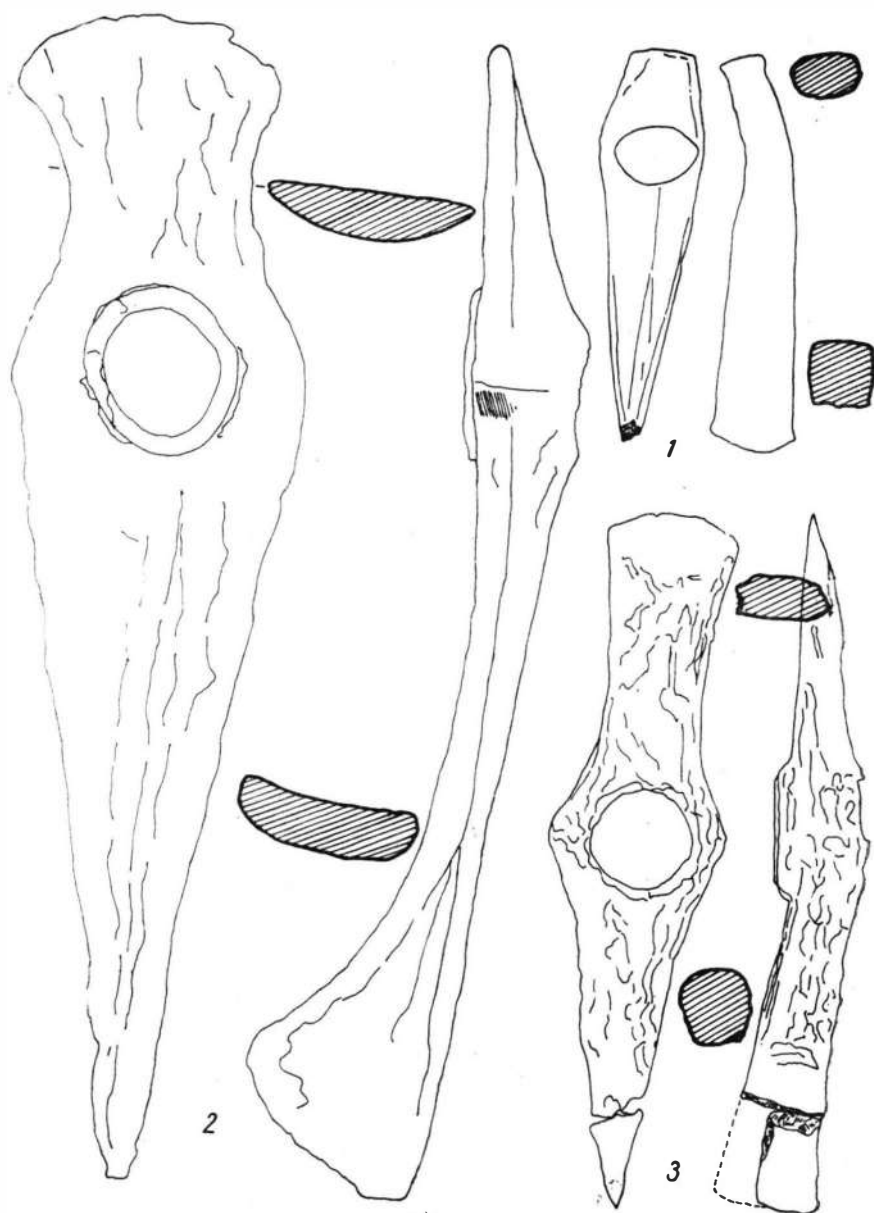

Fig. 1. — 1, toporul de la Codor; 2, 3, depozitul de la Ciubanca.

işului, vertical a fost rupt. A putut fi recuperat, dar forma curbării tăişului, o trăsătură tipologică demnă de menţiune, nu mai poate fi reconstituită.

Dimensiunile celor două piese : lungime 38,6 cm şi, respectiv, 23 cm ; lăţime maximă 9,65 cm şi, respectiv, 5,9 cm.

Cele trei piese descrise mai sus prezintă o serie de caracteristici demne de a fi scoase în evidenţă. Astfel, toporul-ciocan de la Codor, deşi, la prima vedere, se apropie cel mai mult de topoarele de tip Vidra¹, totuşi silueta profilului longitudinal este deosebită de a acestora. Ceafa este pur şi simplu curbată în jos, nu teşită, ca la exemplarele tipice Vidra. Apropiată ca formă de toporul nostru, este o piesă păstrată în colecţiile muzeului Cluj, cu locul de descoperire necunoscut, foarte probabil însă din Transilvania². O curbura accentuată a cefeii prezintă şi o altă piesă, tot inedită, recent descoperită la Ciolăneştii din Deal, jud. Teleorman³. Gaura toporului de la Codor este ovoidală, asemenea topoarelor de tip Vidra.

Din această discuţie rezultă că piesa de la Codor ar putea fi alăturată, deocamdată, ca o variantă, tipului Vidra, cu sugestia că, pe măsura înmulţirii descoperirilor, să poată fi considerată şi ca un tip de sine stătător, tipul Codor. Poziţia formală a acestui tip ar fi între topoarele de tip Pločnik-Gorica şi cele de tip Vidra⁴.

Din punct de vedere cronologic, piesa de la Codor, fiind descoperită în mod izolat, trebuie judecată după cele două tipuri mai sus menţionate. Ambele se datează în linii mari, în perioada corespunzătoare etapei Cucuteni A (incluzind toate cele patru subfaze ale acesteia)⁵. Deocamdată nu sîntem în măsură să determinăm mai îndeaproape datarea variantei Codor.

Depozitul de la Ciubanca conţine topoare din două tipuri diferite. Piesa nr. 2 aparţine tipului Mezőkeresztes, în timp ce exemplarul mai mic, nr. 3, prezintă caracteristicile topoarelor „în cruce”, de tip Jászladány. Asociaţia celor două tipuri nu este o noutate. Situaţii similare au fost constatate în depozitele de la Hajdúhadház (Ungaria de NE)⁶ şi Tarcea, jud. Bihor⁷.

Tîrnăcoapele de tip Mezőkeresztes reprezintă tipul cel mai evoluat de topoare-ciocan. Sînt mai frecvente în vestul Transilvaniei şi în Cîmpia Tisei⁸. Ele sînt atestate însă şi în interiorul arcului carpatic. Din bazinul

¹ Cu privire la tipologia şi cronologia topoarelor de aramă eneolitice, vezi lucrările mai recente : A. Vulpe, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 457 ; F. Schubert, în *Germania*, 43, 1965, 2, p. 274. Topoarele din România vor fi tratate monografic în volumul II din *Ärte und Beile in Rumänien*, în colecţia *Prähistorische Bronzefunde*, seria a IX-a.

² Amintită de M. Roska, în *Közlemények*, 2, 1942, 1, p. 32, nr. 49. În muzeul din Cluj, nr. Inv. II 8802.

³ Descoperită în timpul săpăturilor într-un tell gumelniţean. Piesa a fost atribuită unei faze de tranzit Gumelniţa A₃—B₁. Informaţie prin bunăvoinţa lui A. Niţu.

⁴ Cf. lucrările citate în nota 1. Un profil asemănător îl prezintă toporul de la Aţel, jud. Sibiu (I. H. Crişan şi M. E. Szuchy, în *Din activitatea ştiinţifică a Muzeului raional Medias*, 3, 1955—1956, p. 8). Piesa aparţine însă unui tip mai evoluat, ce şi-ar găsi explicaţia evoluţiei tocmai prin presupusul tip Codor.

⁵ A. Vulpe, *op. cit.*, şi F. Schubert, *op. cit.*

⁶ M. Roska, *op. cit.*, p. 35, fig. 33.

⁷ Încă inedit în muzeul Oradea. Amintit de M. Roska, *op. cit.*, p. 34, nr. 53, şi de F. Schubert, *op. cit.*, p. 284.

⁸ F. Schubert, *op. cit.*, p. 279.

Someșului cunoaștem exemplarele de la Romita, jud. Sălaj⁹, Stupini, jud. Bistrița-Năsăud¹⁰, Ugruțiu, jud. Cluj¹¹, și Coldău, jud. Bistrița-Năsăud¹². Aceste localități punctează o arie destul de restrînsă, ceea ce dovedește că tipul de topor era preferat de purtătorii culturii neolitice tîrzii din regiune.

Din păcate, nu sîntem în măsură să numim cultura materială responsabilă de producția acestor topoare. Piese de tipul celor de la Ciubanca sînt caracteristice, în vest, culturii Bodrogkeresztúr, în răsărit, etapelor Cucuteni AB final și B¹³. Cultura din bazinul Someșului, de aceeași vîrstă cu culturile citate mai sus, nu este încă bine cunoscută. Prezența unor elemente izolate Bodrogkeresztúr nu implică nici prezența acestei culturi ca atare în Transilvania¹⁴, cu atît mai puțin geneza ei la noi în țară¹⁵. Zona Someșului se află la nord de aria culturii Petrești, care la această vreme își încheiase, poate, existența¹⁶. Recentele săpături de la Cheile Turzii¹⁷ ar fi, poate, în măsură să lămurească aceste probleme. Pînă la publicarea materialelor de acolo însă, orice păreri ar fi riscate.

KUPFERÄXTE IM MUSEUM DEJ

ZUSAMMENFASSUNG

Es werden hier eine Hammeraxt aus Codor (Stadt Dej) und ein Kleiner Depotfund, bestehend aus einem Axthacken und einer kreuzschneidigen Axt, aus Ciubanca (Gem. Recea-Cristur, Kreis Cluj) erstmalig veröffentlicht. Es sind Zufallsfunde.

Die kleine Axt von Codor (Abb. 1/1) weist einen nach unten gebogenen Nackenteil auf, ein Merkmal das die Axt dem Typ Vidra nahebringt; die Übereinstimmung ist jedoch nicht vollkommen, da keine eigentliche Nackenabknickung bemerkbar ist. Chronologisch sei diese Axt durch die Zeitstellung der nahestehenden Pločnik-oder Vidra-Äxte bedingt, d.h. sie ist Cucuteni A — zeitlich.

Der Depotfund von Ciubanca (Abb. 1/2, 3) bestätigt das Vorkommen der Axthacken vom Typ Mezőkereszttes vergesellschaftet mit den kreuzschneidigen Jászladány-Äxten (vgl. die Depotfunde von Hajdúhadház und Tarcea). Diese zwei Axttypen können in der Periode die der Bodrogkeresztúr-Kultur und den Cucuteni AB-und B-Phasen entspricht datiert werden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNG

Abb. 1. — 1, die Hammeraxt von Codor; 2, 3, der Depotfund von Ciubanca.

⁹ J. Hampel, *Újabb tanulmányok a rézkorról*, fig. 30 (In *AE*, 1897, p. 356, se spune că toporul ilustrat de Hampel în lucrarea sus citată este de la Romita).

¹⁰ Ș. Dănilă, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 497.

¹¹ M. Roska, *op. cit.*, p. 56, nr. 196, fig. 10.

¹² *Ibidem*, p. 57, nr. 205, fig. 58.

¹³ A. Vulpe, *op. cit.*, p. 460.

¹⁴ Cum crede N. Vlassa (*SCIV*, 15, 1964, 3, p. 351).

¹⁵ Cum presupune P. Roman (*Dacia*, N. S. XV, 1971, sub tipar).

¹⁶ I. Paul (în *Ștudiine zvesti* 17, 1969, p. 325 și urm.) crede că între culturile Cucuteni și Petrești există o relație în ceea ce privește evoluția lor structurală. Acestei ipoteze i s-au adus însă unele obiecții ce nu pot fi ignorate (P. Roman, *op. cit.*).

¹⁷ Săpături inedite efectuate în ultimii ani de către N. Vlassa.

ÎNSEMŢĂRI ARHEOLOGICE

DE

PETRE ALEXANDRESCU

PENTRU O ECOLOGIE A AŞEZĂRIILOR GRECEŞTI

„Chaque inscription doit être imaginée dans son cadre naturel. Elle reste une chose insuffisante, quelque détails qu'on ait donné sur la pierre, si on la voit telle qu'elle est dans un musée. Il faut toujours l'imaginer sur son emplacement antique, dans telles conditions géographiques. Il faut reconstituer l'image de la région, sur laquelle toute pierre inscrite est un document. . . . Ce n'est pas un paradoxe que d'insister sur le profit pour nos études épigraphiques, des journées de voyage où nous n'avons pas trouvé à copier une seule inscription : sur les hauts plateaux, dans les pâturages ; dans la tente de poil noir où un yûruk hospitalier nous offre le yogourt et la crème— à travers les immenses forêts de pins, solitaires et silencieuses, descendant au fond de vallons et remontant en lacets jusqu'au col où le vent se lève au visage et où un nouveau paysage se découvre, comme une carte —à la source, au bord des sentiers, même si nous ne découvrons pas de dédicaces aux Nymphes, les Nymphes sont là, présentes, au milieu des platanes et des lauriers roses, et elles redonnent courage aux hommes et aux bêtes, comme elles ont fait pendant des siècles pour les Cariens et pour les Grecs qui s'arrêtaient là et les priaient en se reposant. C'est dans les marches et les haltes, dans les montagnes et sur les plateaux de la Pisidie avec les bergers et les paysans, que se présentent à nos yeux les ombres des adorateurs de la Kakasbos ; de l'Héraklès cavalier, de ses fidèles. L'épigraphie de Iasos, la préparation du Corpus d'Iasos, ce sont les quelques pierres sur place insérées dans les masures d'Asinkale et toutes celles du jardin du Louvre, et celles du Musée Britannique, ce sont les estampages de Le Bas et celles des autres, mais c'est aussi la ruine—sans inscriptions — sur l'île, aujourd'hui presque île, au flanc du golfe, avec le théâtre et les murailles sous les oliviers, et ce sont les conversations au ciftlik voisin sur les cultures, la récolte des oliviers, les essais de plantations d'orangers, l'élevage des chameaux, et c'est la route depuis Mylasa, par Menşekale et son petit lac ou par les pentes abruptes du Labadadag,

sous les pins, avec la vue lointaine sur les replis du Méandre et sa plaine décolorée, et c'est la navigation dans le golfe poissonneux de Küüllüuk, sur les caïques aux bordées innombrables".

Epigrafistul nu trebuie deci să fie un simplu cititor și editor de inscripții, un slujitor al unei „specialități” izolate, închis în biroul său, limitat la cercetarea pietrelor; „L'épigraphie est vivante, elle est féconde, elle est attirante et elle pourra renouveler le recrutement de ses adeptes dans la mesure où elle refuse d'être une spécialité isolée, dans la mesure, dirai-je, où elle s'irrite de voir «le point de vue épigraphique» assimilé au «point de vue paléographique»".

Această frumoasă pagină este scrisă de unul dintre cei mai mari învățați de astăzi, Louis Robert, și este o invitație la cunoașterea geografiei ținuturilor unde civilizația antică a crescut și a murit, lăsând peste tot mărturiile ei. Invitația se adresează epigrafiștilor și a fost rostită de la tribuna celui de-al doilea Congres de epigrafie de la Paris (1952), dar nu-i interesează numai pe aceștia. Riscul degradării științei vii în specialitate seacă nu amenință numai epigrafia, ci și arheologia.

Deși arheologul, prin însăși practica săpăturilor, este obligat să lucreze în chiar ruinele rămase din antichitate, el uită uneori să privească peisajul unde se află. El trebuie însă să scruteze cu ochi de istoric cadrul geografic în care ruinele se găsesc situate și să evalueze acest context geografic pentru a înțelege cum s-a organizat economic viața unei comunități omenști în acel loc. Theodor Wiegand scria odată: „Nicht auf den engen Mauerring einer Stadt darf man sich beschränken, sondern das Stadtgebiet, die ganze Landschaft mit Berg und Tal, Strassen, Gutshöfen Grabmälern und Grenzzeichen soll man sorgfältig aufnehmen; denn gerade diese Züge sind es, die das Bild umfassend anschaulich gestalten”¹. Trebuie să avem prezent, în judecata noastră, faptul că peisajul în care se află ruine nu s-a modificat întotdeauna fundamental în decursul vremurilor. Am în vedere în special „tiparul” geomorfologic, rămas adesea același. Chiar când au survenit schimbări, dispunem de elemente pentru reconstituirea aspectului climatic, a florei, a faunei etc. Mai mult: chiar și geografia umană prezintă asemănări cu cea antică. Pentru anumite situații, peisajul antic poate fi mai ușor reconstituit, cu mijloacele de care dispune știința azi, decât ruinele înseși. Cercetarea multilaterală, dar specializată, a peisajului este, fără îndoială, una dintre căile moderne de cunoaștere a așezărilor vechi.

Pentru a ilustra valoarea raporturilor dintre geografie și istorie, în domeniul limitat al cercetării orașului grec, mi-am propus să prezint una dintre lucrările acum clasice ale lui Ernst Kirsten. Aș vrea să precizez de la început că studiul geografiei, valorificarea peisajului ca mediu de desfășurare a diverselor activități din antichitate, nu mai sînt astăzi concepute în spiritul acelor demodate „introduceri” geografice, cu atît mai puțin în acela al unei discipline care a purtat numele de geopolitică. Aporia celei din urmă stătea în negarea raporturilor reciproce dintre spațiu și timp și dintre suprafața terestră ca obiect al geografiei și curgerea istorică. Armonia dintre cele două discipline este căutată acum prin cercetarea unor

¹ *Handbuch der Archäologie*, I, p. 106.

ținuturi restrinse, complet anchetate geografic, raportate la așezările pe care le-au adăpostit și comparate între ele, în vederea unei „ecologii” a acestor așezări. Direcția aceasta de cercetare, ilustrată de cartea pe care o prezintă, poartă denumirea de „Siedlungsarchäologie”.

Este vorba de lucrarea lui Ernst Kirsten *Die griechische Polis als historisch-geographisches Problem des Mittelmeerraumes*. Ea a avut o soartă ciudată; *habent sua fata libelli*! Apărută în 1956, în cadrul unei serii de geografie², cartea a stîrnit la început un interes mediocru. Numărul recenziilor a fost modest, iar tonul lor rece³. În ultimii ani însă, cînd preocupările de topografie au luat amploare, ideile lui E. Kirsten și-au făcut loc. După cum se știe, în ultima vreme, istoricii și arheologii urmăresc procesul de populare a oicumenei grecești nu numai între limitele incintelor, ci în toată regiunea pe care acele *apoikiai* aveau să o domine, în cadrul mult lărgit a ceea ce se numește astăzi „spațiul civic” al unei *polis*. Determinarea acestui spațiu, ca limite și ca resurse naturale, este menită a duce cunoașterea istorică la adîncirea înțelegerii structurii sociologice și economice a fenomenului grecesc. Iată de ce evaluarea istorică a peisajului în care s-au fixat coloniștii a căpătat o importanță de prim ordin. Asemenea preocupări, izolate, au existat încă de la începutul veacului nostru, cînd Alfred Philippson, profesorul lui Ernst Kirsten, a cercetat chestiunea numărului populației unei *polis* pornind de la descrieri geografice, hărți geologice și chiar de la datele recensăminturilor din Grecia din anii 1889 și 1920.

Ernst Kirsten se află pe aceeași direcție de cercetare. Pornind de la examenul hărților geologice, el studiază poziția așezărilor grecești și observă tendința acestora de a se plasa în mijlocul unor terenuri fertile. Asemenea terenuri sînt de cele mai multe ori solurile aluvionare. Astfel, coloniile din sudul Italiei și din Sicilia erau înconjurate de zone mai mult sau mai puțin întinse de soluri aluvionare. La limita terenurilor fertile se afla marginea teritoriului lor agricol. Ținuturile argiloase, mai puțin prielnice unei agriculturi primitive, nu erau în schimb căutate de greci. Din hărțile geologice întocmite de Alfred Philippson reiese, de pildă, că văile riurilor, ca aceea a lui Krathis, sau ținuturile calcaroase nu-i interesau și erau lăsate în posesiunea indigenilor.

Această observație vine să confirme una mai veche, formulată de un geograf acum cîteva decenii, J. H. Schulze⁴, asupra caracterului predominant agrar al oricărei *polis*. Ernst Kirsten accentuează asupra lui, remarcînd că, pentru greci, un teritoriu prezenta interes în primul rînd în măsura în care oferea posibilități naturale pentru agricultură. Iată definiția pe care o propune pentru așezarea greacă: „Siedlung bäuerlicher Grundherren im Besitz eines durch Flussalluvion entstandenen Kornlandes”. Acel „Nahrungsspielraum” era condiția independenței politice, a autarhiei, a autonomiei, pentru majoritatea așezărilor grecești, importul de cereale fiind doar o soluție de urgență.

² *Colloquium Geographicum, Vorträge des Bonner Geographischen Kolloquiums zum Gedächtnis an F. von Richthofen, hg. vom Geographischen Institut der Universität Bonn*, vol. 5.

³ Vezi, de pildă, scurta dare de seamă a lui Victor Ehrenberg, *JHS*, 1958, p. 155, care atrage atenția numai asupra imperfecțiunilor stilistice și asupra unor interpretări istorice, este drept, confuze și chiar discutabile, dar neesențiale.

⁴ *Griechischer Lebensraum in Antike und Gegenwart*, p. 561 (apud E. Kirsten).

Selectarea unor ținuturi prielnice pentru agricultură duce, după Ernst Kirsten, la unele anomalii. Teritoriul agricol, în special în mediul colonial, apare discontinuu, neomogen. Pretutindeni unde, în Grecia mare, terenurile neroditoare ajung pînă la litoralul marin, ele întrerup zona greacă, deoarece sînt abandonate indigenilor. De aceea multe colonii situate pe același litoral comunicau între ele mai mult pe mare decît pe continent. După același criteriu se produce și penetrația către interiorul continental. Coloniile de pe litoralul Golfului Tarent erau interesate în deschiderea unor căi directe de legătură cu coastele Mării Tirenene.

Ele încurajează apariția unor puncte de influență elenă pe văile interioare ale râurilor. Acestea însă nu prezentau condiții prielnice agriculturii, și de aceea nu au devenit grecești, rămînînd simple puncte de tranzit ⁵.

Caracterul primordial agricol al unei colonii reiese și din examinarea așezărilor grecești de pe malul răsăritean al Adriaticii. Calcaros și abrupt, acest țărm oferă porturi prielnice (utilizate de pirați iliri veacuri de-a rîndul), lipsite însă de un *Hinterland* agricol. De aceea localități ca Ragusa, Spalato, Valona, Pargo își datorează celebritatea abia evului mediu, cînd devin puncte de refugiu ale populației romanice și grecești. De la Epidamnus-Durazzo începe seria coloniilor grecești, acolo unde posesiunea unui ținut rodnic, la vărsarea râurilor, garanta dezvoltarea unei așezări stabile. Deci, chiar în ținuturi aflate la capătul unor străvechi drumuri comerciale sau în preajma unor parteneri de negoț, grecii căutau înainte de toate terenuri care le puteau asigura hrana.

Tendința spre asemenea locuri este indicată și de așezări foarte timpurii, ca acelea de pe coasta răsăriteană a Mării Egee. O suprapunere a hărții geologice întocmită de Alfred Philippson pentru peninsula de la sudul Golfului Smirnei cu aceea a așezărilor grecești arată cum fiecare cetate stătea în mijlocul unui ținut aluvionar, rodnic pentru cultura cerealelor. Același rezultat se obține și pentru cercetarea așezărilor eolice din partea nordică a coastei egeice a Anatoliei. Constatarea este importantă în special pentru cetățile situate de o parte și de alta a Dardanelelor : „Diese Poleis, sogar die griechische Gründung an der Stätte von Troja, Ilion, sind also auf die Ernährung ihrer Bewohner durch den Ackerbau ausgerichtet, nicht auf den Gewinn des Handels oder der Zölle von Schiffsverkehr an dieser wichtigen Verkehrslinie”.

Dar dominantă agricolă nu este specifică numai așezărilor coloniale. Ernst Kirsten prezintă comparativ două hărți ale aceleiași regiuni din NE Peloponesului, una geologică, întocmită de Alfred Philippson, cealaltă a așezărilor. Pe aceste hărți, fiecare așezare, fiecare *polis*, apare instalată în mijlocul unui ținut fertil. Autorul ne asigură că aceeași este situația în Argolida, în răsăritul Arcadiiei, în ținutul pericilor Spartei, ca și în Creta sau în unele insule. Caracterul de „oază” al pămînturilor fertile, în mijlocul unui ținut sterp, stă în relație funcțională cu întinderea teritoriului unei *polis*.

Trecerea în revistă a unor regiuni diverse ale oicumenei grecești a servit autorului la stabilirea a ceea ce el numește, cu un termen bogat în

⁵ Vezi acum J. de la Genière, *Recherches sur l'âge du fer en Italie Méridionale*, Institut Français à Naples, 1968.

semnificații metodologice, *Normal-Typus*, tipul curent al așezării grecești, coloniale sau metropolitane. Ideea de a examina sub acest raport un număr cât mai mare de așezări din puncte diferite ale țărmului mediteranean (lipsa unor cercetări similare pe coastele pontice dovedindu-se a fi aproape totală) este menită să pună bazele unei cercetări sociologice a orașului grec, în care accentul să cadă nu pe ponderea economică, istorică, culturală a acestora, ci pe frecvența cantitativă a unor anumite trăsături, pentru stabilirea *tipului normal* sau, mai precis, a tipurilor de așezări grecești (pe plan urbanistic există deja o „tipologie” propusă de A. von Gerkan și Roland Martin).

Înainte de a încheia această scurtă prezentare, aș vrea să arăt că Ernst Kirsten a formulat observații și cu privire la unele caracteristici geografice ale teritoriului așezărilor grecești. El a constatat, de pildă, că teritoriul trebuia, în general, să fie mărginit de un cadru muntos. Grecii nu au ocupat cîmpiile întinse, nearticulate și care nu aveau calitatea pe care Ernst Kirsten o numește „Überschaubarkeit”. Astfel, fiecare teritoriu colonial din sudul Italiei are limitele sale naturale, clar marcate prin „bariere” muntoase. Pe țărmul prăpăstios al Calabriei au luat ființă colonii pe micile cîmpii aluvionare de la vărsarea râurilor; Medma pe riul Mesima, Rhegio pe Copinace, Skilleton-Scolacium pe Grande, Caulonia pe Assi etc. (prezența unui râu sau a unui izvor fiind una dintre condițiile esențiale pentru alegerea locului unei așezări). În nordul Greciei mari, în schimb, nu a fost ocupată întinsa și fertilă cîmpie a Campaniei, grecii preferînd micile cîmpii litorale, la capătul drumurilor de ieșire din Campania, pentru că numai acelea aveau porturi și erau clar delimitate și apărate de un cadru muntos. Aceeași este explicația care se dă pentru neocuparea de către greci a întinsei cîmpii situate de o parte și de alta a râului Kaikos, pe coasta asiatică a Mării Egee. Această cîmpie fertilă a rămas multă vreme în posesiunea principilor anatolieni. Deslușirile date de E. Kirsten sînt interesante, deoarece ating însăși concepția greacă despre teritoriul unei *polis*: „Für diese Gebiete ist nicht nur Hafenlosigkeit, sondern auch eine ungegliederte, für Grossgrundbesitz geeignete Weite der Anbaufläche charakteristisch der die Begrenzung durch Gebirgesvorsprünge fehlt; obwohl da also bedeutende Handelspartner zu erwarten waren, haben die Griechen sich weder als Händler noch als Bauern festsetzen können”.

Ernst Kirsten remarcă, pe bună dreptate, că *polis* nu poate fi tradus prin *oraș*. El propune sat-oraș. Forma de locuire și economia ei ar fi comparabilă acelor „*cités-dortoirs*” din Italia de sud, Sicilia și Andaluzia; gruparea unui număr de țărani într-o așezare situată pentru motive de siguranță pe o înălțime, fără ziduri de apărare la așezările grecești zidurile de incintă au apărut relativ tîrziu), de unde întreaga „moșie” era gospodărită și supravegheată, în așa fel încît țăranii să se poată întoarce în satul-oraș zilnic (ei rămîn pe cîmp doar în timpul recoltei pentru mai multe zile). Funcția de sat-oraș ca posesor al unei moșii impune o anumită structură urbanistică. Ea cere însă de la cercetătorul modern abandonarea oricăror criterii cu privire la numărul ridicat de locuitori. Mărimea satului-oraș în lumea greacă, ca și în Sicilia și în Andaluzia, depindea de mărimea „moșiei” sale, de amploarea suprafeței de unde își trăgea hrana.

CU PRIVIRE LA DATArea MORMÎNTULUI DE LA AGIGHIOL

După o așteptare de patru decenii, iată, în sfârșit, publicat faimosul tezaur de la Agighiol! Descoperit de I. Andrieșescu, el a fost recent editat de prof. D. Berciu, în cadrul unui volum consacrat monumentelor artei traco-getice de pe teritoriul României¹.

Istoria acestei descoperiri atât de importante este frământată. Tumulul care adăpostea mormântul princiar a fost descoperit întâmplător de către locuitorii satului Agighiol. La intervenția lui Ion Andrieșescu, atunci director al Muzeului național de antichități, au putut fi recuperate o bună parte dintre piesele inventarului funerar și examinată structura mormântului.

Importanța descoperirii de la Agighiol este sporită de faptul că acest bogat ansamblu funerar cuprindea și un reper cronologic: fragmente de ceramică atică. După cum se știe, majoritatea descoperirilor de obiecte decorate în stilul animalier „orientalizat”, în special acelea aflate în sectorul său sud-est european de răspândire, găsite în tezaure sau izolat, sînt lipsite de asemenea elemente externe de datare. Cronologia acestui stil este fundată tocmai pe acele puține piese asociate cu ceramică greacă².

¹ D. Berciu, *Arta traco-getică*, Biblioteca de arheologie, XIV, București, 1969.

² Aceste însemnări au fost provocate de nedumeririle stîrnite de modul în care prețioasele fragmente de la Agighiol au fost utilizate pentru stabilirea datei mormîntului. Iată textul în care se descrie și se comentează ceramica atică: „În cursul săpăturilor de salvare au fost recuperate mai multe fragmente ceramice, care fuseseră azvîrlite în timpul scormonirii pămîntului, de către căutătorii de comori. Ele proveneau fără îndoială din vasele de ofrandă, care făcuseră parte din inventarul funerar al mormîntului. Prea puține dintre fragmente au putut să fie lipite, majoritatea lor fiind pierdute sau azvîrlite. Pe baza fragmentelor și profilelor au putut fi reconstituite doar două forme: un *lekanis* și capacul său. Ceramica astfel recuperată este atică — cu figuri roșii, lucrată dintr-o argilă foarte fină, dobîndind după ardere o culoare roșie-pală. Stratul de firnis este dens și de culoare neagră-închisă, puternic lustruit metalic. Un fragment prezintă o scenă de gineceu: o femeie cu *sakkos* pe cap ține în mînă o plînză; spre stînga este un Eros, din ale cărui aripi s-a păstrat o mare parte. Fragmentul nostru aparține ceramicii atice (stil Kerchi). O bună analogie și nu prea îndepărtată din punct de vedere geografic și în ceea ce privește contactul lumii trace cu cea elenică o găsim în Bulgaria în Apollonia” (*Apollonia, Les fouilles dans la nécropole d'Apollonia en 1947—1949*, Sofia, p. 64—67). Exemplarul descoperit acolo poartă scene de gineceu foarte caracteristice. El a fost datat de către Th. Ivanov pe la jumătatea secolului al IV-lea î.e.n. (*ibidem*, p. 376). Momentul stilistic-tipologic al exemplarului atic de la Apollonia pare a fi totuși mai recent față de fragmentul nostru de la Agighiol. Firnisul fragmentelor de la Agighiol poartă o culoare neagră pură, iar pictura figurilor roșii, ca și benzile, încă nu posedă nici o nuanță roz-mov. Mai degrabă ne-am apropiat ca timp de prima decadă a secolului al IV-lea î.e.n. (CVA, *Karlsruhe*, pl. 29, 3 „um 390”) sau cel mult de primul sfert al secolului al IV-lea î.e.n. (pentru al doilea sfert al secolului al IV-lea î.e.n., cf. CVA, *Schloss Fasanerie*, 1, pl. 42, 1). Dacă ținem seama de profilul cvasi-unghiular al cupei (*lekanis*) de la Agighiol, cu buza mulată în afară, și de culoarea neagră a firnisului, am fi înclinați a ridica datarea, poate, către sfîrșitul secolului al V-lea î.e.n. (P. E. Corbott, *Hesperia*, XVIII, 1949, pl. 92/60—62) sau începutul celui următor. Din punct de vedere cronologic, ceramica grecească descrisă mai sus ne îngăduie să datăm mormîntul de la Agighiol în general în prima jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., dar, avînd în același timp suficiente criterii, la care adăugăm și pe cele scoase din studiul celorlalte elemente de inventar, să fixăm cronologia către începutul secolului al IV-lea î.e.n., adică pe la 400 î.e.n. (sublinierea nu figurează în text).

Acest text ridică obiecții, dintre care mă mulțumesc să relev următoarele:

Din datele de care dispun din lucrarea citată, cred că există posibilitatea precizării cronologiei ceramicii atice din mormîntul de la Agighiol.

Fragmentele ilustrate fac parte din trei piese diferite. Primul este o *lekanis* (forma A, după G. M. A. Richter și M. J. Milne, *Shapes and Names of Athenian Vases*, fig. 149), din care se păstrează fragmentele din fig. 51,3, fig. 53, jos, și fig. 54, sus și mijloc (vasul reprezentat drept capac în fig. 54 este de fapt un bol, așa cum voi arăta mai jos). Această *lekanis* este decorată sub buză cu un rînd de palmete, alternativ cu vîrfuri în sus și cu vîrfuri în jos, încadrate în triunghiuri. Ornamentul apare pe *lekanide* (*AM*, 81, 1966, pl. 48,2,4; *Olynth*, XIII, pl. 119, cat. 201 M), pe pixide (*AM*, 81, 1966, pl. 48,3 și pl. 72,10), dar evoluția lui se poate urmări mai ales pe craterele-clopot; unul dintre cele mai timpurii exemple este cel de la Atena, NM 14906 (Schefold, *UKV*, cat. 228, pl. 21), de la începutul veacului al IV-lea, iar cele mai tîrzii sînt piesa de la Atena, NM 15072 (Schefold, *UKV*, pl. 45,2), datată 340—330, și cea de la Paris, Petit Palais 339 (Schefold, *UKV*, fig. 73), datată 330—320 î.e.n. Stilistic, ornamentul de pe *lekanida* de la Agighiol este destul de îndepărtat de craterul Atena 14904, apropiindu-se mai degrabă de exemplele tîrzii ale seriei.

Vasul nostru avuse un *capac*, din care se mai păstrează două fragmente (fig. 51,1; fig. 53, sus; fig. 54, stînga jos), pe care se recunosc (de la dreapta spre stînga); o femeie spre stînga, cu părul prins într-o *sphendoné*, ținînd în mîna dreaptă o eșarfă; un Eros spre stînga și un personaj imberb (un tînăr?) privind către dreapta. Scena întreagă, din care se păstrează numai o mică parte, înfățișă o femeie șezînd, înconjurată de Erotes și servită de alte femei, care aduc cutii de toaletă sau *alabastra*. Acest tablou este frecvent reprezentat pe capacele de *lekanis* din prima jumătate a veacului al IV-lea și a fost interpretat drept o ilustrare a unei scene de nuntă (*Epaulia*). Din punct de vedere stilistic, această categorie de monumente reprezintă, așa cum observă K. Schefold, (*UKV*, p. 138), un ecou al stilului Kerai (al cărui început se situează către 370 î.e.n.) în ceramica atică de serie. Stilistic, fragmentul de la Agighiol este aproape de grupul „Otechet”, denumit astfel de J. D. Beazley, (*ARV²*, p. 1496 urm), după revista unde vasele cele mai reprezentative au fost publicate prima dată. Grupul „Otechet” se datează în al doilea sfert al veacului al IV-lea î.e.n. Un *terminus ante quem* este oferit de descoperirile de la Olynth (distrus de Filip al II-lea în anul 348 î.e.n.), unde figurează piese aparținînd acestui grup (cf. L. Talcott și B. Philippaki, *Small Objects from the Pnyx*, II, *Hesperia*, Suppl. X, 1956, p. 9 urm.). Asocierea unui

1. Nu au fost publicate toate piesele salvate de I. Andrieșescu în 1931. Din numeroasele amfore menționate în descrierea săpăturii se ilustrează numai două.

2. Lipsește un catalog al tuturor fragmentelor ceramice grecești, însoțit de descrierea lor adecvată.

3. Așa cum reiese din desenele lui D. Pecurariu (fig. 54), din fotografii (fig. 51 și 53), este vorba de fragmentele a trei piese diferite: o *lekanis* cu capacul ei și un bol.

4. Vasele de uz curent (castroane), descoperite în depozitul de la Atena de la sfîrșitul veacului al V-lea î.e.n. și publicate de P. E. Corbett, folosite pentru susținerea datării *lekanidei* de la Agighiol și implicit a întregului tezaur către anul 400 î.e.n., trebuie scoase din discuție pe considerente elementare de metodologie.

asemenea capac cu o *lekanis* decorată cu palmete este asigurată de piesa din mormîntul 138 HS 374 de la Kerameikos (*AM*, 81, 1966, p. 74, pl. 48, 2, 4 și pl. 49,5), datată 370/360 î.e.n.

Pentru datarea ceramicii atice de la Agighiol, fragmentele de capac oferă elementele cele mai exacte.

Dr. Karin Braun de la Școala arheologică germană din Atena și membră a echipei de la Kerameikos a avut amabilitatea să-mi comunice punctul său de vedere asupra datării ornamentului de palmete de pe *lekanis* de la Agighiol, în special față de *lekanis* din mormîntul 138 HS 374 de la Kerameikos: „Allerdings findet sich eine im Prinzip gleiche Verzierung von stehenden und hängenden Palmetten zwischen Dreiecken auf zwei Pyxiden (sic !) aus Grab 138 HS 374, das um 370/360 datiert wird. Da die Verzierung auf dem Lekanisfragment etwas schematischer ist (die Strahlen werden einfach glatt abgeschnitten) wird man das Stück etwas später ansetzen müssen m.E. etwa um 350/340?“. În acest caz, *lekanis* din mormîntul de la Agighiol ar putea chiar depăși mijlocul veacului al IV-lea î.e.n.

A treia piesă atică din mormîntul de la Agighiol a fost un bol, cu buza îngroșată către exterior, decorat sub buză, în exterior, cu o bandă îngustă violetă. Din acesta se păstrează cîteva fragmente din buză și vască, ilustrate în fig. 51,2 și fig. 54, mijloc. În această ultimă figură, D. Pecurariu, care a realizat desenul, a așezat fragmentele de bol drept capac al *lekanidei*. Bolul oferă evident mai puține elemente de cronologie însă, în principiu, nu contrazice datele pe care le avem din examinarea fragmentelor de capac. Asemenea boluri apar la Olynth, dar și în al treilea sfert al secolului al IV-lea.

În concluzie, mormîntul princiar de la Agighiol nu poate fi datat mai devreme de al doilea sfert, dacă nu chiar de mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.

PRECIZĂRI ÎN LEGĂTURĂ CU UNELE LUCRĂRI RECENT APĂRUTE

DE

GH. BICHIR

În ultimul timp au apărut în literatura de specialitate două studii semnate de M. Babeș¹ și C. Scorpan² care abordează, printre alte probleme, și pe aceea a prezenței carpilor în Dobrogea. Dacă în urma lecturii articolului din *Pontice*, I, cititorul rămîne cu impresia unei prezențe relativ numeroase a carpilor în Dobrogea, citindu-l pe cel din *SCIV*, 22, 1971, 1, constată că asemenea urme nu există. În această situație, cel care consultă ambele lucrări își pune justificat întrebarea: sînt sau nu sînt urme arheologice carpice în Dobrogea?

Întrucît ne-am ocupat de cultura materială a dacilor liberi din zona extracarpatică a României și am participat și la săpături în unele din obiectivele puse în discuție de cei doi cercetători, ne vom permite să ne precizăm și noi poziția, care diferă de cea a ambilor colegi mai sus amintiți în ceea ce privește interpretarea unora dintre materialele publicate. Menționăm de la început că nu intenționăm să recenzăm cele două articole și nici să abordăm toate problemele importante pe care le ridică în special studiul lui M. Babeș, ci, vom căuta să arătăm pe scurt, ce este și ce nu este, după părerea noastră, carpic din material publicat de C. Scorpan și contestat de M. Babeș.

Apariția articolului din *Pontice*, I, a reliefat preocuparea lăudabilă a lui C. Scorpan de a face un repertoriu al tuturor materialelor getice tîrzii din Dobrogea, întrucît este știut că acest lucru se realizase în parte numai pentru nordul Dobrogiilor de către prof. Gh. Ștefan³.

Dacă C. Scorpan și-ar fi intitulat capitolul din studiul menționat „Urme arheologice geto-dacice din epoca elenistică și romană în Dobro-

¹ *Necropola daco-romană de la Enisala*, în *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 19—45.

² *Contribuții arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice*, în *Pontice*, I, 1968, p. 341 și urm.

³ *Contribuții arheologice la cunoașterea dacilor din Dobrogea de nord*, în *SRIR*, I, 1954, p. 29—40.

gea”, și nu „Carpi în Scythia Minor”, desigur că nu i-ar fi dat ocazia lui M. Babeș să conteste și acele urme arheologice care pot fi legate de carpi. De asemenea ar fi evitat, poate, de a discuta și a lua de bune unele informații și interpretări de mult depășite⁴.

Precizăm de la început că în ceea ce privește urmele carpice în Dobrogea nu intră în discuția noastră decât acele materiale care se datează în secolele III—IV e.n., vreme în care datele istorice susțin o prezență carpică în această zonă. Subliniem de asemenea că prezența urmelor de tip carpic în unele puncte ale Dobrogii nu exclude pe geții autohtoni, care continuă să trăiască și în timpul stăpînirii romane, așa cum greșit au înțeles unii cercetători⁵, după cum nici existența așezărilor și necropolelor daco-romane nu trebuie să excludă prezența urmelor carpice din anumite regiuni ale Dobrogii, așa cum încearcă să facă M. Babeș⁶. Deci nu toate materialele de tip dacic din secolele III—IV e.n. trebuie atribuite în mod automat geților băștinași sau carpilelor transplantate în această provincie, ci fiecare piesă, susceptibilă de a fi carpică, trebuie analizată cu migală, criteriul de apreciere fiind acela al evoluției formelor dacice din mediul roman și din teritoriile rămase în afara imperiului (Moldova) sau a zonelor mai puțin stăpînite, dar continuu supravegheate de romani (Muntenia). Concret vorbind, materialele din Dobrogea trebuie judecate în comparație cu cele din Moldova, Muntenia, Oltenia și Transilvania, fără însă a pierde din vedere nici un moment situația specifică fiecărei provincii în parte.

Nu vom lua ca criterii de separare a materialelor getice (daco-romane) de cele carpice, prezența sau absența ceramicii lucrate cu mîna și nici chiar a celei cenușii lucrate la roată, privită în general. Hotărîtoare, în această privință, va fi forma vaselor și, în unele cazuri, și pasta și tehnica de lucru; amintim că cioburile cenușii de tip carpic (ca și cele roșii) se deosebesc din acest punct de vedere de cele de tip Chilia din Muntenia și de cele de factură Sîntana de Mureș-Cerneahov și cu atît mai mult de ceramica (cenușie și roșie) elenistică și romană.

Judecate astfel, materialele „carpice” publicate în *Pontice*, I, sînt în bună parte getice din epoca elenistico-romană.

Dintre formele ceramice publicate de C. Scorpan și care rezistă criteriilor comparative mai sus enunțate, pot fi atribuite carpilei numai unele dintre căni și fragmente de fructiere. Intră în această categorie cănița (roșie) de la Caraibil (*Pontice*, I, fig. 4_a — 4_b) și cele două cănițe (cenușii) de la Horia (*Pontice*, I, fig. 7_a — 7_b și 8_a — 8_b). În schimb, cana de la Rașova (*Pontice*, I, fig. 21_a — 21_b) nu-și găsește analogii în mediul carpic (la Piatra Neamț-Lutărie, Slobozia, Gabăra), așa cum se spune⁷, ea fiind de altfel bine datată prin fragmentele de amforă elenistică în secolele II—I î.e.n.

⁴ *Pontice*, I, p. 343, unde se vorbește de „carpi pontici”, în secolul V î.e.n., împinși de la est spre vest de bastarni și sarmați, sau de invazia carpilei din 242, pe care cercetările din ultimul deceniu au infirmat-o. Vezi toate datele cu privire la această problemă la Gh. Bichir, *Carpii în istoriografia română și străină*, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 179—197.

⁵ M. Babeș, *op. cit.*, p. 41, 44—45.

⁶ *Ibidem*, p. 41—42, 44—45.

⁷ *Pontice*, I, p. 363.

Cănițele de la Caraibil și Horia își au originea în La Tène-ul geto-dacic⁸, însă pentru această epocă târzie ele nu-și găsesc bune analogii decât în mediul carpic și unele morminte sarmatice, ca împrumuturi luate de la carpi. În Dobrogea, ele n-au putut fi aduse de sarmați, așa cum înclină să creadă unii cercetători⁹, deoarece în nici un mormint sarmatic din această provincie nu s-au găsit vase carpice. În mod obișnuit, sarmații foloseau ceramica populației din regiunea unde se instalaau, și nu credem că era cazul să aducă ceramică carpică într-o zonă unde produsele romane erau la îndemina oricui.

Susceptibile de a fi atribuite carpilor sînt și cele trei fragmente de fructieră descoperite la Caraibil¹⁰, dacă ținem seama de faptul că în așezările și necropolele dacilor liberi din Muntenia (Chilia, Scornicești, Maldăr, Mătăsaru, Udeni, Bragadiru-Zimnicea, București-Militari, Bucov etc.) ele lipsesc. În Muntenia s-au descoperit două fragmente dintr-o fructieră cenușie la Tîrgșor (așezare secolul III e.n.)¹¹, dar nu trebuie uitat că în apropiere se află și o așezare geto-dacică mai veche. Un alt fragment s-a găsit la Străulești-Măicănești, lângă București, despre care Margareta Constantiniu¹² spune că provine de la o fructieră de tipul celei descoperite la Lacul Tei. Fructiera de la Lacul Tei¹³ este getică, așa încît n-ar fi exclus ca și „exemplarul” de la Străulești-Măicănești să fie mai vechi, deoarece urme La Tène au apărut și în această așezare, dar sînt atribuite secolului III e.n.¹⁴.

Chiar dacă aceste fragmente de fructieră de la Tîrgșor și Străulești-Măicănești ar aparține secolului III, și lucrul este posibil, totuși numărul lor este prea mic pentru a considera fructiera ca o formă de vas specifică complexelor de tip Chilia-Militari. De notat că ambele descoperiri se află în aria aspectului Militari, unde urmele carpice sînt prezente și lipsesc în cadrul aspectului cultural de tip Chilia-Scornicești.

Rămîne de văzut care este situația în Dobrogea; reținem însă că la Enisala, unde s-au făcut cercetări sistematice, fructiera nu este documentată¹⁵. Dacă fragmentele de fructieră de la Caraibil pot fi carpice, în schimb exemplarul de la Histria¹⁶, prin profilul buzei, este sigur mai vechi; tipul de fructieră îl întîlnim frecvent în secolele II—I î.e.n. și mai rar în secolul I e.n.

Am văzut materialul getic de la Histria, existent în Muzeul din Constanța și, după părerea noastră, nu conține nimic carpic. Notăm

⁸ Cana de la Birsești, la care se referă C. Scorpan (publicată de S. Morintz, în *Materiale*, VII, p. 206, fig. 5/2), nu se datează în secolul al IV-lea î.e.n., cum a crezut S. Morintz și cum susține C. S. în *Pontice*, I, p. 348, ci în secolul al III-lea (cf. Gh. Bichir, în *Danubius*, I, 1967, p. 117). Nu este carpică nici cana ilustrată în *Pontice*, I, fig. 3a-3b.

⁹ M. Babeș, *op. cit.*, p. 42. De altfel notăm că însuși M. B. recunoaște că formele de cănițe sînt carpice, fapt care ne scutește de a insista mai mult asupra lor.

¹⁰ *Pontice*, I, p. 345, fig. 1a-1b și 2a-2b; profilele sînt greșit desenate; a se compara cu fotografiile!

¹¹ Informații Gh. Diaconu.

¹² *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 155 (neilustrată și nici n-am putut-o vedea).

¹³ Inedită, în depozitul Muzeului de istorie a orașului București.

¹⁴ Lucru constatat cu prilejul unei vizite făcute pe șantier.

¹⁵ Rămîne de văzut care este situația acestui tip de vas în așezările daco-romane din Transilvania (Obreja, Ocna-Sibiului, Cristești); ne referim în special la frecvența ei în așezările amintite.

¹⁶ *Pontice*, I, p. 360, fig. 18.

că nici în celelalte cetăți vest-pontice (Tomis, Callatis) nu s-au descoperit urme carpice; de asemenea, credem că ele lipsesc și la Visterna¹⁷.

Amforele-ulcior, destul de frecvente în Dobrogea (Caraorman, Horia, Enisala, Visterna, Histria, Constanța, Mangalia, Medgidia, Derwent)¹⁸, nu sînt carpice și nu vin din Moldova în Dobrogea, ci invers. După cum nici vasul fragmentar cu două torți de la Horia (*Pontice*, I, fig. 10_a — 10_b) nu este cunoscut în mediul carpic, așa cum se spune¹⁹.

Din materialul publicat de C. Scorpan poate fi carpic fragmentul cenușiu, cu ornament lustruit, descoperit la Runcu, nu prea departe de Hirșova²⁰.

Și la Dinogetia s-au descoperit unele fragmente ceramice cenușii care prin pastă, profile și ornament (lustruit) pot fi legate de carpi. Ne referim la cioburi ce pot fi datate în secolele III—IV e.n., și nu la materiale mai vechi, aparținînd La Tène-ului (probabil secolului I e.n.) sau secolului II e.n., așa cum s-au descoperit în secțiunea S₁, la a cărei cercetare am lucrat în 1952 sub îndrumarea prof. Gh. Ștefan²¹.

Tot carpilor pot aparține și fragmentele ceramice de la Niculițel-Drumul Bălții, despre care în raportul de săpături se spune că sînt „lucrate din pastă de culoare cenușie sau roșatică și într-o tehnică diferită de cele romane”²²; cioburile lucrate cu mîna sînt ornamentate uneori cu briu alveolar în relief, iar cele modelate la roată au decor realizat în tehnica lustruirii²³, necunoscut în ceramica romană. În același

¹⁷ Proveniența piciorului de fructieră de la Visterna ilustrat în *Pontice*, I, fig. 17 a și 17 b, este discutabilă, ca și urna de altfel (vezi M. Babeș, *op. cit.*, p. 20, nota 8). Dar, chiar dacă ar fi fost descoperită acolo, prin felul cum se prezintă, este sigur anterioară secolelor III—IV e.n. și deci iese din cadrul discuției noastre.

¹⁸ Vezi principalele trimiteri la M. Babeș, *op. cit.*, p. 28.

¹⁹ Trimiterile care se fac de către C. S. în nota 29 (p. 353) se referă la alte tipuri de vase. Același lucru se poate spune și despre vasul fragmentar (tot de la Horia) ilustrat la fig. 13 (*Pontice*, I, p. 355), căruia, lipsindu-i partea superioară, gît și buză, nu poți face atribuiri etnice pe baza lui și chiar să-i găsești analogii la Pădureni în mediul carpic (*Pontice*, I, p. 354). În situații de acestea se ține seama numai de pastă și de tehnica de lucru.

²⁰ *Pontice*, I, p. 361, fig. 19.

²¹ *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 263—267; pentru alte materiale a se vedea *SCIV*, II, 1951, 1, p. 39—40, fig. 27, și Gh. Ștefan, *op. cit.*, în *SRIR*, I, p. 36.

În studiul nostru *La civilisation des Carpes...* (*Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 223) arătăm că sfîrșitul necropolelor și al așezărilor carpice poate fi pus în legătură cu conflictele militare din anii 295—297, în urma cărora romanii, victorioși, au transplantat o bună parte din populația carpică în imperiu, iar în nota 104 arătăm că ei au fost colonizați în Pannonia, la Sopianae, cum spune Ammianus Marcellinus, XXVIII, 1, 5 și în Scythia Minor, așa cum par să arate descoperirile de la Biserița-Garvăn, Niculițel-Valea lui Iancu și Horia; ainteam, de asemenea, satul carpilor (*Vicus Carporum*) situat în apropiere de *Carsium*. Din această notă a noastră, M. Babeș a tras concluzia că noi negăm prezența populației daco-romane în Dobrogea și că materialul la care ne referim, de la Dinogetia, ar fi cel din secolele I—II e.n. (vezi *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 41—42, 45). Lui M. Babeș i-a scăpat însă din vedere că noi n-am făcut trimiterile necesare la materialul getic publicat de la Dinogetia, cît și faptul că am participat la lucrările acestui șantier timp de patru ani (1951—1954), cînd s-a găsit materialul în discuție (a se vedea rapoartele din *SCIV*), și am lucrat chiar la complexul unde s-a descoperit cel mai mult material (în S₁), asupra căruia M. Babeș „ne face atenți” că ne-a „scăpat” din vedere că el este mai vechi atunci cînd amintim de urme carpice la Dinogetia.

²² Gh. Ștefan și colab., *Șantierul arheologic Garvăn (Dinogetia)*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 183.

²³ *Ibidem*, fig. 20/8.

complex s-a descoperit și „o mică monedă de bronz, probabil, din vremea împăratului Valentinian I (364—375)”²⁴.

Din cele prezentate reiese că s-a găsit ceramică care poate fi legată de carpi la Carailil, Horia, Niculițel-Drumul Bălții, Dinogetia și Runcu-Hirșova. La Horia și Carailil pare a fi vorba de carpi pătrunși sau transplantați în așezări daco-romane existente²⁵. Săpăturile care se vor efectua în viitor vor aduce, desigur, precizări în ceea ce privește proveniența acestor materiale; avem de-a face cu importuri din mediul carpice sau cu prezența efectivă a unor carpi.

În stadiul actual al cercetărilor constatăm că materialele de tip carpice au apărut numai în puncte situate în nordul și vestul Dobrogii, nu prea departe de Dunăre și în apropierea unor cetăți care făceau parte din sistemul de apărare al limes-ului danubian²⁶. Probabil că romanii au colonizat pe carpi în această regiune cu dublu scop: pe de o parte, pentru a-i supraveghea mai bine, iar pe de altă parte pentru a-i folosi la diferite munci necesare întreținerii trupelor de frontieră. Că ei au fost așezați într-o zonă nu prea departe de Dunăre, în apropierea unor cetăți, o dovedește și *Vicus Carporum*, situat nu prea departe de *Carsium* (Hirșova).

Așezarea unor grupuri de carpi la granițele imperiului, în vremea lui Diocletian, este menționată și de Eutropius (IX, 25, 2)²⁷, iar Orosius (VII, 25, 12) care transmite aceeași știre, specifică, că au fost așezați de-a lungul posturilor de pază (*finium dispersere praesidia*).

Observația pare a se verifica și pentru Oltenia, unde urnele carpice au apărut pe linia Oltului la Fărcașele²⁸, localitate situată între Romula și Slăveni, dar mai apropiată de prima, și la Govora-Sat, nu departe de Stolniceni.

Trebuie subliniat că în așezarea de la Govora-Sat, datată bine de E. Moscalu în a doua jumătate a secolului III e.n. „ceramica dacică lucrată cu mîna și la roată este prezentă într-o cantitate mai mare decît cea romană”²⁹, ceea ce face pe cercetătorul amintit să considere că „ceramica dacică de la Govora-Sat . . . , reprezentată prin specia lucrată cu mîna și prin cea lucrată la roată, indică prezența unei populații dacice, care folosește o ceramică ce continuă formele din La Tène-ul târziu. Se poate afirma pe această bază — continuă E. Moscalu — că La

²⁴ *Ibidem*, p. 183. Punctul „Drumul Bălții” este unul și același cu „Valea lui Iancu”, amintit de noi în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 223, n. 104. Mulțumim și pe această cale lui I. Barnea, care ne-a arătat materialul.

²⁵ O situație similară pare a fi și la Soporul de Cîmpie, precum și în alte locuri din Transilvania, dar asupra acestei probleme nu vom insista aici.

²⁶ Cf. Gh. Bichir, în *SCIV*, 22, 1971, 2, p. 195. Informații neverificate vorbesc de mor-minte carpice descoperite în apropiere de *Durostorum*, în R. P. Bulgaria.

²⁷ Scriitorul antic se referă deopotrivă la carpi, bastarni și sarmați, pe care Diocletian și Galerius i-au supus și învins, dar iată textul: *Varia deinceps et simul et virilim bella gesserunt, Carpis et Bastarnis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt*.

²⁸ Material inedit provenind din cercetări efectuate sub îndrumarea lui D. Berciu.

²⁹ E. Moscalu, *O așezare dacică din secolul al III-lea e.n. la Govora-Sat*, în *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 662.

Tène-ul geto-dacic se prelungește pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n.”³¹.

Acest fapt a fost subliniat și de noi pentru cultura carpică din Moldova, pe care am considerat-o ca o formă evoluată a La Tène-ului geto-dacic, căreia i s-au adăugat influența romană și cea sarmatică³¹.

Desigur că observația lui E. Moscalu este justă în ceea ce privește aspectul (La Tène) al ceramicii de la Govora-Sat, dar explicația care trebuie dată acestui fenomen special n-a fost sesizată de cercetătorul amintit și de aceea ajunge să vorbească de prelungirea La Tène-ului „pînă în a doua jumătate a secolului III e.n.”, în cadrul provinciei Dacia Inferior, într-o așezare situată la numai cîțiva kilometri de importantul centru (civil și militar) de la Stolniceni.

Pe bună dreptate, orice cercetător român sau străin își poate pune întrebarea: cum se mai poate vorbi de romanizare în cadrul Daciei Romane, cînd întîlnim la sfîrșitul acestei stăpîniri, așezări care ne dau dreptul să prelungim La Tène-ul pînă în a doua jumătate a secolului al III-lea e.n. și Govora-Sat nu este o așezare ferită de înrîurirea romană (aflată la o mare distanță și departe de drumurile principale), ci una situată în apropiere de centrul civil și militar de la Stolniceni și, respectiv, de importantul drum care se afla pe valea Oltului³².

Părerea noastră este că la Govora-Sat avem de-a face cu carpi transplantați în imperiu, după evenimente din 245. Ca și mai tîrziu, în Dobrogea (în vremea lui Aurelian, în 272 și a lui Diocetian în 295—303), și în Oltenia, romanii au căutat să-i așeze pe carpi în apropierea unor centre importante, unde erau trupe care să-i supravegheze și să-i pună la diverse munci necesare întreținerii garnizoanelor respective.

Părerea lui E. Moscalu că „la Govora-Sat nu avem documentată influența carpică”³³, deoarece nu s-au descoperit „amfore cenușii lucrate la roată” și „oglinzi de tip sarmatic”, nu este plauzibilă din două motive: primul, că fragmente de amfore de tipul amintit s-au găsit—unul a fost publicat chiar de E. M.³⁴, iar în al doilea rînd, nu prezența sau absența oglinzilor de tip sarmatic este hotărîtoare în atribuirea unei așezări carpilor, întrucît în Moldova, deși se cunosc numeroase așezări carpice, nu s-au găsit fragmente de oglinzi decît la Poiana-Dulcești pe Siliște³⁵.

Desigur că cercetările viitoare (noi săpături și publicarea integrală a materialului existent) vor aduce și mai multă lumină în ceea ce privește prezența sau absența urmelor carpice în diverse provincii ale imperiului roman. În interpretarea istorică a materialelor în discuție nu trebuie să uităm că și carpii tot daci erau și prezența lor în cadrul provinciei romane Dacia sau Scythia Minor n-ar trebui să întîmpine atîta rezistență din partea unor cercetători.

³⁰ *Ibidem*, p. 663.

³¹ Gh. Bichir, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 257; idem, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 190, și S. Morintz, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 411.

³² Pentru importanța economică și militară a centrului de la Stolniceni, vezi D. Tudor, *Orașe, trguri și sate în Dacia Romană*, București, 1968, p. 367—369.

³³ *SCIV*, 21, 1970, 4, p. 661.

³⁴ *Ibidem*, p. 657 fig. 5/1. Alte fragmente se află în colecția pr. Gh. I. Petre din Govora-Sat.

³⁵ Cf. Gh. Bichir, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 209, și fig. 24/8.

Sensibili și receptivi la influența romană, într-o măsură mai mare decât alți „barbari”, carpicii au asimilat treptat numeroase grupuri de populații migratoare și au contribuit din plin la etnogeneza poporului român. Pătrunzând pe teritoriul fostelor provincii romane Dacia și Scythia Minor, ei au revitalizat elementul autohton dacic și l-au făcut să reziste și să iasă victorios din confruntarea cu neamurile germanice și alți migratori. Ei au cunoscut și romanitatea și barbaria și au optat pînă la urmă în favoarea celei dintîi.

OBSERVATIONS AU SUJET DE CERTAINS OUVRAGES RÉCEMMENT PARUS

RÉSUMÉ

Dernièrement ont paru dans la littérature de spécialité de Roumanie deux études, dues à M. Babeș (note 1) et à C. Scorpan (note 2), où est abordé entre autres le problème de la présence des Carpes dans la Dobroudja. Or, si la lecture de l'article de « Pontice » I (voir note 2) laisse l'impression d'une présence relativement nombreuse des Carpes dans la Scythie mineure, il ressort en échange de celui de SCIV, 22 (voir note 1) que de tels vestiges n'existent pas. Devant cette contradiction, le lecteur se demande à juste titre si, de fait, des vestiges archéologiques carpiques existent ou non dans la Dobroudja.

L'auteur du présent article, qui s'est occupé lui aussi des Carpes et a fait des recherches dans certains des sites mentionnés par les deux chercheurs en cause, précise ici sa position, qui diffère de celles de ses deux collègues quant à l'interprétation d'une partie des matériaux publiés.

Le fait est que, en assignant aux Carpes des vestiges qui ne leur appartiennent pas, C. Scorpan a entraîné M. Babeș à contester aussi des vestiges qui peuvent leur être légitimement attribués.

A la suite d'une analyse minutieuse de tout le matériel, l'auteur constate que la plupart des formes céramiques attribuées aux Carpes l'ont été à tort et qu'elles appartiennent en réalité soit aux Gètes de l'époque hellénistique, soit à la population daco-romaine, bien représentée en Dobroudja.

Dans le stade actuel des recherches, des vestiges carpiques ne sont attestés que dans le Nord et l'Ouest de la Dobroudja, non loin du Danube et à proximité de certaines citadelles (*Carsium*, *Dinogetia*, *Noviodunum*) qui faisaient partie du système de défense du *limes* danubien. Cette situation est confirmée par le *Vicus Carporum*, situé non loin de *Carsium* (Hîrșova).

La remarque ci-dessus semble valable aussi pour l'Olténie, où les vestiges carpiques sont apparus sur la ligne de l'Olt à Fărcașele, localité située entre *Romula* et Slăveni, et à Govora-village, non loin de

Stolniceni. L'auteur combat la thèse d'E. Moscalu, suivant laquelle il s'agirait à Govora de Daces non romanisés de la province.

La présence des vestiges carpiques dans la Scythie mineure (Dobroudja) est mise en liaison avec le transfert de Carpes fait par Aurélien (272) et par Dioclétien (295—303); ceux de la Dacie inférieure (Olténie) s'expliquent par la colonisation de groupes de Carpes à la suite des événements de 245 (Philippe l'Arabe).

Il est probable que la colonisation des Carpes dans les régions mentionnées répondait, chez les Romains, à un double but : d'une part exercer sur eux une meilleure surveillance, d'autre part les employer à différents travaux en rapport avec l'entretien des troupes de frontière.

NOI DESCOPERIRI DIN PERIOADA FEUDALĂ TIMPURIE ÎN OLTENIA

DE

O. TOROPU și C. VOICU

În toamna anului 1969, cu prilejul unor periegeze efectuate pe raza satului Mărăcinele, comuna Perișor, jud. Dolj, au fost descoperite trei așezări feudale timpurii a căror existență este dovedită de fragmentele de ceramică ~~culese~~ de la suprafață.

După compoziția pastei și tehnica de lucru a vaselor, am putut distinge două categorii de ceramică.

În prima categorie (fig. 1/1—8; 2/1,5; 3/1—7) am inclus ceramica în a cărei pastă se găsește nisip, uneori cu bobul mare, care-i dă un aspect mai grosier, o parte din aceasta avînd asperități la suprafață. Vasele din această categorie au fost arse oxidant. Culoarea lor variază, în funcție de calitatea arderii, care de obicei este bună, de la roșu-cărămiziu sau gălbui pînă la cenușiu. În totalitatea ei, ceramica din această categorie este lucrată cu multă îngrijire, fie la roata de mînă, fie la roata rapidă (fig. 3/7 a.—b).

Ca forme am întîlnit numai oala-borcan fără torți. Unele din oale au silueta mai zveltă, iar altele au umerii ridicați și puternic arcuiți. Buzele vaselor sînt răsfrînte în afară și au marginea ascuțită, dreaptă, îngroșată și rotunjită ori îngroșată și șanțuită pe muchie.

Ornamentația ceramicii constă din linii incizate, executate cu pieptenele. Cu excepția a două fragmente de vas, care au de jur împrejurul gîtului benzi scurte, formate din trei, patru sau șase linii incizate plasate oblic (fig. 3/8), toate celelalte fragmente sînt decorate cu linii incizate, drepte ori vălurite, dispuse orizontal. Liniile drepte orizontale sînt continue, formează „portative” sau se află în combinație cu benzi de linii vălurite. Ornamentul în val uneori este singur și în acest caz formează cîteodată „ochiuri”, dar în general se întîlnește în combinații cu linii drepte, cu care alternează sau, cîteodată, le suprapune. Mai frecvent valul este plasat pe umărul vaselor. Decorația acoperă corpul vaselor, începînd uneori din zona exterioară a buzelor, dar frecvent de sub gît, pînă în apropiere de fund. Două buze de vase sînt decorate și pe partea interioară cu incizii vălurite.

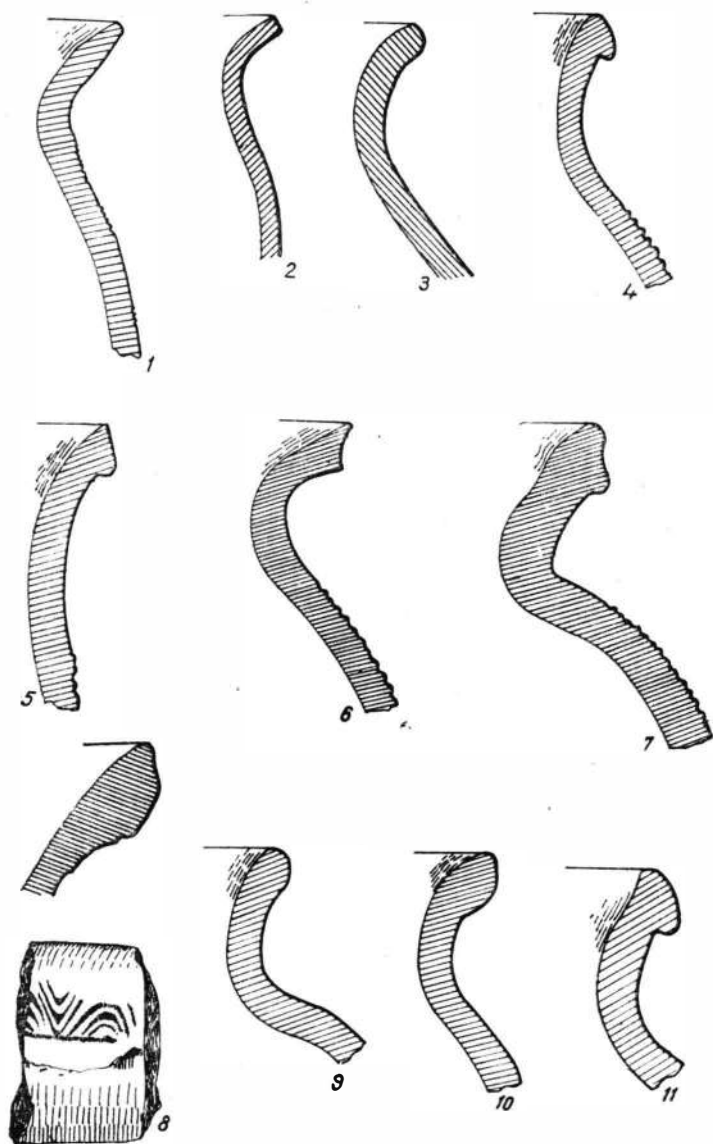

Fig. 1. — Ceramică de tip Dridu : 1—7 și 9—11, „Dealul Stejarului”; 8, „Valea Cerăceanu”.

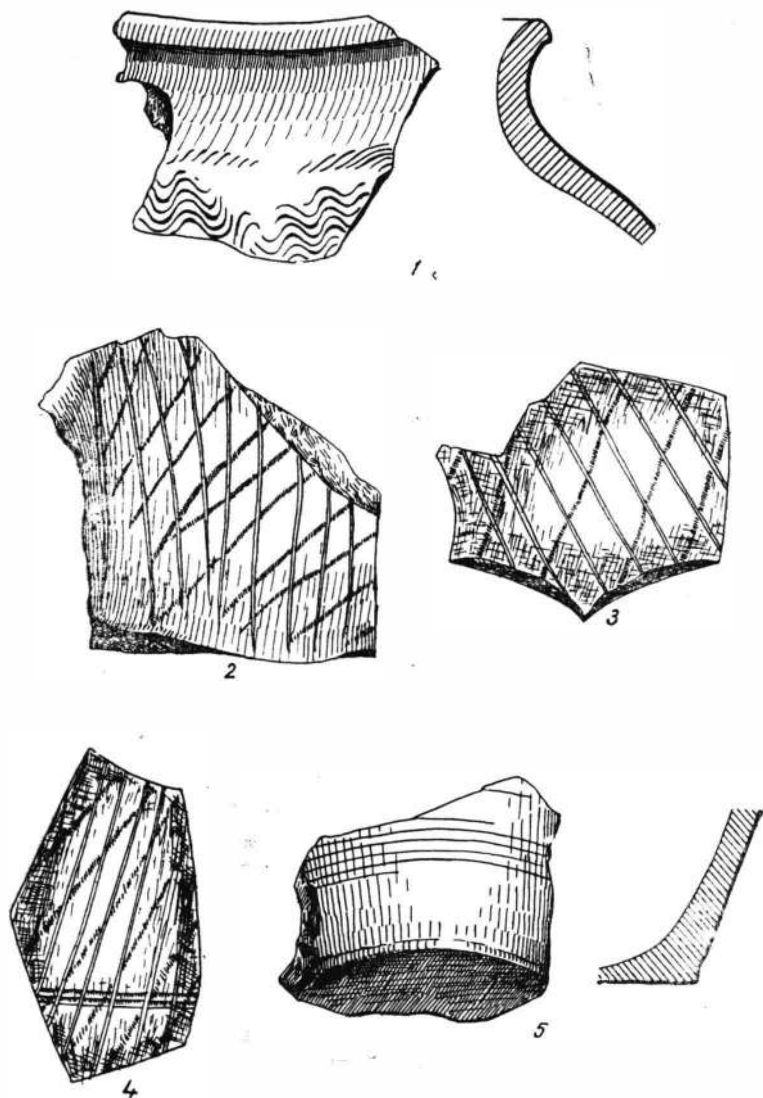

Fig. 2. — Ceramică de tip Dridu: 1, „Dealul Siliștii”; 2 și 5, „Valea Căraianu”; 3 și 4, „Dealul Stejarului”.

În a doua categorie (fig. 1/9—11 ; 2/2—4) am inclus ceramica lucrată la roată, cu o pastă fină, de culoare cenușie (cînd a fost arsă inoxidant) ori castanie-gălbuie (cînd a fost arsă oxidant). Și în cadrul acestei categorii de ceramică s-au găsit numai oale fără torți. Acestea au umerii ridicați și arcuiți, cu gitul bine reliefat și cu buza răsfrintă în afară, îngroșată și rotunjită. Atît ceramica cenușie, cît și cea castanie-gălbuie este decorată cu linii în rețea lustruite, iar unul din fragmentele cenușii prezintă și două linii incizate paralele (fig. 2/4).

Înainte de a încadra cronologic și cultural ceramica descoperită la Mărăcinele, vom preciza punctele din care a fost culeasă.

În punctul „Valea Cerăceanu”, aflat spre sud de satul Mărăcinele, a fost descoperită ceramică din prima și a doua categorie (categoria a doua cu cele două specii: cenușie și castanie-gălbuie).

Pe „Dealul Stejarului”, situat în partea de sud-est a satului Mărăcinele, s-a descoperit ceramică din ambele categorii (categoria a doua cu speciile cenușie și castanie-gălbuie).

Pe „Dealul Siliștii”, care se află spre nord-est de sat, am găsit numai ceramică din prima categorie.

Ceramica descoperită la Mărăcinele, în ansamblul ei, își găsește analogii în complexe arheologice din România care sînt date în general în secolele IX—XI. Forma vaselor, decorul acestora, compoziția pastei și parțial tehnica de lucru la roată își găsesc unele analogii în ceramica descoperită la Dinogetia (grupa I, subgrupa a și grupa III, subgrupa a și b) ¹, Dridu (grupele A și B) ², precum și în alte complexe contemporane acestor așezări.

Avînd în vedere trăsăturile caracteristice ale ceramicii prefeudale tîrzii și feudale timpurii (secolele VIII—XI) din Oltenia, ceramica descoperită la Mărăcinele poate fi datată în veacul al X-lea și, eventual, la începutul veacului al XI-lea.

Din punct de vedere cultural, așezările feudale timpurii de la Mărăcinele pot fi atribuite culturii Dridu. Ceramica descoperită în aceste așezări prezintă unele aspecte locale, generate de particularitățile dezvoltării istorice a societății din teritoriul cuprins între Carpați, Dunăre și Olt.

Considerăm că este necesar să precizăm că așezările feudale timpurii de pe „Valea Cerăceanu” și de pe „Dealul Stejarului” au furnizat o cantitate apreciabilă de ceramică fină cenușie, arsă inoxidant. Cele două așezări feudale timpurii nu sînt singurele complexe din Oltenia în care se întîlnește ceramică arsă oxidant în asociere cu ceramică cenușie arsă inoxidant. Pe lîngă amforidioanele de la Craiova ³, Leu ⁴ și ceramica de la Verbița ⁵, cunoscute de mai multă vreme, ceramică fină cenușie, aparținînd speciei

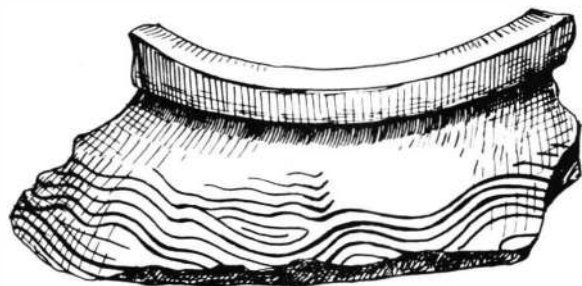
¹ Maria Comșa, *Ceramica locală*, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 134—142 și 164—167.

² Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 79—87.

³ Maria Comșa, *Cîteva date arheologice în legătură cu stăpînirea bulgară la nordul Dunării în secolele IX—X*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 70—71.

⁴ D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, VIII, în *BCMI*, an. XXXI, fasc. 96, aprilie-iunie 1938, p. 86, nr. 398, fig. 68/2 (în ultima vreme, la Leu, a fost descoperită și ceramică obișnuită, arsă oxidant, cf. N. Toma, *Semnificația unor descoperiri arheologice*, în *Înainte*, an. XXVI, nr. 7729, Craiova, ianuarie 1970, p. 2).

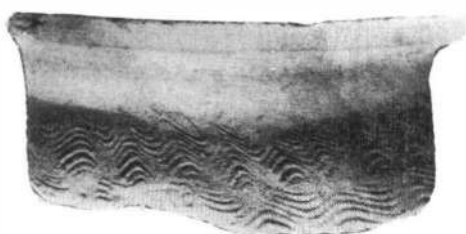
⁵ D. Berciu, *Săpăturile de la Verbița*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 89.

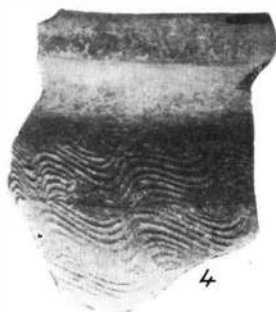
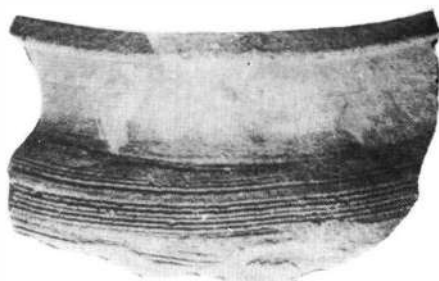
1

3

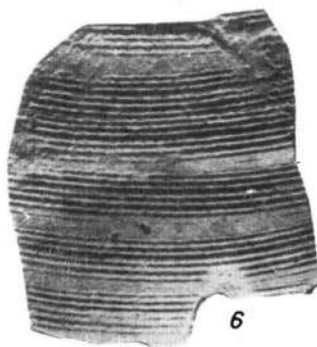
2

4

5

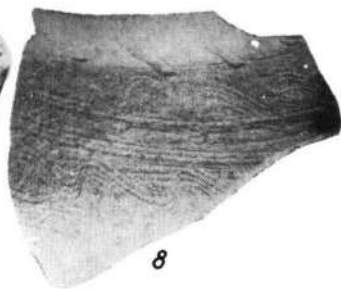
6

7a

7b

8

Fig. 3. — Ceramică de tip Dridu : 1, „Valea Cerișeanu”; 2–7a și b, 8, „Dealul Stejarului”.

în discuţie, a mai fost descoperită la Bistret,⁶ Braniste-Craiova⁷, Drăgoeşti⁸ şi Galiciuica⁹.

Toate aceste descoperiri dovedesc că ceramica cenuşie arsă inoxidant, în asociaţie cu cea obişnuită arsă oxidant specifică culturii Dridu (balcanodanubiană în concepţia unor cercetători), nu este răspândită în spaţiul dintre Carpaţi şi Dunăre, spre vest numai pînă la riul Vedea ori numai în apropierea Dunării, cum se susţine¹⁰, aceasta întîlnindu-se destul de frecvent şi pe un spaţiu larg şi în Oltenia.

NOUVELLES DÉCOUVERTES CONCERNANT L'ÉPOQUE DU COMMENCEMENT DU FÉODALISME EN OLTÉNIE

RÉSUMÉ

En 1969, à l'occasion des recherches de surface entreprises sur le territoire du village Mărăcinele (com. de Perişor, dép. de Dolj), on a découvert trois établissements (aux lieux-dits « Valea Cerăceanu », « Dealul Stejarului » et « Dealul Siliştii ») appartenant, par la céramique, à la civilisation de Dridu.

La céramique découverte à Mărăcinele, travaillée seulement au tour, à cuisson oxydante, ornée des lignes horizontales incisées, parallèles et ondulées et avec une pâte fine de couleur gris ou jaunâtre, décorée par des lignes lustrées, peut être datée des Xe—XIe siècles.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Céramique du type Dridu : 1—7, et 9—11, « Dealul Stejarului » ; 8 « Valea Cerăceanu ».

Fig. 2. — Céramique du type Dridu : 1, « Dealul Siliştii » ; 2 et 5 « Valea Cerăceanu » ; 3 et 4, « Dealul Stejarului ».

Fig. 3. — Céramique du type Dridu : 1, « Valea Cerăceanu », 2—7a et b, 8, « Dealul Stejarului ».

⁶ Inedită în colecţia Muzeului din Craiova.

⁷ O. Toropu şi O. Stoica, *Aşezarea prefeudală şi feudală timpurie de la Făcăi-Braniste, municipiul Craiova*, comunicare la Sesiunea ştiinţifică a Universităţii din Craiova, 1970 (în *Historica*, II, 1971, p. 53—77).

⁸ Idem, *Descoperiri arheologice şi numismatice din Oltenia*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 491—501.

⁹ Inedită, în colecţia Muzeului din Craiova.

¹⁰ Maria Comşa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoroumaine, aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XII, 1968, p. 370 şi urm.

GRAHAM WEBSTER, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A. D.*, Adam & Charles Black, Londra, 1969 (330 p., 52 fig. — desene în text, XXXI pl. fotografice în afara textului).

Cartea pe care o prezentăm, după cum o mărturisește însuși autorul în „Cuvîntul înainte” (p. 15), este o versiune extensivă a lucrării *The Roman Army* (Chester, 1956), a cărei bună primire l-a încurajat să porceadă la această nouă tratare amplificată a unui subiect atât de vast și de însemnat din istoria Principatului.

Lucrarea are, în primul rînd, un caracter descriptiv, prezentînd diferitele aspecte ale organizării și activității militare, cu modificările acestora survenite de-a lungul timpului, de la Augustus pînă la Septimius Severus. Bogatul material documentar, filologic, epigrafic și arheologic este repartizat și comentat în cîteva capitole principale, care, luate în parte, pot fi considerate ca studii de sine stătătoare: „Sistemele de frontieră”, „Compoziția armatei (legiuni, trupe auxiliare, flotă)”, „Tabere și forturi”, „Armata în campanie”, „Armata în activitățile de pace”. Această impresie o lasă și faptul că lucrării îi lipsește un capitol de încheiere, în care cîteva concluzii istorice, chiar foarte generale, ar fi putut avea efectul unui liant pentru părțile principale. Capitolul introductiv (p. 17—46) nu are acest efect decît în prea mică măsură, deoarece în el sînt expuse principalele probleme militare din vremurile anterioare domniei lui Octavian, evident, cu numeroase implicații importante și pentru perioada secolelor I—II, asupra căreia însă nu se aruncă o privire de ansamblu.

În capitolul privitor la frontiere (p. 47—106), autorul tratează, în ordine cronologică, despre

politica dusă de fiecare împărat la granițele statului roman, fiind subliniate cele mai însemnate evenimente militare și acțiuni de fortificare pe diferitele *limes*-uri. Datele esențiale au fost selectate cu discernămint, și nu este de mirare că un autor de origine britanică se ocupă mult mai amănunțit de situația din *Britannia*, în comparație cu situația din celelalte provincii mărginașe ale imperiului, dar faptul că în legătură cu acestea din urmă se strecoară păreri de mult depășite este destul de supărător. Ne referim la discuția despre valurile dintre Tomis și Rasova, prezentate în legătură cu politica militară a lui Domițian (p. 71), singura trimitere bibliografică fiind lucrarea lui C. Schuchardt, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrukscha* (1918). Această linie a valurilor din Dobrogea este indicată și pe harta *limes*-ului dacic și dunărean (fig. 5 la p. 78—79), de unde lipsește însă *limes*-ul transalutan, abia amintit în text (p. 77).

Capitolul 3 „Compoziția armatei” (p. 107—165), constituie o deosebit de utilă sintetizare a datelor referitoare la organizarea, numărul și echipamentul diferitelor categorii de trupe. Mai dezvoltat este primul subcapitol, referitor la legiuni, unde, după ce se dă lista acestora cu indicarea originii numelui și a datei constituirii fiecăreia (p. 109—113), se prezintă sistemul de organizare, exemplificat și grafic (fig. 11 la p. 115), ofițerii și subofițerii, apoi echipamentul militar (p. 122—134), cu numeroase ilustrații, această parte pîrîndu-ne deosebit de interesantă, mai ales că subiectul

a fost mai puțin tratat, existând doar unele lucrări încă utile, dar învechite sau altele greu accesibile, în sfârșit însemnele legiunilor și instrumentele muzicale și de semnalizare. Pentru trupele auxiliare se face o prezentare mai generală și mai puțin tehnică (și aici există o parte privitoare la echipament), insistându-se în primul rând, asupra definirii și componenței diverselor corpuri de armată (*alae, cohortes, numeri* și *cunei*). Ultimul subcapitol se referă la flotă și este mai puțin dezvoltat, lucru firesc, dacă avem în vedere că știrile de toate categoriile referitoare la această temă sînt mai puțin numeroase.

Capitolul următor „Tabere și forturi în secolele I—II” (p. 166—220), ne pare că suscită un interes aparte datorită tratării tuturor aspectelor privitoare la fortificațiile romane, pornind de la clasificarea lor și de la definirea termenilor folosiți. Sînt prezentate taberele de marș, fortărețele legiunilor și forturile permanente ale trupelor auxiliare, cu numeroase detalii: ziduri de apărare, turnuri, construcții interioare de toate categoriile, clădiri exterioare, canalizare și aprovizionare cu apă, așezări civile adiacente etc. Un loc deosebit în acest capitol îl ocupă partea ilustrativă, reprezentată prin reconstituiri sugestive, prin planurile schematice ale unor fortărețe legionare și ale unor forturi de trupe auxiliare, în special din *Britannia*, dar și din alte părți ale imperiului (*Carnuntum, Vindonissa* etc.), prin schițe ale baracamentelor din diverse lagăre și ale altor construcții.

Capitolul 5, „Armata în campanie” (p. 221—260), tratează, în primul rând, despre probleme de tactică militară, fiind folosite din plin știrile autorilor antici (Caesar, Vitruvius, Tacitus, Plutarch, Vegetius ș. a.), dar și date arheologice, cum sînt cele oferite de Columna lui Traian sau de valurile din *Britannia*. Pen-

tru exemplificarea tacticii de asediere și a mijloacelor de luptă folosite, sînt discutate pe larg asediul Alesiei (p. 236—243) și al Iotapatiei (p. 243—245). În acest capitol mai sînt prezentate și alte aspecte referitoare la armate în timp de război: modul de transmitere a informațiilor prin semnale, serviciile medicale, plata soldaților.

Ultimul capitol, „Armata în activitățile din timp de pace” (p. 261—280), este ceva mai restrîns, tratînd despre rolul administrativ-organizatoric al trupelor în provinciile în care staționau, ca factor civilizator pentru teritoriile și populațiile locale respective, și despre religia armatelor, cu referiri la principalele sărbători și la cultele mai caracteristice.

Nu putem încheia prezentarea noastră fără a menționa bogata listă bibliografică (p. 281—302) și indicele de nume și de termeni de la sfârșitul volumului. În special lista bibliografică, împărțită pe probleme (Surse istorice; Bibliografie generală; Frontiere; Fortărețe legionare, *canabae* și *territoria*; Forturi ale trupelor auxiliare; Tabere, lucrări de asediu, semnale; Arme și echipament; Condiții de serviciu, soldă și recrutare; Unități militare; Organizare și tactică; Religie; Campanii militare; Monumente care oglindesc aspecte ale armatei), deși ar mai putea primi unele completări, mai ales cu lucrări de amănunt, este de un real folos pentru cercetătorul istoriei militare a Imperiului Roman.

Cartea lui Graham Webster constituie un prețios instrument de lucru pentru orientare și informare în cele mai diverse aspecte privitoare la armata imperială romană, dînd posibilitatea cunoașterii multilaterale și sintetice-generale a problemelor principale pe care le-a tratat autorul.

A. Aricescu

I N D I C E

Tom. 22, 1971

STUDII

		<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
Babeş Mircea	Necropola daco-romană de la Enisala	1	19—46
Bakó Géza	Autohtoni şi migratori la Tîrgşor în secolul al IV-lea e.n.	1	69—86
Barbu V.	Din necropolele Tomisului. I. Tipuri de morminte din epoca romană	1	47—68
Băuman V. H.	Note epigrafice	4	593—600
Bilviri L.	Date antropologice asupra resturilor scheletice umane descoperite la Curcani-Ilfov	3	457—462
Bichir Gh.	Carpzii în istoriografia română şi străină	2	179—198
Brudiu M.	Primele descoperiri tardenoisiene din sud-estul Moldovei	3	361—375
Cantacuzino I. Gh.	Cetatea Poenari	2	263—290
Cantacuzino I. Gh.	Probleme ale cronologiei ruinelor fostei Mănăstiri Vodiţa	8	469—477
Chişescu M.	Tezaure romane ascunse pe vremea lui Antoninus Pius în Dacia	3	401—410
Cîrciumaru Marin	Analiza polinică a unor sedimente würmiene din Peştera Hoţilor de la Băile Herculane	1	15—18
Comşa Eugen	Unele date privind raporturile dintre culturile neolitice timpurii din estul României cu cele din sud-vestul U.R.S.S.	3	377—386
Crişan I. H.	Contribuţii la problema celţilor din Transilvania	2	149—164
Iliescu Vl.	Părsirea Daciei în lumina izvoarelor literare	3	425—442
Mitrea Bucur	Problema monedelor postume de tip Filip II aflate în Dacia	2	165—178

		<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
Mitrea Bucur	Două tezaure de monede romane republicane descoperite în Oltenia	4	579—591
Mogoșanu Florea	Rezultatele ultimelor săpături arheologice privind paleoliticul din Peștera Hoților de la Băile Herculane	1	3—14
Nica Marin	O așezare de tip Starčevo-Criș lngă Basarabi (jud. Dolj)	4	547—556
Nubar H.	Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano-bizantină	2	199—215
Panait I. P.	Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea	2	247—262
Petolescu C.	Întinderea provinciei Dacia Inferior	3	411—423
Petre I. Gh.	Necropola și așezarea din epoca fierului de la Gătejești	4	557—565
Popa Radu	Noi cercetări de arheologie medievală în Maramureș, Șantierul Sarasău	4	601—626
Sâmpetru M.	Situația Imperiului romano-bizantin la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul celui de-al VII-lea	2	217—246
Sâmpetru M.	(vezi Șerbănescu D.)	3	443—455
Suceveanu Al.	(vezi Zah Em.)	4	567—578
Székely Zoltán	Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei	3	387—400
Șerbănescu D. și Sâmpetru M.	Mormîntul de călăreț nomad descoperit la Curcani (jud. Ilfov)	3	443—455
Udrescu M. Șt.	Notă asupra resturilor scheletice ale calului descoperit în mormîntul de călăreț de la Curcani-Ilfov	3	463—468
Zah Em. și Suceveanu Al.	Bessi consistentes	4	567—578

DISCUȚII ȘI NOTE

Alexandrescu P.	Însemnări arheologice	4	655—661
Aricescu A.	O nouă reprezentare a dioscurilor la Tomis	2	337—344
Bichir Gh.	Precizări în legătură cu unele lucrări recent apărute	4	663—669
Comșa Eug.	(vezi Nanasi Z.)	4	633—636
Crișmaru Aristotel	Un topor de aramă descoperit în așezarea Cucuteni A de la Drăgușeni (jud. Botoșani)	3	479—483
Culică V.	O figurină antropomorfă cu decor incizat din stațiunea eponimă a culturii Boian	1	87—92
Culică V.	Ștampile pe mortaria găsite în sud-vestul Dobrogei	2	331—336

		Nr.	Pag.
Culică V.	Un topor plat de cupru găsit la Izvoarele	4	637—641
Dumitrescu Vladimir	Cîteva precizări pe marginea unui articol	1	93—96
Gavrilăscu Fl.	(vezi A. Vulpe)	4	651—654
Gudea N.	Un relief al cavalerului trac la Pojejena (jud. Caraş-Severin)	2	345—350
Mateescu N. Corneliu	Centenarul săpăturilor arheologice de la Vădastra	4	643—650
Mihalache V.	Topoare de silex slefuite descoperite pe teritoriul comunei Valea Seacă (jud. Iaşi)	4	627—631
Mitrea I.	Un akinakes descoperit la Năneşti (com. Parincea, jud. Bacău)	3	491—494
Nanasi Z. şi Eug. Comşa	Mormîntul neolitic de la Săcueni	4	633—636
Nania I.	O nouă descoperire atribuită paleoliticu- lui inferior în judeţul Vâlcea	2	291—294
Olteanu Şt.	Cele mai vechi mărturii arheologice privind extracţia şi reducerea mine- reului de fier pe teritoriul Dobrogei	2	295—300
Petolescu C. Constantin	Notă epigrafică	1	107—114
Protase D.	A existat la geto-daci concepţia greco- -romană despre „obolul lui Charon”?	3	495—500
Poenaru Bordea Gh.	Însemnări privind amforele ştamplate	3	501—505
Russu I. I.	Despre populaţia şi romanizarea Moesiei Superior	2	313—330
Toropu O.	(vezi Voicu C.)	4	671—675
Voicu C. şi Toropu O.	Noi descoperiri din perioada feudală timpurie în Oltenia	4	671—675
Vulpe Al.	Cu privire la sistemul cronologic al lui B.Hänsel pentru epoca mijlocie a bron- zului	2	301—312
Vulpe A.	Toporul de bronz cu două tăişuri de la Izvoarele (Ilfov)	3	485—489
Vulpe A. şi Gavrilăscu Fl.	Topoare de aramă în Muzeul din Dej	4	651—654
Winkler I.	Despre pătrunderea denarilor lui Marcus Antonius în Dacia	1	97—106
Winkler I.	În legătură cu două recenzii	3	507—513

CRONICĂ

Mitrea Bucur	Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Repu- blica Socialistă România	1	115—134
--------------	--	---	---------

RECENZII

Aricescu Andrei	Graham Webster, The Roman Imperial Army of the First and Second Cen- turies A. D.	4	677—678
-----------------	---	---	---------

		<u>Nr.</u>	<u>Pag.</u>
Barnea Al.	A.L.F. Rivet, Town and Country in Roman Britain, Londra, Hutchinson, 1968	3	526—528
Barnea Al.	Charles Thomas, Rural Settlement in Roman Britain (C.B.A. Research Report No. 7), Londra : Council for British Archaeology, 1966, VI	3	528
Boroneanț V.	Leroy Gourhan A., Baillond G., Chavillon J. et Laming Empereire-Anette în colaborare cu alți autori, La Prehistoire, Nouvelle Clio, 1, Presses Universitaires de France, Paris, 1968	3	515—516
Constantinescu N.	Buletinul monumentelor istorice, an. XXXIX, nr. 1—4, 1970	3	541—542
Domăneanțu C.	J. R. Terrisse, Les céramiques, sigillées gallo-romaines de Martres-de-Veyre (Puy de-Dôme), XIX, supplément à „Gallia”	2	354
Domăneanțu C.	Valeria Righini, Lineamenti di storia economica della Gallia Cisalpina : la produttività fittile in età repubblicana, Colection Latomus, vol. 119, Bruxelles, 1970	3	525—526
Dumitrescu Vl.,	J. Pavúk, Viera Němejcová—Pavúková, Stanislav Siška, J. Vladár, Slovensko v mladšej dobe kamennej, Edit. Akademiei Slovac de Științe, Bratislava, 1970	3	517—523
Harhoiu R.	Laszlo Várady, Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969	3	530—537
Pippidi D. M.	Pierre Ducrey, Le traitement des prisonniers de guerre dans la Grèce antique des origines à la conquête romaine, Paris, Edition E. De Boccard, 1968	3	523—525
Poenaru-Bordea Gh.	E. Bernareggi, Istituzioni di numismatica, ed. a II-a. La Goliardica, Milano, 1970	2	351—353
Popescu Em.	Corpus Inscriptionum Latinarum, consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Germanicae editum	3	529—530
Popa R.	Nicolae Maghiar—Ștefan Olteanu, Din istoria mineritului în România, București, Edit. științifică	3	539—540
Preda Constantin	Iudita Winkler, Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire	1	135—137
Tudor D.	Hermann Bullinger, Spätantike Gürtelbeschläge, Typen, Herstellung, Trageweise und Datierung	1	137—139

LISTA PRESCURTĂRIILOR

- AA** — Archäologischer Anzeiger des Deutschen Archäologischen Instituts.
- Acta Arch. Carpathica** — Acta Archaeologica Carpathica.
- AÉ** — Archaeologiai Értesítő.
- AEM** — Archäologische — epigraphische Mitteilungen, Wien, 1856—1877.
- AMN** — Acta Musei Napocensis, Cluj.
- Apulum** — Apulum. Buletinul muzeului Alba-Iulia.
- AR** — Archeologicke rozledy, Praga.
- ARMSI** — Analele Academiei Române. Memoriile secției istorice, seria a II-a, 1886/1887—1916/1919; seria a III-a, 1922/1923—1944/1945.
- AUB** — Analele Universității București, seria științe sociale-istorie.
- BCMI** — Buletinul Comisiunii monumentelor istorice, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
- BerRGK** — Deutsches Archäologisches Institut, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
- BȘtAc** — Buletinul științific al Academiei R.P.R.
- CVA** — Corpus vasorum antiquorum.
- Dacia** — Dacia, Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N.S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1961; VI, 1962; VII, 1963; VIII, 1964; IX, 1965; X, 1966; XI, 1967; XII, 1968; XIII, 1969; XIV, 1970.
- DIR** — Documente privind istoria României.
- DissParu** — Dissertationes Pannonicae.
- ED** — Ephemeris Dacoromana, București-Roma, I—X, 1923—1945.
- Germania** — Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin, 1943.
- JHS** — The Journal of Hellenic Studies, Londra.
- JNG** — Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, München.
- JRS** — The Journal of Roman Studies, Londra.
- Histria** — Histria. Monografie arheologică, București, I, 1954; II, 1966.
- Materiale** — Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I, (1953); Materiale și cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957), vol. IV (1957), vol. V (1959), vol. VI (1959), vol. VII (1960), vol. VIII (1962), vol. IX (1970).
- PMMB** — Publicațiile Muzeului municipiului București, I—II, 1934—1936.

- Pontice* — Pontice. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, 1968.
- RE* — Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft.
- SbWien* — Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse.
- SCIV* — Studii și cercetări de istorie veche, București.
- SCN* — Studii și cercetări de numismatică, București.
- SCȘCluj* — Studii și cercetări științifice, Cluj.
- SCȘIcși* — Studii și cercetări științifice, Iași.
- SRIR* — Studii și referate privind istoria României.
- StCl* — Studii clasice.
- VDI* — Vestnik drevnei istorii, Moscova.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA
ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA, REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE
 ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE-
 „A. D. XENOPOL”-IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 – SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 – SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii și cercetări de istorie veche” paraît 4 fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à „Întreprinderea de comerț exterior – LIBRI”, boîte postale 134–135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * *Istoria Românelor*, vol. I, 1960, 891 p., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p., 45 lei; vol. IV, 1964-I, 864 p.
- * * * *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a 3-a, 1963, 336 p.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p.; vol. I și II, 65,60 lei.
- * * * *Corpus Vasorum Antiquorum*, 1, îngrijit de Suzana Dimitriu și Petre Alexandrescu cu colaborarea lui Vladimir Dumitrescu, 1965, 56 p., 43 pl., 44 lei; 2, 1968, 41 p., 43 pl., 57 lei.
- * * * *Inventaria Archaeologica*, fasc. 1, 1966, 5,47 lei; fasc. 2, 1966, 4 lei; fasc. 3, 1967, 4 lei; fasc. 4, 1967, 5,25 lei; fasc. 5, 1968, 6 lei; fasc. 6, 1971, 4,25 lei; fasc. 7, 1971, 4,25 lei.
- * * * *Fontes historiae daco-romanae* (a. 300 — a. 1000), II, 1970, 43 lei.
- * * * *Ilstria*, vol. II, sub îngrijirea acad. Em. Condurachi, 1966, 541 p., 58 lei.
- * * * *Dinogetia*, vol. I, 1967, 409 p., 46 lei.
- * * * *Arheologia Moldovei*, vol. VI, 1969, 342 p., 36 lei.
- * * * *Materiale și cercetări arheologice*, vol. IX, 1970, 535 p., 82 lei.
- * * * *Studii și cercetări de numismatică*, vol. V, 1971, 483 p., 39 lei.
- * * * *Istoria*, vol. I, 1970, 199 p., 11 lei; vol. II, 1971, 323 p., 16,50 lei.
- D. M. PIPIDI și D. BERCIU, *Din istoria Dobrogei*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, II, 1965, 344 p., 28 lei.
- RADU VULPE și ION BARNEA, *Din istoria Dobrogei*, „Bibliotheca Historica Romaniae”, IV, 1968, 591 p., 42 lei.
- I. BARNEA și ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, „Bibliotheca Historica Romaniae”, IX, 1971, 441 p., 37 lei.
- D. TUDOR, *Tabula Imperii Romani Drobeta — Ronula — Sucidava*, 1965, 25 p., 2,50 lei.
- * * * *Tabula Imperii Romani, Romula — Durostorum — Tomis*, 1969, 80 p., 5,50 lei.
- GH. DIACONU, *Tirgșor. Necropola din secolele III—IV e. n.*, 1965, 332 p., 40 lei.
- D. BERCIU, *Cultura Ilamangia, Noi contribuții*, I, 1966, 323 p., 23,50 lei.
- BUGUR MITREA, CONSTANTIN PREDA, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, 1966, 403 p., 40 lei.
- ALEXANDRU VULPE, *Necropola halstattiană de la Ferigile*, 1967, 208 p., 27 lei.
- I. I. RUSSU, *Ilirli. Istoria — limba și onomastica — romanizarea*, 1969, 302 p., 21,50 lei.
- D. BERCIU, *Arta traco-getică*, 1969, 234 p., 31 lei.
- AL. PĂUNESCU, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră clopătită descoperite pe teritoriul României*, 1970, 359 p., 27 lei.
- RADU POPA, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, 1970, 304 p., 21,50 lei.
- CONSTANTIN PORFIROGENETUL, *Carte de învățătură pentru fiul său Romanos, traducere de Vasile Grecu*, 1971, 122 p., 6,50 lei.
- D. PROTASE, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, 1971, 221 p., 21 lei.

SCIV, tomul 22, nr. 4, București 1971, p. 545—684